

943.9 u 184/186
126 (d)

JOG TUDOMÁNYI KAR
Szerkesztés
Leletir szám: 3784

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ALLAN...
33789

A DYNASTIKUS POLITIKA HULLÁMZÁSAI A SZABADSÁGHARCZTÓL A KIEGYEZÉSIG

IRTA

DR. EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR

*

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Jog- és Közgazdaságtudományi Kar Könyvtára
Lelet. napló: 4056/1
916 XI 31 csoport: _____ szám: _____

KÜLÖNLÉNYOMAT
A M. TUD. AKADEμία „ATHENAEUM” CZ. FOLYÓIRATÁNAK
1910. ÉVI III-IV. SZÁMÁBÓL

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
Állam- és Jogi Tudományi Kar, Csongrád

Lelettszám: 70568/13
1963 JUN 4

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
Állam- és Jogi Tudományi Kar, Csongrád

Lelettszám: ~~3869 OKT 1-0~~

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGI TUDOMÁNYI KAR

Lelettszám: ~~3869 OKT 1-0~~

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Jog- és Közigazgatás- és Gazdaságtudományi Kar	
Lekt. no.	3518
----- csoport	----- szám.

I.

Évről-évre ritkulnak azok a sorok, a melyek a XIX. század közepén lezajlott nagy nemzeti tragédiánk hőseit foglalták magukban. A napisajtó majd minden nap beszámol arról, hogy itt is, ott is elhunyt egy-egy a nagy idők tanui közül s ha még néhány év elsuhan fölöttünk, lassankint nem lesz egy sem köztünk, a ki azokat a legendás időket átélte, vagy különösen, azokban szerepet játszott volna. Az 1848—49-iki szabadságharcz teljesen a történelemé lesz, úgy fogják azt az iskolákban tanítani, mint ahogy ma Rákóczi szabadságküzdelméit olvassuk. És a mint így napról-napra távolodunk attól a korszaktól, mely ezeket a nagy eseményeket rejtette a méhében, úgy tisztul a látókörünk, élesedik a pillantásunk és tárgyilagossá válik az ítéletünk. A történelem igazságai kidomborodnak, a hibákat észre- vesszük, az erényeket kitüntetjük. A mystikus színezetű eseményeket valódi világitásukban szemléljük, a nagy emótiók mozgó erőire rámutatunk és megrögzítjük azokat. És ebben a munkában szinte elengedhetetlen, hogy ne egyedül csak a historikusnak a szemével nézzünk, hanem a politikuséval is. A nagy átváltozásokat, intézmények megszűnését és újak születését, a hatalom kezelőinek ténykedéseit csak akkor értjük meg igazán, ha bevilágítunk a politikai cselekvés kohójába is. Az államok s az azok élén álló hatalmasok nem egyszer szinte megdöbbentő gyorsasággal elkövetkező cselekményei, akarátváltozásai csak akkor érthetők meg, ha magának a politikának részletkérdései is teljes tisztaságukban, vagy talán inkább átlátszóságukban tűnnek fel előttünk. A politikus azt az értékes kincset, melyet a historikus napvilágra hozott, még simábbra csiszolja, még szebbé teszi a sok, alig látható részlet megvilágítása, napfényre hozatala által. Így válnak aztán igazán közkinccsé a nemzeti történelem tanulságai.

A XIX. századbeli nagy szabadságharcunk lezajlása után elkövetkezett közel két évtizedes elnyomatás korának élő tanúi már szintén évről-évre kevesbednek. A ma öreg korban lévők akkor még egészen fiatalok, talán gyermekek voltak, azok pedig, a kik a férfi éles tekintetével szemlélhették az akkor lejátszódott eseményeket, vajmi kevesen vannak ma életben. Hát még azok, a kik a kibontakozás nagy munkájában tényleg részt vettek, a kik a hosszú abszolutizmus bevezetésével valóban aktív, vezetőszerpet játszottak a király és a nemzet kibékítésénél? Ezek közül ma már senki sem él. Deák, Andrássy, Csengery, Trefort, Lónyay és a többi fegyvertársak, a másik oldalon meg Tisza. Ghyczy és híveik már rég porladoznak. Az ő nagy munkájuk tehát ma, több mint negyven esztendővel annak létrehozatala után, tárgyilagos bírálat alá vehető, harcaikat a kritika szemüvegén át vizsgálhatjuk, sikereiket valódi érdemeik szerint állapíthatjuk meg.

És mégis mit látunk? Hogy ennek az egész nagy korszaknak, ennek a most már ötven-hatvan esztendő múltnak a magyarság nagy, széles rétegeivel, a nemzet kulturális szerepet játszó osztályával történő megismertetése még ma is rendkívül hiányos. Az iskolai tankönyvek alig emlékeznek meg bővebben ennek a kimagasló korszaknak a részleteiről, nem azért, mintha annak nagy fontosságát el nem ismernék, hanem egy látszólag loyális ok miatt. Az események egyik osztályosa, a király, még életben van s minthogy ezeket az eseményeket csak úgy lehet tárgyilagosan ismertetni, ha azoknak minden tényezőjét abba a perspektívába helyezzük, honnan működésük a legélesebben megfigyelhető, ennél fogva sokan abban a hitben vannak, hogy talán a köteles hódolat némi megsértésével volna egyértelmű, ha oly dolgok kritikai méltatásához fognánk, melyeknek egyik factora a nemzet mai koronás királya volt. Ámde ez, nézetem szerint, téves felfogás. A szabadságharc s az utána következő szomorú események legerősebb kritikáját éppen maga a koronás úr mondta ki akkor, mikor az alkötmányosság útjára lépett, elismerve ezzel azt, hogy 18 évek imbolygó, bizonytalan politikai hullámzásai nem voltak képesek az állam és a dynastia hajóját biztos révbe vinni. De szükségünk van ennek a legutóbbi abszolutizmusnak kritikai ismeretére azért is, mert talán geometriai pontossággal lehet itt megállapítani azt a tényt, hogy a dynastikus és a nemzeti politika ütköző pontjai körülbelül mindig azonosak. Változnak az emberek, változnak a körülmények, de az ütközőpontok ugyanazok maradnak. Ezek élesítik ki

a hatalmi tényezők közti ellentéteket, ezek idézik elő a sokszor elkeseredett mérkőzéseket. És ha rájövünk arra, hogy a dynastia és a nemzet közti harcok már századok óta mindig azonos forrásból fakadnak, ha a történelem bölcselétének a segítségével meg tudjuk állapítani azt, hogy a hatalomért való versengés volt mindenha a nagy harcok szülőoka, akkor már értékes tapasztalataink is vannak a jövőre nézve, mert elkövetkező küzdelmeink megvívására a múltból, annak tanulságaiból vehetjük a legbiztosabb fegyvereket. Talán sehol annyira be nem bizonyosodott az a tétel, hogy a történelem az élet tanító mestere, mint a mi magyar nemzetünknek évszázadokon keresztül a dynastiájával folytatott küzdelmeiben. Az érdekellentétek, némileg változott alakban, de mégis mindig ugyanazok voltak: *versengett egymással a nemzet és a király, hogy melyiküké legyen a hatalmi súlypont?* És ebben a versengésben a fegyverek évszázadok óta majdnem ugyanazok, sőt a harci módor sem változott. Lehet-e jobb iskola tehát a nemzetnek arra, hogy az elkövetkező korszakok valószínű küzdelmeinek a képét maga elé festhesse, mint az, hogy ha lelki szemei elé idézi azokat az idöket, midőn évtizedekkel, vagy évszázadokkal ezelőtt szintén hasonló divergáló czélok megvalósítása végett helyezkedett egymással ellentétbe ez a két hatalmi tényező?

Mert ez a mi örökös küzdelmeink rugója. *Mióta a magyarság állami létre fejlődött, mióta a királyság megalakult, azóta folytonos a küzdelem a nemzet és királya közt a hatalmi súlypontért.* Szent István, a mi monarchiát megalapította, erős kézzel vette hatalmába az intézkedés jogát minden téren; uralkodása autokratikus jellegű volt, a mit azonban teljesen megokolt az a körülmény, hogy a kereszténységre áttért magyarságot akkor, a nagy átalakulás korszakában, világtörténeti hivatásának másként megtartani nem lehetett volna. A hatalomnak a király kezébe történt összpontosítása akkor egyenesen a nemzet jövő fejlődésének a záloga volt. De aztán jöttek más idők, a hatalmi súlypont a nemzet, illetőleg az akkor ezt képviselő nemességre szállt át, a minek legkimagaslóbb mozzanata az arany bulla kiadása, mely fényesen igazolja a nemesség hatalmának a királyénál sokkal kiterjedtebb voltát. Erős akaratú királyok azonban nem szívesen látták a nemesség befolyásának a növekedését és nem egyszer rideg, szinte autokratikus módon vetettek korlátot annak, mint például Mátyás király is tette. De egy Ulászló, vagy II. Lajos alatt megint csak a nemességnél találjuk a hatalmat. Örökös versengés ez, mióta csak Magyar-

ország áll, király és nemzet közt, a hegemoniáért. De hisz így van ez nemcsak minálunk, hanem az egész világhistóriában. Örömet senki sem mondott még le a hatalomról, hanem megtette azt kényszerűségből, a viszonyok nyomasztó hatása alatt. A mi magyar közjogunk is, ha a corpus jurist lapozgatjuk, a legellentétebb felfogásokat tükrözteti vissza. A szabadság és alkotmányosság törvényébe foglalt elveivel szemben ott találjuk a megalkuvást, a nagy nemzeti felángolások megdöbbentő visszahatásaként ott látjuk a teljes lethargiába süllyedést. Innen van aztán, hogy törvénykönyvünkől annyira mást tudunk kiolvasni mi, mint az ellenségeink. Mi alkotmányos intézményeink bizonyításánál természetesen azoknak a korszakoknak az alkotásaira hivatkozunk, midőn a hatalmi súlypont a nemzetnél volt, ellenségeink pedig a nemzet elernyedésének szomorú időpontjait válogatják ki tételeik bizonyítására. Hisz, hogy csak egy, velünk ellentétes álláspontú közjogászra hivatkozunk, a sokat emlegetett Teznerre, minő ügyesen tudja ő például a hadsereg címerkérdésének vitájában a nemzet letörésének, életteleniségének időpontjában, a *pragmatica sanctio* éveiben hozott ama törvényes intézkedésünket kihasználni ellenünk, midőn az 1723-ban szervezett magyar királyi helytartótanács címereül, magyar törvényben, a dicsőségesen uralkodó császári család kétfejű sasos birodalmi címerét tettük meg, mellén a magyar állam címerével (1723:98. t.-cz.) És ilyen példát még sokat lehetne idézni. Széchenyi István gróf egyszer, politikai szereplésének a kezdetén, mikor a főrendi táblán valaki a császári jelvényeknek a hadseregben, illetve annak magyar részében való használata ellen szólalt fel, haragosan ugrott fel székéről és tiltakozott az ellen, hogy azt a jelvényt, mely a felséges úré s melyet ő is tiszteletben tart, mert alatta küzdött, mint katonatiszt, megsértse valaki. Ime, a felfogások mennyire változnak. A nemzeti jelvények iránt való érzék régente nem is volt olyan élénk, mint ma, de változtak egyéb téren is a nézetek. A mi erősségünket azok a korszakok alkotják, mikor a nemzeti hatalom imponansabb és szilárdabb volt a királyi hatalomnál, míg a dynastia, érthetőleg, mindig azokra a tételekre hivatkozik, a melyek az ő hatalmának előtérbe tolását igazolják.

Nem is volt ez végső eredményben nagy csapás mindaddig, míg nemzeti dynastiánk volt, mert habár a királyi kormányzat nem egyszer az abszolutizmus mesgyéjére tévedt is, magyar maradt s az általa elért eredmények a magyar nemzet prestigét emelték. De jelentékenyen megváltozott a helyzet abban a perczben, mikor nem magyar dynastia

került hazánk élére. A középkornak feudális, a nemzeti eszme iránt fogékonysággal nem bíró századaiban ez még nem játszott szerepet, de minél inkább kialakult az államok nemzeti jellege, annál érezhetőbbé vált a nemzet és dynastiája közti faji ellentét. Az I. Lipót és II. József absolutismusa egyúttal a germanisatio melegágya volt s a fajáért aggódó nemzet ösztönszerűen érezte, hogy alkotmányának megsemmisítése egyúttal a magyar faj pusztulását is jelenti. A nemzeti alkotmányhoz való szívós ragaszkodást belső tartalommal töltötte meg, illetőleg még értékesebbé tette a fajnak kiolthatatlan szeretete. Így aztán az új- és legújabb kor alkotmányküzdelméi nemcsak az évezredes, annyi vérrrel megpecsételt szabadsághoz való szeretet, hanem egyúttal a magyar faj történeti jogai és a jövőben betöltendő szerepe iránt való mély, meggyőződésszerű hit által is nyertek még erőt és kitartást.

Van azonban egy érdekes, de közéletünkben, sajnos, nem eléggé méltányolt mozzanat, a mely a nemzet és királyai közt a hatalmi súlypontért folytatott küzdelmekben mindig döntő fontosságú volt s ez a *külpolitikai helyzet*. *A mikor a dynastia a külpolitikában erős volt, olyankor a nemzeti kívánságok iránt csekélyebb rokonérzést mutatott, a mikor azonban a külpolitikában beállott kedvezőtlen constellatiók a nemzet részéről óhajtott fokozottabb támogatásra utalták őt, mindig engedékenyebb volt nemzeti követeléseink iránt.* Ezt a história fényesen igazolja. Ne menjünk vissza messzebbre, csak II. Lipót trónralépésének idejére. A magyar nemzet, mely akkor a II. József dermedt absolutismusából kezdett ébredezni, várakozással telve nézett II. Lipót uralma elé. Lipótot Toscanából, hol mint a Habsburgok secundogeniturájának a sarja uralkodott, a legjobb hír előzte meg akkor, midőn bátyjának örökébe lépett a magyar trónon. És Lipót tényleg alkotmányos érületű fejedelemnek mutatta magát. A Budára összehívott országgyűlés tele volt lelkesedéssel, sőt még azt az eszmét is felvetette, hogy a lengyel rendeket is meg kell oda hívni, mert hisz Mária Terézia Lengyelország-felosztásakor a magyar korona jogán szerezte meg az ő imperiumához csatolt lengyel tartományokat. A nemzeti szellem szinte fellángolt szerte az országban s ennek a hatása alatt indítottak mozgalmat a magyar ezredek is, pl. a Graeven-huszárezred, a magyar szolgálati és vezényleti nyelv iránt. Lipót külpolitikai conjuncturái ekkor kedvezőtlenek voltak, különösen a porosz királynak ellenséges érzülete miatt, mely a török hódítások miatti ellentétekből táplálkozott, engedékenysége tehát a magyar rendekkel

szemben feltűnő volt. De egyszerre létrejött a reichenbachi egyezség és a magyar király engedékenysége merev visszautasításra változott. Alkotmányhű fejedelem maradt, régi jogainkat elismerte, de minden oly törekvést, mely a nemzeti jogok kiterjesztését s így a hatalmi súlypontnak a nemzetre való átjátszását mozdította volna elő, perhorrescált. Most már nem lehetett többé szó arról, hogy a hitlevél a nemzet érdekében kedvezőbb szövegezést nyerjen, amint hogy le kellett tenni minden téren a nemzeti jogok kibővítésének az eszméjéről is. Kétségtelen, hogy az 1790/91-iki országgyűlés alkotmányvédő alkotásai a tizesztendős absolutismus után erős sánczokkal vették körül pusztulásnak induló szabadságunkat, ámdé ennek szélesebb alapra helyezése lehetetlenné vált.

És ez megismétlődik a napoleoni hadjáratok alatt, I. Ferencz uralkodása idejében. Kezdetben alkotmányos uralkodó, a ki országgyűléseket tart és a nemzet ősi jogait tiszteletben tartja, a mint azonban a corsicai oroszlán tünémenyes pályafutása véget ért s a bécsi congressuson a legitimitás elvét nemcsak visszaállították, hanem a reactio hatalmas fegyvertárával meg is erősítették azt, háttérbe szorultak nemzeti jogaink és hosszú időn át országgyűlési megszavazás nélkül szedték újonczainkat és hajtották be adóinkat. A külpolitikában való szerencsés conjuncturák aláásták a nemzeti jogok kibővítését, sőt azok egyszerű érvényesülésének a lehetőségét is. És vajjon a napjainkban a Balkánkérdésben aratott vérnélküli diadal következményei nem ugyanezt a tételt igazolják-e? A dynastia, mely mióta létezik, mindig elsőrendű kötelességének tekintette a maga külpolitikai hatalmának az érvényben tartásával világszerepének megerősítését, a mi nemzeti óhajaink teljesítését most nem tartja sem jogosnak, sem czélszerűnek. A politikai küzdőtéren a nemzeti érdekekért küzdők egyéni kiválóságai és a nemzeti akarat kétségbevonhatatlan megnyilatkozása ezen mit sem változtat, mert a mai külpolitikai helyzet a dynastia álláspontjának kedvez. Az annexió az ő prestigét megerősítette, a hatalmas német szövetség annak szerte a világban súlybeli jelentőséget adott. Ily körülmények közt, bármennyire is érezzük igazunkat, bármennyire is hisszük, hogy ahhoz, a mit kívánunk, jogunk van, sőt bármennyire bizonyítsuk is azt, hogy követeléseink a corpus juris világos tételein alapulnak, azok teljesítését, egyelőre legalább, alig remélhetjük. De ez nem jelent megadást, még kevésbé jogfeladást. Hisz Deák Ferencz is büszkén mutatott rá a corpus jurisra, a melynek örök igazságú paragrafusait semmi-

félé hatalom a kezünkben ki nem csavarhatja. Azonban a *mikor?* nagy kérdésének eldöntésénél a külpolitikai constellatio döntő szerepét, ha a multak tapasztalataiból tanulni akarunk, el nem vitathatjuk.

Ez az, a mit tudnunk kell akkor is, ha az 1848—49-iki szabadságharcz után lezajlott 18 esztendő eseményeit nemcsak megismerni, hanem azokból tanulságokat is levonni akarunk. Mert egy történeti nemzet minden nagy mozzanata értékes, semmi mással nem pótolható tanulságokat tár elénk és a jövőndő bizonytalan útjait megvilágítják azok az események, melyeket apáink és dédapáink átéltek. A történelem philosophiája gondolkodásra készítet bennünket s arra utal, hogy ne csak a száraz eseményeket bonczolgassuk, hanem vonjuk le azok consequentiáit is. És ez a legjobb, a legbiztosabb útmutató arra, hogy ennek az ezeresztendő nemzetnek a jövőjére perspectívát nyujthassunk. A tapasztalatot semmi egyéb nem pótolja s ha a multat nemcsak ismerjük, hanem annak a tanulságait is megszivleljük, akkor biztos lépésekkel haladhatunk a nemzet sokszor göröngyös, sokszor örvényeket feltáró, de végül mindig a biztos célhoz vezető útjain.

II.

Az 1848-iki márczius mámoros örömet, az alkotmányos úton kivivott reformok feletti országos meglegedést csakhamar a keserűség érzete váltotta fel. Szegény V. Ferdinándot, a ki rendkívül jóakarató uralkodó volt, de súlyos betegsége miatt igazán nem alkalmas arra, hogy oly nagy átalakulások idejében két állam hajóját vezesse; csakhamar egészen ~~sakka tették.~~ Mikor 1848 december 2-án lemondott a trónról s azt Ferencz Károly főherczeg visszalépése következtében Ferencz Józsefnek adta át, a tetterős fiatal főherczeg hálávalelve, térdre borult nagybátyja előtt, mire a jóságos fejedelem, kezét a fiatal uralkodó vállára téve, azt mondta: „Lass nur, Franzl, es ist gerne geschehen!“ Ugyan, hogy is tudta volna ő ennek a lépésnek óriási fontosságát belátni? Hisz mikor a bécsi tavaszi forradalom hírére az egész uralkodócsalád titokban Innsbruckba távozott, ott a jó tiroliak közt annyira erőt vett rajtuk az aggodalom a birodalom sorsa miatt, hogy Friedjung tanúsága szerint Innsbruckban egyedül Zsófia főherczegnő, királyunk édesanyja, volt igazán „férfi“. Még maga a frissen kinevezett osztrák ministerium sem tudta, hogy az udvar eltávozott Bécsből és csak másnap reggel vitték meg neki ezt

a megdöbbenő hirt. Innsbruckban azután biztonságban érezték magukat. A jó császár nagy sétákat tett, környezete pedig igyekezett az ő aggódó szívét megnyugtatni. De sokáig nem tarthatott ez így. Egy akaratnélküli uralkodót a leglehetőlenebb helyzetbe sodorta az egymást kergető sok esemény. Jellasicsot hazaárulónak jelenti ki a király Batthány Lajos gróf miniszterelnök érélyes sürgetésére és felhatalmazza egyúttal a magyar kormányt, hogy a legszigorúbban járjon el vele szemben, a mi meg is történt és a Jellasics elnökletével május 8-án lefolyt báni conferentiára való válaszképen, mely kimondta, hogy nem a magyar, hanem a bécsi kormánynak hajlandó csak engedelmeskedni, jött a szigorú nádori leirat, mely szerint Jellasics ellen felség-sértési per indítatik és Hrabovszky altábornagy királyi biztos minőségben Zágrábba küldetik. Csakhogy a nádori rendeletet Zágrábban nyilvánosan elégették s a 70 éves Hrabovszky eredménytelenül tért onnan vissza. Viszont Jellasicsnak sikerült az udvart a maga részére megnyerni, a minek következménye volt, a mint tudjuk, a Horvátországból Magyarországra történt betörés, István főherceg nádornak eredménytelen közbelépése a Balaton melletti Szemesen, a nádor lemondása és távozása az országból s ezzel a szabadságharc megkezdése a királyilag biztosított alkotmányért.

Amint azonban a horvátok az új kormány s ezzel Magyarország reformalkotmánya ellen foglaltak állást, úgy siettek a többi nemzetiségek is megragadni az alkalmat szeparatiztikus céljaik megvalósítására. Május 11-én a tótok tartanak congressust Liptóban, hol Stur és Hurbán vezetésével elhatározzák, hogy nemzetiségi törekvéseik elérésére Bécsben keresnek maguknak segítséget. Május 15-én a románok Balázsfalván gyülekeznek össze és Schaguna püspök, a későbbi metropolita felhívására elhatározzák, hogy petítiót intéznenek a császárhoz. A gyűlés helyét osztrák és orosz lobogókkal díszítették fel, így is documentálni akarván azt, hogy a magyar állam suprematiáját el nem ismerik. Ugyancsak május 15-én a szerbek Karlóczán gyűlnek össze Rajacsics patriarcha hívására és kimondják, hogy csak a bécsi kormánynak engedelmeskednek. Hiába küldi ki oda a magyar kormány Csernovics Pétert királyi biztosnak, a megindult lavinát feltartóztatni többé nem lehetett. Az erdélyi szászok is ellenünk fordultak. Memorandumot intéznenek ők is a császárhoz, melyben a birodalom egységét s az ő nemzetiségi jogaik védelmét kéri. Hiába igyekszünk velük szemben is jogaink érélyes hangoztatásával célzt érni. A nagyszébeni színházban a német egység mellett tüntetnek és a szászok gróf-

jának lakása előtt a Gott erhalte-t éneklik s Erdélynek Magyarországgal történt uniója ellenében egy dalt, melynek ez a refrainje:

Ein einig' mächtig Österreich,
Dies sei die Union!

Ily felfordult állapotba jutott az ország már alig néhány hónappal a nagy alkotmányos események után. Kétségkívül sikerült volna a lázadást elfojtani és Szent István koronájának területi épségét megmenteni akkor, ha az udvar egész őszintén mellénk áll és felismerve azt az elvitázhatatlan történelmi igazságot, hogy hazánk integritása az ő jövőjének is biztos záloga, velünk együtt sietett volna a lázadás hydrafejét leütni. De nem így történt. Az általános pánik elfogta őt is, a minék jellemző példája, hogy Bécsből Innsbruckba oly előkészület nélkül menekült, hogy az uralkodó és családtagjainak még meleg ruháról sem volt idejük gondoskodniok, a mi pedig a tiroli hegyi levegőben nagyon is szükséges lett volna; továbbá az, hogy a császár számára Kufstein gróf nevére kiállított útlevelemmel tudtak csak Salzburgon s részben Bajorországon át Tirol fővárosába menekülni s bár tény, hogy ott lassankint magukhoz térve, az uralkodás külső formáit ismét gyakorolni kezdték, sőt közben az angol és francia nagykövetek is oda tették át széllásukat és Esterházy herczeg, a felség személye körüli magyar minister is állandóan Innsbruckban telepedett meg: mindez a viszonyokat többé consolidálni nem tudta és mikor az udvar később vissza is tért Bécsbe, majd Olmützbe, akkor már az irányadó hatalmi tényezők körében elhatározott dolog volt, hogy Ferdinándot lemondásra bírják és örökébe az éleseszű, uralkodni vágyó Zsófia legidősebb fiát fogják ültetni.

Itthon még hittek akkor az alkotmányosság diadalában. Nemcsak belkormányzati téren rendezkedtek be az új törvényeknek megfelelőleg, hanem erélyesen hozzáálltak ahhoz is, hogy az önálló Magyarországnak külpolitikai képviseltetéséről gondoskodjanak. A német nemzetgyűlésbe, a frankfurti parlamentbe Pázmándy Dénest és Szalay Lászlót küldte ki követekként a magyar kormány és azok ott, a nádor kísérelével felszerelten (sőt Pillersdorf osztrák miniszerelnök hivatalosan is tudomásul vette, hogy a magyar kormány oda külön követeket küld), május 25-én a legszivesebb fogadtatásra találnak. Közreműködésük eredménye gyanánt lehet tekinteni, hogy a frankfurti parlament október 27-én Ausztria és Magyarország personalis unióját kívánta.

Párisba Teleki László gróf, a később oly tragikus véget ért magyar politikus, lett követként kiküldve, később pedig, mikor a koczka már el volt vetve, Kossuth követeit, Andrássy Gyula grófot és Splényi bárót, szeretettel fogadta Resid pasa, a török nagyvezér. Ezek a tények is mutatják, hogy az 1848-iki kormányférfiak igyekeztek tehát az önállóság követelményeit külpolitikai téren is valóra váltani. De hiába, a sors könyvébe más volt írva. Az óriási ellentétek s különösen az, hogy az udvar a márcziusi alkotmányt vissza akarta vonatni (ellenséges érületű osztrák közjogi írók még ma is azzal érvelnek a 48-as törvények ellen, hogy azok szentesítését a magyarok kikényszerítvén az uralkodótól, azok nem érvényesek), megérlelték a kikerülhetetlen élethalálharcz megkezdését. Nem tekintve most már a december 2-iki trónlemondás alkotmányellenes formáját, az 1849 márcz. 4-diki octrojált alkotmány adta meg az alkotmányellenes uralomnak első írásbeli bizonyítékát.

Ez az alkotmánylevél alapján demokratikus elveket szolgált. A jobbágyság megszüntetését fenntartotta, kimondta a ministeri felelősséget, az esküdszéki bíraskodást, sőt még azt is, hogy a hadseregnek meg kell az alkotmányra esküdni és megígérte, hogy a császár meg fogja magát koronáztatni. De ezzel szemben az öszszmonarchia minden, lényegbe vágó intézményét meg akarta honosítani. Kimondta, hogy az állampolgárság az egész birodalomban (beleértve Magyarországot is) egy és ugyanaz, egységes a vámterület és a monarchiát nemzetiségek szerint darabolta fel. A márcziusi alkotmány sohasem lépett életbe, de talán nem is gondoltak arra komolyan, hogy valaha is érvénybe lépjen az. A nép széles rétegeinek való ígéretések, a minő volt a jobbágyság megszüntetésének a fentartása, nemkülönb a földtehermentesítés keresztülvitelének ígérese, inkább arra szolgált, hogy alul nyerjen támaszt az új uralom, míg igazi, közjogi értelemben vett alkotmányosságunkra nem vetettek súlyt, sőt azt megsemmisíteni igyekeztek. Minden demokratizmusa mellett is foederalista irányú volt ez a márcziusi charta és így érthető, hogy nálunk a leghatározottabb visszautasításra talált, sőt a parlament az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatban adta meg reá a csattanós választ. Jellemző különben arra a politikai éleslátásra, mely közvéleményünket még ezekben a véres időkben is vezette, hogy a debreczeni nyilatkozat, bár a dynastiával szakított, hangsúlyozta, hogy azokkal a népekkel, melyekkel azelőtt közös fejedelmünk volt, békében óhajtunk élni ezután is.

Mikor Windischgrätz bevonult Pestre, ideiglenes kir.

központi közigazgatást szervezett, melynek tagjai voltak Szögyény, a volt alkanczellár és többen, mert azt még ez a kegyetlen tábornok is, kiról azt írja Charmatz, egy osztrák politikai író, hogy valóságos Alba herceg volt, belátta, hogy az ország polgári közigazgatásáról gondoskodni kell. Szögyény, mellé Szerencsyt, a volt királyi személynököt, aztán Majláthot, Almássyt, Sennyeyt és Stáhlyt állította Windischgrätz, rájuk bízván, ressortok szerint felosztva, az egyes kormányzati ágakat. A megyékbe királyi biztosokat küldött, Fiáth bárót, Károlyi Lajos grófot és többeket. Ez a szervezet 1849 júniusig állott fenn, a mikor, Haynau vezetésével, a ki mellé Geringer báró volt császári polgári főbiztosként beosztva, a katonai absolutismus vette át az uralmat. Ekkor aztán a februárban hivatalt vállalt magyar conservatívek visszavonultak.

A márcziusi alkotmány parlamentarismust is ígért. Elrendelte, hogy minden 100.000 lélekre essék egy képviselő, míg a felsőház az alsóból, delegálás útján alakittassék. Mindezt azonban az összmonarchiában kellett volna megvalósítani, melynek egyik legfőbb gondja az volt, hogy Magyarországot darabokra szakgassa. Fiumét kiharította az ország testéből, Dalmáciát a horvát tartománygyűlés határozatának rendelte alá, hogy az döntsön hovatarozásáról, a szerb vajdaság különválását már kilátásba helyezte, (ugyanaz év november 18-án meg is valósította), a szászoknak különállást ígért, Erdélyt önálló tartományná tette, a határörvidék separatistikus helyzetét megerősítette. Ugyan lehetett-e jóhiszeműleg, ezt látva, állítani, hogy a márcziusi alkotmány s az ezt követő császári intézkedések nem a teljes absolutismust akarták valóra váltani? Már közzététele is felette hiányos volt. Kihirdették ugyan Pesten és Pozsonyban, de senki nem számított arra, hogy az alkotmányosság még ebben a centralisztikus formájában is tényleg megvalosuljon. Az orosz segítséggel történt eltiprás után aztán egyelőre hallgatagon, majd 1851 végén rendeletileg is határyon kívül helyezték azt.

És itt alkalmunk van rámutatni azokra a tényekre, melyek azt igazolják, hogy a külpolitikai eseményeknek a nemzetünkkel szemben követett eljárásra minő elvitathatatlan befolyásuk van. Magát a szabadságharcot is az a tény döntötte el kárunkra, hogy az orosz a dynastiának segítséget adott. Miklós czár részvétellel volt Ferdinánd császár iránt s már régebb keletű volt az az ígérete, hogy monarchiájának, ha segítségre lesz szüksége, szívesen áll szolgálatára. De azt, hogy az orosz hadsereg csak kíségitő

legyen, nem vállalta. A 48-as idők reakciójaképen 49-ben Európaszerte már ismét az absolutismus kezd tért hódítani és Miklós czár mintegy a forradalmi törekvések által megzavart legitimitás elvét kívánta megvédeni akkor, mikor az osztrák császárnak támogatását felajánlotta. Ezt kiemeli a Petersburger Zeitung is, mikor 1849 május 11-én közhírré tette, hogy a czár serege az osztrák dynastia érdekeinek a megvédésére vállalkozott. Sőt ugyanekkor Bismarck a porosz alsóházban sajnálkozva említette, hogy ők nem vesznek szintén részt e harcban, a legitimitás érdekében. A schönbrunni proclamatio is, melyet Ferencz József május 12-én tett közzé, hangsúlyozza: Az oroszok nem ellenségeitek, hanem uralkodótok barátai! Május 14-én aztán Ferencz József Krakóban találkozott Miklós czárral s ott pecsételték meg az orosz beavatkozás tervét. De Miklós kikötötte, hogy hadserege soha osztrák tábornokok alá nem rendelhető, hanem önálló marad. Ez később sok ellentétre adott okot, sőt, minthogy a világosi fegyverletétel is az oroszok előtt történt, igen közelfekvő az a feltevés, hogy a véres boszszúban jelentékeny része volt a sértett osztrák hiúságnak. Az orosz segítség, tehát a külpolitikai helyzet eme constellatiója nélkül valószínűleg más kimenetele lett volna a mi titáni küzdelmünknek is. Mikor aztán a fegyverletétel megtörtént, augusztus 18-án az orosz trónörökös Bécsben látogatást tett és ez alkalommal fennen hirdették a legitimitás diadalát. Paskievits kegyelmet kért a világosi hősöknek, de — mint Rogge osztrák történetíró említi — a császár 1849 augusztus 23-án udvarias levélben azt felelte neki, hogy ha szive vágyát követhetné, áthatlan fátyolt borítana a multra, azonban nem szabad elfelejtenie, hogy többi népével szemben szent kötelességei vannak. *A külpolitika tehát megmutatta hatalmas befolyását a mi hazai eseményeinkre.* Így történt azonban 1851-ben is, mikor a végleges absolutismus útjára lépett a fejedelem, közvetlen hatása alatt a franciaországi 1851 december 2-iki államcsinynek. Louis Napoleon, a köztársasági elnök, ekkor tudvalevőleg császárrá kiáltotta ki magát s ezzel az uralkodók szemei előtt forradalminak vélt francia köztársaság ismét monarchiává alakult át. Így Európaszerte biztosítottak látszván a legitimitás elve, helyesebben szólva, az absolutismusé, könnyen szánhatták rá magukat a bécsi körök is 1851 december 31-én az absolutistikus kormányzat behozatalára. És a külpolitikának ezt a folytonos kölcsönhatását még többször lesz alkalmunk kimutatni annak a közel két évtizedes szomorú időszaknak a tárgyalásakor, melyet absolutistikus kornak nevezünk.

Az osztrákok a reactio ez eseményeivel szemben a teljes megadás álláspontjára helyezkedtek. A bécsi alkotmányozó gyűlésnek az a lelkes hangulata, mely a tavaszi parlamentet jellemezte, Kremsierben teljesen szertefoszlott s bár látszólag az absolutismus nem bántotta a parlamentet, valójában gúnyos mosolygással nézte annak kilátástalan munkálkodását. Az időt akkor még nem látták elérkezettnek arra, hogy szétkergessék az újsütetű osztrák alkotmányosságnak ezt a sokszor bizony még csak döcögve haladó organumát, de sorsa el volt már döntve. Hogy mennyire nem tudott az osztrák *constituante* a helyzet magaslatára emelkedni, azt élénken jellemzi az, midőn a magyar országgyűlés küldöttségének a fogadását 1848 őszén megtagadta. holott akkor, az autokratia egyformán fenyegetvén már mindkét állam alkotmányos fejlődését, kéz a kézben kellett volna megküzdeni annak erejével. *De a gyűlölet akkor már nagyobb volt odaát mi ellenünk, mint a szeretet saját szabadságuk iránt.* Sajnos, ezt azóta sokszor tapasztalhattuk, méltó bánatára az alkotmány igaz tisztelőinek s titkos kárörömére az absolutismus híveinek. A márcziusi napok derűje eloszlott, az osztrák nem a neki új, eddig soha nem élvezett alkotmánynak örült, hanem felülkerekedett benne az irigység s a faji gyűlölet. A mint a *constituante* tárgyalásain ez a hangulat lett úrrá, akkor már el is veszítette jogát ahhoz, hogy egy igazi alkotmányozó gyűlés szerepéhez méltó működési kört töltsön be. De különben is elernyed az ő munkálkodása. 1849 februárjában aztán izgatott sietséggel igyekszik az alkotmánytervezetet elkészíteni, hogy az a bécsi forradalom évfordulóján, tehát 1849 márczius 13-án, a parlament részéről elfogadtassék. Hiú ábránd! Az udvarnál 1848 december 2. óta el voltak szánva arra, hogy a legkíméletlenebb módon „rendet“ fognak csinálni a monarchiában. Az absolutismus útja azonban nem olyan sima, mint a milyennek az első pillanatra látszik. Mindig ürügyet keres magának arra, hogy alkotmányos mezbe burkolózhassék. A lehető legritkább eset az, hogy az absolutismus őszintén megmondja azt, a mit akar. A legkevesebb, a mit megtesz, az, hogy a népek érdekében állónak jelenti ki az energikus, alkotmánytíró rendszabályok alkalmazását. Így volt ez az 1848-at követő években is. A december 2-iki államcsiny, midőn a trónlemondás az alkotmányos formák mellőzésével ment végbe, az absolutismusnak kétségbevonhatatlan bizonyítékát adta, de tagadták, azt állítva, hogy erre az állam biztonságának magasabb szempontjai vitték a hatalom birtokosait. A márczius 4-iki alkotmány szintén

fel volt sallangozva a demokratikus haladás gyönyörű jel-szavaival, csak az volt a baj, hogy soha életbe nem lépett: Haynau katonai absolutismusára nem azért volt szükség, mert le kellett igazni a „lázádo“ magyarokat, hanem mert „rendet“ kellett teremteni a „lázádo“ által feldúlt országban. S a mikor 1851 december 31-én a polgári absolutismus a maga féktelenségében vette át az uralmat, akkor is állítólag csak a népek jóléte és fejlődése kényszerítette a hatalmat ez energikus lépés megtételére.

Nos, a kremsieri gyászparlament nem érthette meg azt a dicsőséget, hogy a bécsi forradalom évfordulóján egy oly alkotmánytervezetet fogadhasson el, a melyet akkor már senki sem vett komolyan. A császári önkény megkímélte a parlamentet attól a kellemetlen csalódástól, hogy kész határozatait mellőzze. Megelőzte ezt. Márczius 7-én katonaság szállja meg a kremsieri országgyűlés helyiségeit (ez is ismert recept) s a gyűlésre jövő képviselőknek azt mondják az őrség vezetői, hogy a parlament fel van oszlatva, szíveskedjenek a képviselő urak szétoszolni. Akárcsak a párisi rendőr, mikor nagy tömegtorlódások idején udvariasan hívja fel a sétálókat: „Circulier, mesdames et messieurs, circulier!“ Nem tudjátok talán, hogy megállni nem szabad? Ez a közrendet fészélyezteti. A kremsieri udvarias rendőrök azonban ez nem akadályozta meg abban, hogy a parlament ama tagjai ellen, a kik ez ellen a váratlan felosztatás ellen tiltakozni mertek, vizsgálatot tegyenek folyamatba. A vizsgálat megindult, lefolyt. Eredménye bizonyára érdektelen reánk nézve, ha csak azt nem említjük meg, hogy a császári parancs elleni engedetlenség miatt megvádolt képviselők közül többen néhány hónap múlva hivatalt váltaltak — az absolutismus ministeriumában. Bach példája ugyancsak vonzó lehetett. A márczius 4-iki oktroyált alkotmány ellen a kremsieri parlamentnek csak 33 tagja mert aláírni egy szintelen tiltakozást, mely meg is jelent a „Constitutionelle Blätter aus Böhmen“ hasábjain. Különbben a márczius 4-iki proclamatio szemrehányást tett a kremsieri gyűlésnek, hogy az alkotmánytervezetet csupán a monarchia egy részére dolgozta ki, holott az „egységes“ Ausztria újjateremtése lett volna az életfeladata. A hol a fogalmakat ennyire összezavarták, ott már tényleg nem lehetett alkotmányos elintézési módokról beszélni, ott a nyers absolutismus jutott uralomra.

A világosi katasztrófa után Haynau rémuralma valószággal megdermesztette az országot. Rogge, a már említett osztrák historikus, azt mondja, hogy Haynau a hesseni

választófejedelemnek volt a természetes fia. Mikor a balsors öt Magyarország korlátlan dictatorává tette, akkor már 63 éves volt. Egyénileg, jellembelileg sok kifogás alá esett. Varnhagen említi róla, hogy 1809-ben, a napoleoni háborúk idejében, mikor mint fiatal kapitány szolgált az osztrák hadseregben, a francziák kémje volt. Az tény, hogy volt tisztársai minden rosszra képesnek tartották. Feltűnt nekik, hogy pénz állandóan nagy mennyiségben állott rendelkezésére, a mit vagy származásával, vagy titkolt szolgálataival lehetett csak megmagyarázni. Mikor a mi szabadságharczunk kiűtött s ugyanakkor az olaszok is véres harcot indítottak felszabadulásuk érdekében, Haynau, már mint altábornagy, Grácban tartózkodott, szabadságon. Ekkor Radetzky, az olaszországi hadsereg fővezére, egy jelentékeny parancsnokságot ruházott reá, midőn a hátvéd vezényletét reá bízta. Ebben az operációjában hihetetlen kegyetlenséget tanúsított az olasz lakosság iránt s ekkor szerezte meg azt a szomorú jelzőt, melyet élete végéig viselt: a bresciai hiéna. Képzélhető, milyen volt az ellentét a mindig udvarias Radetzky és egy ilyen kaliberű parancsnok közt. Hisz Radetzkyről azt beszélte a fáma, hogy mikor a milanói fegyházat meglátogatta s ott beléptek a fegyenczek tisztességtudóan felállottak, udvariasan meghajolva mondta nekik: „Bitte, meine Herren, sich nicht zu inkommodieren!“

Innen, az itáliai harctérről hívták 1849 májusában a magyarországi hadsereg élére Haynaut. Szükségük volt egy oly emberre, a milyennek a híre a bresciai hiénát megelőzte. Még Radetzky is azt mondta róla, hogy Haynau olyan, mint a borotva: éles, de használat után azonnal etuibe kell tenni, nehogy sok kárt csináljon. Az az egy esztendő, a meddig hazánk korlátlan dictatora volt, sajnosan igazolta, hogy a hatalom birtokosai nem akarták az ő borotvaminőségét még időlegesen sem korlátozni, mert olyan öldöklési sorozat, a milyennek akkor ez a szegény ország a tanúja volt, példátlan a világtörténelemben, nem az elítéltek számára, hanem a kivégzések módjára s az alaptalan vádak minőségére nézve. Katonákat, hadvezéreket bitófára huroczolni, mint a rablógyilkosokat, ez bizonyára olyan szomorú specialitása marad ennek az uralomnak, mely példátlanul áll a historiában. Vagy mit szóljunk Batthyány miniszterelnök kivégeztetéséhez, a kinek csak öngyilkossági kísérlete adta meg azt a kegyelmet, hogy fel ne akasszák, hanem „csak“ agyonlőjjék? Az „on dit“ szerint onnan datálódott az udvar féktelen gyűlölete ő iránta, mert egyszer Ferdinánd királynál kihallgatáson jelenve meg, az vóna-

kodott az általa szentesítés végett előterjesztett törvényeket aláírni, mire ő egy fotelbe vetette magát s azt mondta a magával jöttekkel, hogy addig ki nem mozdul a szobából, míg az aláírást meg nem kapta. A tiszteletlenségnek ekkora mértéke állítólag iszonyú gyűlöletet fakasztott ellene az udvarnál. Igaz-e, ki tudja? De még ha igaz is, ugyan hol mutat arra példát a modern történelem, hogy egy, az etikett ellen elkövetett sértést akasztófával torolnak meg?

1850 június 8-án ment Haynau nyugdíjba. Utolsó ténykedése egy kegyelmi actus volt. Mikor már tudta, hogy felmentése megtörtént, de erről hivatalosan még nem értesítették, megkegyelmezett a debreczeni függetlenségi nyilatkozatban résztvevő s előbb általa halálra ítélt országgyűlési képviselőknek. Az ok, mely miatt ezt tette, nyilvánvalóan nem volt nemes; nem könyörületből tette azt, hanem bosszúból, hogy megbosszulja azokat, a kik a korlátlan hatalmat, az élet és a halál jogát ruházták reá, de most, látva, hogy a gyűlölt lázadókkal szemben engedékeny volt, tehetetlenül állottak. Haynau visszavonult dicstelen szereplése színpadáról. De helyét átadta másoknak.

A magyar szabadságharc leverésével egyidejűleg Velence is kapitulált az osztrák hatalomnak, mely most aztán az absolutismus berendezéséhez kezdett. Most már nyugodtan lehetett dolgozni, nem kellett kétszínű játékot játszani, nem úgy, mint 1848-ban Jellasicscsal és István nádorral. Mert hisz 1848 májusában királyi biztos ment ugyan Jellasics letételére Zágrábba, de szeptember 8-án már minden méltóságába visszahelyezték a letett bánt, előzőleg pedig, már augusztus 22-én, a nádortól a királyi helytartó jogait megvonták. A magyar országgyűlés által megszavazott pénzügyi és ujonctörvények szentesítését akkor az uralkodó megtagadta s az országgyűléshez intézett leiratában kifejtette, hogy az az irány, melyben a parlament halad, a monarchia érdekeivel ellenkezik. A szeptember 21-iki szerencsétlen szemesi találkozó után pedig, mikor István nádor igazán nem tudta, hogy kinek higgyen, saját magának-e, a ki a felségtől nádori s így királyhelyettesi meghatalmazását kapta, vagy Jellasicsnak, a ki azt állította, hogy ő a felség igazi meghatalmazottja, a nádor négy táviratot küldött egymásután Bécsbe, kérve, hogy adjanak neki utasításokat. Egyikre sem kapott választ. Hanem mikor az ötödik sürgöny is elment, akkor ezt a dodonikus választ nyerte rá: „Nem gondolja, hogy itt az idő, hogy Magyarországból távozzék?” Ekkor aztán, szeptember 24-én, István

nádor Schönbrunnban letette nádori méltóságát. Utána nyomban, október 3-án, a magyar országgyűlést a király feloszlatta, nem szentesített határozatait semmισεknek nyilvánította, az országot a hadi törvények alá helyezte és a császár helyettesévé Jellasicsot nevezte ki. A házfeloszlato rendeletet Batthyány már nem ellenjegyezte s azért nevezték ki, erre az egyetlen actusra, Récsey nyugalmazott gárdakapitányt minisiterelnökké, a ki még a címét sem tudta aláírni magyarul, így írván azt: „*minister ellnek*.“ És az absolutismus ily megdöbentő mozzanatai után deczember 2-án és márczius 4-én — mint már jeleztük — mégis az alkotmányszerűség köpenyébe óhajtottak ott fent burkolózni. De Haynau óta ezt már nem tehették. Lehullott az álarcz. Cselekedni kellett.

Haynau előtt az udvar másik kegyeltje, Windischgrätz Alfréd herczeg, ekkor már szintén visszalépett. Jött a harmadik, Schwarzenberg herczeg. Ez a három név az, mely a mi szomorú leigáztatásunk történetében a legnagyobb szerepet játszotta. Bach már csak az ő eszközük volí. Windischgrätz 61 esztendő volt, midőn a magyarországi hadsereg fővezérévé tette őt meg a császári kegy. Gőgös arisztokrata, a kit Metternich bukása után az udvar a dictatorsággal kínál meg, de azt el nem fogadja. A „lázadást“ első sorban az ő feudalis álláspontjából ítélte meg, mely kegyetlenül letört minden szabad mozgalmat. Hartig gróf, szabadelvű felfogású osztrák minisiter beszéli emlékirataiban, hogy ő, mint a Schmerling által létesített Reichsrat tagja, bár teljesen süket volt, pompásan meg tudott felelni hivatásának. Azt nézte ugyanis csupán a Reichsrat elé terjesztett javaslatok feletti szavazásnál, hogy Windischgrätz feláll-e? Ha igen, úgy ő bizvást ülve maradhatott, mert meg volt győződve arról, hogy a herczeg csak reactiósz izű javaslat mellett szavazott. Állítólag Windischgrätztól származik az a mondás, hogy az ember a bárónál kezdődik. Egyszer, még a bécsi congressus idején, a czárevics meglátogatta őt és ő, minthogy öltözködésével még nem volt készen, megvárakoztatta az orosz trónörököszt, a ki emiatt érthetően megsértődve, azt mondta neki: „Úgy látszik, herczeg, ön a nagy urat játssza.“ Mire Windischgrätz gőgösen felelt: „Erre nincs szükségem, fenség, mert az vagyok!“ A Konstantin nagyherczeg nevét viselő vértesezrednek volt hosszú időn át a parancsnoka és soha sem mulasztotta el az ezrednek a hétéves háborúban tanúsított hősi magatartása miatt adott ama privilegiummal élni, mely szerint mint ezredparancsnok Bécsben a Burgban szállott meg, és bejelentés

nélkül ment be mindig a császárhoz. 1832-ben München-grätzben egyedüli tanúja volt annak a később világtörténelmi eseményeket, jelesen az orosz invasiót előidézett fejedelmi találkozásnak, midőn Miklós cár a beteges osztrák trónörökösnek, a későbbi Ferdinánd császárnak, barátságot fogadott. Ennek a találkozásnak volt aztán a folytatása 1836-ban az a jelenet, midőn az orosz hadsereg nagy hadgyakorlatai alkalmával a cár, ezredeire mutatva, azt mondta Windischgrätznek: „Tekintse ezt az ön tartalékának!”

És a herczeg tudta kezdetől fogva, hogy a czári segítségre biztosan számíthat. Ő volt a legridegebb visszautasítás szószólója, a kamarilla lelke. Mikor a horvátok 1848 tavaszán küldöttséget menesztettek Bécsbe, hogy az akkor még csak egyszerű ezredesnek, Jellasicsnak, bánná leendő kinevezését kieszközöljék, minthogy a horvát bán közjogi méltóságára egy egyszerű ezredest mégsem lehetett kinevezni, Windischgrätz határozott kívánságára Jellasics *néhány nap alatt* vezérőrnagygyá, majd altábornagygyá és titkos tanácsossá lett, hogy aztán 1848 márczius 22-én most már feltűnés nélkül nevezhessék ki horvát bánná, bevallván, hogy ezzel a *panmagyarismus túllkapásainak ellensúlyozását* kívánják elérni. Mikor aztán az alkotmányosság Ausztriában létrejött és Latour hadügyministerré lett, Windischgrätz nem szűnt meg a hadügyminister háta mögött saját szakállára folytatni az udvarral jövőendő nagy szerepére vonatkozó tárgyalásait. Latourt aztán a lámpavasra vitte a nép dühe, holott ő alkotmányos minister volt, Windischgrätz azonban a hadsereg főparancsnokává lett. C'est la guerre!

Az absolutismus kezdőkorának harmadik vezető embere Schwarzenberg herczeg volt, ki 1849 november 21-én lett miniszerelnökké kinevezve. Schwarzenberg egy kiélt kéjencz volt, a kinek már nem is discret kalandjairól, hanem szerelmi botrányairól szerte a világban sokat tudtak akkor beszélni. Gőgös és elbizakodottságában sértően kimeletlen. Egyszer Rechberg gróf, a későbbi külügyminister, ki ő alatta osztályfőnök volt a ministeriumban, egy fontos ügyben egy táviratfogalmazványt vitt hozzá, kérve annak approbalását. A herczegnél éppen egy újságíró tartózkodott. A herczeg átolvassa a fogalmazványt s aztán hátra sem fordulva, az idegen ember előtt a vállán át visszaadva a papirlapot, kimeletlenül szól oda az osztályfőnöknek: „Dolgozza át újra, nagyon rosszul van megfogalmazva.” Egy látszólag csekély jelentőségű mozzanat, de élénk világot vet a herczeg tarthatatlan gőgjére. Angliából, hol diplomatiiai szolgálatot

végzett, közbotránynya fajult szerelmi kalandjai miatt kellett távoznia, Szentpétervárott pedig oly tapintatlan, hogy mikor Miklós cár ellen a forradalmárok heves tüntetést rendeznek, ő — csupa kíváncsiságból — azok soraiban jár-kél. Azt szokta mondani, hogy általában megveti az embereket és ezt a sajátságos érzését Louis Napoleonnal szemben még fokozta, mert feudális lelke nem tudta eltűrni azt, hogy egy Bonaparte császárrá legyen. Sajnos, e tekintetben az egész bécsi udvar egy követ fűjt vele és talán az 1859-iki háború szégyene nem érte volna Ausztriát, ha Párisba más nagykövetet küld, mint Hübner bárót, kinek becsületes neve eredetileg Hafenbredl volt és császári engedelemmel vette fel a Hübner nevet akkor, midőn Pilat udvari tanácsos leányát nőül vette. Hübnerrel gúnyolódva emlegette a bécsi humor, hogy diplomatai szereplése abban merült ki eleinte, hogy a mindenható kancellár, Metternich herczeg feleségének az ölebeit vitte sétálgatni. Később aztán báróvá lett és Schwarzenberg herczeg egyenesen III. Napoleon bosszantására tette meg őt párisi nagykövetté, ezzel documentálni akarva azt, hogy egy újdonsült dynastia csak egy újdonsült mágnásokból alakult diplomatai karral vehető körül. De a tréfa visszafelé sült el, mert Hübner a Tuileriákban semmibe sem vették, így aztán nem is volt informálva a Napoleon és a sardiniai dynastia közt létrejött titkos megállapodásokról s a társadalmilag — legalább az irányadó, nagy társaságban — semmibe sem vett diplomatára és az általa képviselt dynastiára mint a felbőltlen égből lecsapott villám, úgy hatott az 1859 január 1-én a Tuileriákban lefolyt császári fogadásnál III. Napoleonnak az a híressé vált kijelentése: „Sajnálom, hogy az ön urával nem lehetek többé a régi jó viszonyban.“

Ime, ilyen volt az a Schwarzenberg, a kinek azt az óriási hatalmat 1849-ben a császári hajlandóság a kezébe adta. Az a Schwarzenberg, a ki azt mondta egyszer, hogy mi volna az Isten Mihály arkangyal *tűzes kardja nélkül*, az a Schwarzenberg, a ki a népről azt hirdette, hogy annak kötelessége engedelmeskedni és adót fizetni s ha már éppen különös szórakozásra vágyik, akkor elmehet a templomba, az a Schwarzenberg, a kinek az uralomra jutásakor a dynastiának akkor választott jelmondatát, *viribus unitis*, akként fordította le a bécsi börzehumor: *mit aller Gewalt*, hű maradt ehhez a jelmondathoz. A prágai biboros érsek fivéré szíve mélyéből reakciós és klerikális volt s teljesen beleillett abba a minden szabad mozgalmat leigázó korbba, mely a nálánál alacsonyabb sorsból felemelkedettekkel szemben

is türhetetlenül lenéző volt. Schmerlinget például, a ki 1849 júliusában igazságügyministerré lett (később aztán visszavonult, hogy 1860-ban újra kezdje szomorú emlékü politikai pályafutását), midőn az nála egy fontos ügyben leendő eszmecsere végett megjelent, a kutyáival játszva fogadta s a játékot abba sem hagyva, szólt oda neki, hogy mondja el, mi járatban van? Az ilyen kaliberű politikusok beleillettek a reactio korába, mely akkor világszerte diadalát ülte, hisz azért tudott nálunk is úrrá lenni. Nemcsak az orosz támogatta akkor az osztrákot ezen a téren, hanem a porosz is, honnan az 1849-iki forrongások letörésére Manteuffel miniszerelnök Ausztriától akart segítséget kérni, de aztán sikerült ez neki egyedül is.

Schwarzenberg ministeriumában kapta meg Bach az igazságügyministerséget, majd Stadion halála után a belügyi tárczát, míg Thun gróf közoktatásügyi minister lett. Bach Sándor (báróvá csak 1852 februárjában lett) egyike azoknak az ellenszenves közéleti férfiaknak, kik tehetségüknél sokkal nagyobb féktelen nagyravágásuk révén megtagadják egész multjukat csak azért, hogy a hatalom birtokában maradhassanak. Széchenyi István gróf híres „Blick“-jében pozdorjává törte ezt az álnagyságot és ha Gyulai azt mondta a „Blick“-ről, hogy abban Juvenalis és Swift maró gúnyja Shakespeare hamleti és leari humorával egyesül, úgy ez a gúny és ez a maró humor első sorban ennek a felkapaszkodott kis embernek szólt.

Bach — ki 1813-ban született — egy gazdatiszt fia volt s mint fiatal ügyvéd, Bécs társadalmának ahhoz az osztályához csatlakozott, mely mindennel a világon elégedetlen volt. Szabadgondolkodó és republikánus, atheista és forradalmár. Politikai szélső elveihez aránylag még legközelebb állott az az egyesület, mely *Politisch-literarischer Lesevereine* czimén akkortájt alakulva, Ausztriát az absolutismus békóiból óhajtotta kiszabadítani. A márcziusi forradalomban a fiatal, hevülékeny ügyvéd a barrikádokon harczolt s abból az időből származik később sokat kolportált mondása, hogy „ha a Burg nem akarja megérteni, mit akarnak ők, akkor majd barrikádnyelven fogják ezt neki megmondani“. És ime, a nagy forradalmárból nemcsak kezes bárány lett, hanem az absolutismus vak eszköze, kinek neve fogalomná változott. És a forradalmár atheistából, mikor a ministerségből kipottyant, Austria vatikáni nagykövete lett, dús javadalmazással (évi 56 ezer forinttal dotálták mindenféle pótlékok címén), a ki a pápai körmeneteken hajadon fővel és mezitláb vett részt. Hogy ekkora utat tegyen meg

valaki, ahhoz nagyon hajlékony derék kellett, hajlékonyabb, mint a milyenben egy egyenes gerincz elfér.

Megkezdette tehát a munkáját a polgári abszolutismus. Az 1851 december 31-iki rendelet értelmében teljesen felfüggesztett alkotmányosság helyébe az önkényuralom lépett. A területileg szétagolt országból kikapcsolták Horvátországot, Fiumét, Erdélyt és a szerb vajdaságot, mely utóbbi Temesvár székhellyel külön koronatarományyá lett. A keserű humor hangján kell constatalni, hogy jó, hogy még ennyit meghagytak Magyarországból s nem szorították azt egyedül csak a Duna-Tisza közére, mint a hogyan a szláv foederalismus apostola, Palacky, a „csehek atyja“, kívánta. 1851 szeptemberében Albrecht főherceget állítják az ország élére, mint kormányzót, magát az országot pedig öt kerületre osztják, melynek székhelyei Pozsony, Sopron, Pest, Nagyvárad, és Kassa. A kerületek élén kerületi főispánok, a megyék élén megyefőnökök állnak, míg Budán helytartótanácsot szerveznek, persze mindez a bécsi ministeriumnak alárendelve. A hétszemélyes táblát beolvasztják a bécsi legfőbb ítélszékekbe, hol eleinte annak külön magyar osztályát alkotja, később azonban teljesen elveszíti önállóságát. Szervezik a cs. kir. csendőrséget, vagy ahogy akkor mondták: a zsandárságot, mely a spiczlirendszerre van alapítva. A szerint, hogy a feljelentett minő bűntetést kapott, a feljelentő zsandár kisebb-nagyobb pénzbeli jutalomban részesült. Érthető, hogy a zsandár ott is bűntényt szimatolt, a hol nem volt, csakhogy pénzhez juthasson s így ez az intézmény valóságos átka lett az országnak. 19 ezer zsandár volt a monarchiában s míg 1850-ben az *állam elleni* bűntettek miatt 510 feljelentés történt és ugyanennyi vizsgálat volt folyamatban, addig 1854-ben már 3693-ra rugott az ilyenmü vizsgálatok száma. A zsandárság rémkorszakát jellemzi, hogy ebben az időben — 1852-ben — *három hónap alatt* 342 ezer bűnügyi feljelentést adtak be és 8346 házkutatást tartottak nálunk. Ez a drága hivatalos apparatus tömérdek pénzbe került s míg 1848-ban három millió forintba került a közigazgatásunk, akkor egyszerre 13 millió forintra emelkedett annak költsége. Csekély összeg ez mai viszonyainkhoz képest, de óriási megterhelés volt akkortájt, nemcsak az ország lakosságának csekélyebb számánál s így kisebb teherviselő képességénél fogva. hauem azért is, mert az ugrás igen hirtelen volt. Hogy pedig a sok kiadásra fedezetet találjanak, működött az. adóprés. És e téren szomorú napok virradtak a jobbágyok felszabadulásával amügy is nagy anyagi megrázkódásnak kitett középosztályra,

a gentryre, mely a szabadságharczban élénk részt vevén, volt gondja rá a bécsi kormánynak, hogy a földtehermentesítésnél és a kataszteri munkálátoknál őt érzékenyen megkárosítsa. Hogy mennyibe került az absolutizmus, azt bizonyítja néhány pusztaszám. 1848-ban 1200 millió forint volt Ausztria államadóssága, míg tíz év alatt, tehát 1858-ig 2292 millióra szaporodott az, melynek csupán évi kamata 100 millió forintra rugott. 1848-tól 1855-ig 1 milliárd és 330 millió forintra emelkedett az állami deficit, 1860-ban pedig hivatalosan jelentette a Wiener Zeitung, hogy a folyó év deficitje kerekén 280 millió forint.

Közigazgatási téren a legkicsinyesebb bosszantásoktól sem riadt vissza az absolutizmus. Költőinket egy-egy szabad szóért hadbírószág elé hurczolták. Garay, Vörösmarty, Tompa, Jókai, Tóth Kálmán egymásután kerültek vizsgálati fogságba. Tóth Kálmán egy szerkesztői üzenetben valamit üzent R. S.-nek s a hadbíró vallatóra fogta, hogy nem Rózsa Sándorral áll-e levelezésben? Heckenast kiadó az általa évente szerkesztett naptár címképére ezt a megszkott felírást, illetve jelmondatot tette: *El magyar, áll Buda még!* Persze, hogy „*Untersuchung*“ lett a dolog vége. Az ilyen kicsinyes zaklatások aztán nem egyszer kómiikus akkorddal végződtek. Tompát azért fogták vizsgálat alá, mert „*A gölyához*“ írt híres költeményét, melynek végső sorai:

„*Mondd meg neki, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve széthull nemzetünk*“

magától értődőleg szemet szúrtak s midőn végül a költő, nagy közbenjárásra, mégis kiszabadult, azt mondta neki a hadbíró: „*Most az egyszer frei, hanem aztán több gölyát nem csinálni!*“ Valóban, ilyes dolgok hallatára eszünkbe jut az a szomorúságában is kacagató anekdota, melyet egy huszárezredesről beszélnek, a ki az absolutizmus alatt tábornoka elé vitte ezredét szemlére. Akkor már azt óhajtották, hogy a nemzetiségek (vagy amint ők mondták: a néptörzsek) nyelvét bizonyos tekintetben védeni kell (persze az öszmonarchia sérelme nélkül). A szemle végén a huszárok a császárra Hoch-ot kiáltottak. A tábornok arca elkomolyodik s azt kérdi az ezredestől, hogy miért nem mondják a huszárok anyanyelvükön az *Eljen-t*? Mire az ezredes egy darabig ötöl-hatol, aztán erőt véve zavarán, azt feleli: „*Tábornok úr, ha a huszár egyszer azt kiáltja: Eljen! akkor utána okvetlenül Kossuth Lajos következik.*“ Bizony, ilyen időkben, mikor még a Pester Lloyd is bajba került, mert a budai *királyi* és nem *császári királyi* várról

írt, mikor nem volt szabad azt irni, hogy a katona szívesen meghal királyáért, nem, neki csak a császáráért szabad meghalnia: ily időkben sok akaratlan derűt keltett az a fékevesztett autokrácia, mely polgárok helyett bábokkal szerette volna azt a szegény országot megrakni.

A rendőri zaklatásoknak szinte megdöbbentő eseteit produkálta Prottmann, a pesti rendőrfőnök, a ki az útlevélkényszer, illetőleg a tartózkodási jegy váltásának kötelezővé tétele által a Pesten tartózkodást az idegenre úgyszólván lehetetlenné tette. Még a toll viselését is eltiltották a kalapon, sőt a szakáll- és bajuszviselésre nézve is szabályzatot kaptak a Bachhuszárok. Érthető, ha ezek az abszurd intézkedések a maró gúny fegyvereit szólították a lakosság köreiben sorompóba, vagy néma tüntetéssel feleltek az önkény intézkedéseire. Mikor a császár nevenapján a pesti Nemzeti Színházban ünnepi előadást rendeztek s annak bevezetése képen a Gott erhalte-t játszotta a zenekar, üresek voltak a páholyok. Mikor aztán a császárhimnusz akkordjai elhaltak, egyszerre megteltek a páholyok előkelő közönséggel. Ez néma tüntetés volt, mely ellen semmit nem lehetett tenni, épp úgy, mint az ellen sem, hogy Albrecht főherczeg kormányzó által a budai várban adott fényes estélyekről az arisztokratia egy jelentékeny része kimentette magát, ki betegségét, ki hirtelen elutazási kötelezettségét hozván fel okul.

Az absolutismusnak nagy gondja van arra, hogy az egyesülési és gyülekezési jog, a szabad államnak ez a két fontos járuléka, békóba legyen szorítva, természetes tehát, hogy a Bach belügyi kormányzatának szintén fontos feladata volt ez. Az egyesülési jog úgyszólván meg lett semmisítve, mert nem tekintve azt, hogy politikai jellegű egyesületeket általában nem tűrtek, sőt a hol csak gyanították a politizálást, ott nyomban feloszlatták az egyesületet, de az egyéb irányú állandó testületek is folytonos zaklatásnak voltak kitéve, mint pl. a Magyar Tudományos Akadémia, mely Teleki József és Dessewffy Emil grófok vezetése alatt kemény harczot volt kénytelen végigküzdeni a hatalommal, autonómiaja érdekében.

Eltérnénk azonban a tárgyilagosságtól, ha az absolutismusnak legalább némi csekély szolgálatára rá nem mutatnánk. Különösen a telekkönyvi intézmény meghonosítása s a polgári bíraskodás rendszere az, mely azt a kort, az igazságügyi kormányzat szempontjából, a multhoz képest haladónak minősíti. Mindkét intézményre egy modern államnak kétségkívül nagy szüksége van s a mennyiben az absolutis-

mus elé e téren bizonyára nagy feladatok tornyosultak, lehetetlen ezeknek általában sikeres megoldását eltagadni.

A fiatal császár 1852-ben tette meg első körútját az országban, s a fogadtatásnak melegségéhez bizony sok szó fért, de a hivatalos apparatus megmozdult és minden lehető elkövetett, hogy a pacificatiót teljes sikerűnek, a népet megelégedettnak tüntesse fel. Eredménye sem maradt el a császári körútnak, mert utána amnestia következett s ekkor kapott kegyelmet Vay Miklós báró, a későbbi koronaőr és kancellár, valamint Dusek, a függetlenségi kormány pénzügyminisztere. Vay báró csodálatos pályát futott meg s épp úgy, mint Andrássy Gyula gróf, halálraitéltből az uralkodó egyik legbizalmasabb emberévé lett. 1848-ban az erdélyi oláh lázadás lecsillapításával volt megbízva, majd mikor Batthyány gróf miniszterelnök lemondott, őt akarták a kabinet vezetésére megnyerni. Ő azonban jól tudta, hogy Bécsben akkor (1848 szeptemberében) már elhatározott dolog volt az absolutismus, azért nem vállalkozott arra a kétes értékű megtiszteltetésre, hogy alkotmányos színezet alatt absolutistikus politikát folytasson. Ekkor gondoltak Récseyre, kinek miniszterelnöki dicstelen szerepéről már fentebb szözlöttünk. Vay báró pedig visszavonult a birtokára és a szabadságharcban activ részt nem vett. Bécsben azt hitték, hogy mégis az udvar eszköze lehet még ő s most kormányzósággal kínálták meg. Ezt sem fogadta el. Ez már gyanússá tette, perbe fogták állítólagos forradalmi ténykedéseierért és előbb halálra, majd négyévi várfogságra ítélték. Ebből szabadította ki őt az 1852-iki amnestia, hogy aztán 1860-ban udvari kancellárrá nevezzék ki, mely méltóságáról azonban akkor, mikor a Schmerling-kormányrendszer a teljes absolutismust folytatta, lemondott. Később koronaőr, majd a főrendiház elnöke lett és aggastyán korában, 92 évet érve meg, hunyt el.

A sok üldözés az ország lakosságának elszántabb, hevüλέkeny részénél az erőszakos megtorlás gondolatát ébresztette fel. 1851-ben kezdődtek a Makk ezredes összeküvéésének a szálai szövődni, hogy csakhamar felfedeztetve, néhány heveslelkű ábrándozó életével, vagy szabadságával fizessen meg érte. Makk ezredes eredeti neve May volt, egy bécsi selyemárúiparosnál talált mint fiatal ember alkalmazást. A forradalmi idők Magyarországra sodorták, hol önképzés útján oly intelligentiára tett szert, hogy tüézertisztté nevezték ki. Sikerült neki nemsokára Kossuth környezetébe jutnia és bizalmát megnyernie. Mint a komáromi védősereg tisztje, a vár kapitulációjakor ő is

szabad távozást nyert. De szabadságszerető lelke nem bírt belenyugodni az absolutismusba s csakhamar összeesküvést szőtt, melybe állítólag Louis Napoleon is be volt avatva. Csakhogy a mint Napoleon a decemberi államcsíny után a szabad gondolatnak hátat fordított, a fáma szerint azt sem mulasztotta el, hogy a bécsi udvarnak a készülő összeesküvést tudomására hozza. Ez aztán megindította a vizsgálatot a különösen Erdélyben széles alapon szervezett Makk-féle összeesküvés felderítésére, melynek árulója is akadt. A vizsgálat 1854 márczius 10-én lett csak befejezve és Török tanár, továbbá Gálffy, Horváth, Várady és Bartalics Marosvásárhelyen a bitófán lakoltak érte. 48 személyt ítelt ezenkívül súlyos várfogságra a hadbíróság, csupa intelligens embert, daczára annak, hogy pozitív tényeket nem tudott a vizsgálat bizonyítani, csupán az összeesküvésre való előkészületet. Makk ezredes elkerülte a büntetést, mert börtönében öngyilkossá lett. Így végződött annak a szomorú korszaknak egyik megdöbbentő epizódja.

Még folyt a vizsgálat a Makk-ügyben, mikor egy, a császár élete ellen elkövetett merénylet hozta izgalomba a világot. 1853 február 18-án Libényi iparossegéd a bécsi bástyán sétálól császárt hátulról élesre fent késsel támadta meg, melyet az uralkodó nyakába szúrt. A katonai nyakra-való csatján megcsúszott a kés és ez a véletlen akadályozta meg, hogy az uralkodó életét nem veszítette. Ennek daczára sokáig betegeskedett, sőt szemidegeit is megviselte ez a merénylet, míg aztán szerencsésen elmúlt annak minden súlyos következménye. A hű alattvalók a merénylet meg-híusultának emlékére nagy összegeket adtak össze s ebből építették a bécsi fogadalmi templomot, a Votivkirche-t.

Míg az ország belsejében nyomott hangulat uralkodott, addig a monarchia külpolitikájában jelentős mozzanatok folytak le. 1854-ben kiütött a krími háború s Oroszország megszállja Romániát. Ausztria ennek ellensúlyozására Gali-cziában gyűjti össze haderejét, a mit az orosz érthetőleg rossz szemmel néz, mert belátja, hogy ez az ő operációinak a megghiúsítására céloz. Azért ki is vonul Romániából és a Krim felé veszi útját. De a czár keserűen emlékszik meg az *austriaca fides*-ről és Esterházy György grófot, a monarchia szentpétervári nagykövetét, ezzel a furcsa kérdéssel fogadja: „Tudja-e, kedves gróf, ki volt a két legostobább lengyel király?” Esterházy, meglepődve a szokatlan kérdésen, nem válaszol, mire a czár folytatja: „Sobiesky és én; mindketten megmentettük az önök dynastiáját s egyikünknek sem volt hálában részünk ezért.” A külföld rokonszenve

tehát kezdett elfordulni Ausztriától. Nemcsak Oroszország, hanem a porosz sem volt már jó szívvel iránta. Bismarck írja 1853-ban Gerlach bárónak: „A jó osztrákok keletet meghódítanak, Itáliát kormányoznak, Németországban játszanák az oroszánt, Európával rendelkezének nélkülünk s mindezért még azt sem mondanák, hogy az Isten fizesse meg!” Az a széles úr, mely nem sokára Ausztria és Poroszország közt tátongott, ime, kezdte már az árnyékát előre vetni. Össze kellett azonban roppanni teljesen Ausztria európai szilárd helyzetének, hogy abból mireánk kedvező fordulat származzék. *Mert mindaddig, míg a monarchia és a dynastia külpolitikai helyzete kedvező volt, a mi régi jogaink visszaállítására nem gondoltak.* Rettenetes katasztróháknak kellett bekövetkezniök, hogy megértessék a hatalom birtokosaival politikájuk veszedelmeit. Addig pedig még sok idő telt el.

Az absolutismus ellen, annak pusztításait látva, két ízben fordultak a magyar társadalom egyes tagjai ez idő alatt memorandummal az uralkodóhoz, de eredménytelenül. 1850-ben 24 magyarországi konservatív politikus óhajt egy emlékiratot juttatni a császárhoz, melyben azt mondják, hogy 1848. túlment a megengedetten, amidőn a királyi hatalom erejét szűk határok közé szorította. Vissza kell tehát állítani a trón tekintélyét, de alkotmányos alapon, akként, hogy az egész birodalom alkotmányt kapjon. Az 1857-iki memorandum már sokkal szélesebb körökben talált visszhangra, a mennyiben Dessewffy Emil gróf, Eötvös József báró és összesen 131 előkelő férfi, országos méltóságok és főpapok szerepelnek aláírói közt. Ezt is visszautasítják. Még nem érkezett el az engedékenység órája, jöllehet a császár 1857-ben második körútját teszi meg az országban, mely után általános amnesztiát ad. Scitovszky hercegprimás azonban, bár az ekkor készült emlékiratot több ízben kísérelte meg a császárnak átadni, célta nem ért vele.

A politikai irodalomban is, a mennyire a kor szelleme engedte, igyekeztek ekkor már az alkotmányos kormányzás szükségességét hangoztatni. Konzervatív irányú bár ez a vállalkozás, sőt a szomorú események hatása alatt nem egyszer szinte — a mai felfogáshoz képest — ijesztő opportunitást hirdetnek, mégis legalább az alkotmányosságot kérve, a létező állapotokhoz képest óriási javulást jelentettek volna ezeknek a munkáknak a reformkivánalmi. Somssich Pál a Figyelmezőben próbálkozott meg azzal a kilátástalan problémával, hogy a márcziusi alkotmányt az ősi magyar alkotmánnyal összhangzásba hozza, míg Eötvös József báró

1850-ben a nemzetiségek egyenjogúságáról s 1859-ben Ausztria hatalmának és egységének garanciáiról írt munkájában vállalkozott arra a feladatra, hogy kérje, hogy legalább a birodalom keretében állítsák vissza alkotmányunkat. A Pesti Hirnök azt mondta erre, hogy a kétségbeesés egy őrizetlen pillanatában kívánhatott csak ilyesmit a nagy államférfi. Bizonyos, hogy néhány évvel később, mikor az októberi diploma ilyen kísérletet tett, visszautasításban volt része a dinasztíának e miatt. De emberileg nem csodálható, hogy a sötét elnyomatás e dermesztő éveiben úgyszólván még a szalmaszálhoz is kapkodtak a kétségbeesettek, csak hogy megmentsék azt, a mi még talán megmenhető.

Az absolutistikus kormányzat ténykedései közt nagy vihart idézett elő az egyházi téren végbevitt két reactió intézkedése, az egyik a concordátum megkötése, a másik a protestáns pátens kibocsátása. A concordátum, vagyis a katolikus egyház jogállásának a rendezése a császár és IX. Pius pápa közt 1855 augusztus 18-án jött létre, éppen a császár 25-ik születésnapján és november 5-én tették aztán császári pátenssel közhirrre. A katolikus egyház, illetőleg a pápaság, óriási előjogokat nyert ebben az egyezményben az állam kárára. A concordátum feladta a placetum jogát, a katolikus egyháznak és püspökeinek a szorosoros értelmében a területenkivüliség jogait adta meg, sőt a püspököket még az állam büntető igazságszolgáltatása alól is elvonta, a vallás- és tanulmányi alapot, az egyház tulajdonának jelentette ki és a püspökök felügyelete alá helyezte, az egyházi javak megterheléséhez egyedül a pápai engedély kieszközlését követelte meg, az egyházi fegyelem gyakorlásához a világi hatóságok jogsegélyét adta meg, bárminő szerzetesrend behozatalát megengedte, kimondta, hogy mindennemű nyilvános és magániskolában a katolikus ifjúságot csak a katolikus tanok szellemében szabad oktatni, a középiskolákban katolikus gyermekeket csak katolikus tanerők taníthatnak, a tanfelügyelőre nézve az illetékes püspöknek candidáló joga van stb. Általában tehát a concordatum még osztrák szempontból is az állam suverénitásának a feladását jelentette a pápasággal szemben, hisz a concordatum kihirdetése után a kormány a kath. egyleteket a szigorú egyesületi törvény hatálya alól kivette, a mi a legélénkebben illusztrálta a különben annyira rendőrállami tendenciákat követő kormánynak a catholicismussal, helyesebben szólva, a pápasággal szemben való megalkodását, hát még Magyarországon, hol az egész történeti fejlődés az állami suprematiát, mint élő jogot,

bizonyította. A fiatal császár teljesen a jezsuiták irányának a híve volt. 1852-ben, magyarországi körútja alkalmával — mint Rogge beszéli — Scitovszky hercegprímást meglátogatva, ott látta nála Pázmány Péter arcképét. „Ez is jezsuita volt, mondotta a császár, én a jezsuitáktól sokat várok, azért állítottam vissza szerzetüket is.“¹ A rend tényleges visszaállítása ugyanis már 1851-ben történt s 1855-ben ez a concordatumban éppúgy, mint más szerzetesrendek esetleges behozatala, csak sankcionálva lett. A concordatum megkötésénél szerepelt Rauscher bécsi bíborosérsek és Viale Prela pápai nuncius a Szent István rend nagykeresztjét kapták fáradozásuk jutalmául. Általában egyházi téren is a teljes centralisatio álláspontjára helyezkedtek. Az egész katolikus egyházat a bécsi érsek fenhatósága alá akarták helyezni, a mi ellen azonban a magyar püspöki kar, élén Scitovszkyval, a ki pedig már az absolutismus alatt nyerte előkelő méltóságát (előzőleg a Thunminiszteriumban volt osztálytanácsos), tiltakozott, sőt Scitovszky kijelentette, hogy javait Ófelségétől kapta, de lelkiismeretét nem és Rómában is közbenjárt e terv megghiusítása érdekében, a miért aztán Bécsben császári megrovásban is részesült.

A protestantismusról az volt Bachnak a felfogása, hogy az Magyarországnban hatalom és született oppositio. Érthető tehát, hogy mindent elkövetett a letörésére. Erre a módot Thun gróf kultusminiszter hires patensében vélték megtalálhatni, mely 1859 szeptember 1-én jelent meg, óriási visszatetszést és vihart keltve az egész hazai protestantismus körében. A protentantismus sorsa évszázadokon át tényleg össze volt forrva a magyar szabadságtörkevésekkel és Bocskay, Bethlen, Rákóczi szabadságharczai egyúttal a vallásszabadságért megvívott küzdelmek is voltak. A midőn tehát a pátens a protestánsok önkormányzatát megsemmisítette s a világi elem szerepét, mely pedig addig a legnagyobb volt a protestáns egyházaknál, megszüntette, országszerte szinte forradalomszerű hangulat kezdett uralkodni. Még a konservatív Dessewffy Emil gróf sem türtöztethette magát és azt mondta a pátens kiadásakor, hogy ez volt a legnagyobb ostobaság, melyet a kormány 1848 óta elkövetett. Thun, ravaszul, az 1790: 26. t.-cz.-nek abból a rendelkezéséből kívánta a pátens kiadásának a jogát meg-

¹ Nem csoda hát, hogy a bécsi néphumor ezt a mondást kolportálta akkor: „Der Monarch denkt und Pater Beckx (a jezsuiták főnöke) lenkt“.

magyarázni, mely szerint a legfőbb felügyeleti jog a protestáns egyházak felett is a királyt illeti meg. Csakhogy az a törvény egyúttal kimondja azt is, hogy a protestáns egyházak önkormányzatilag igazgatják magukat, tehát ezt az államnak megszüntetni joga nincs. Jellemző különben, hogy az abszolutizmus most is, mint majdnem mindig, alkotmányos álarcbba igyekezett burkolózni, holott világos, hogy a protestáns autonómia megszüntetésével minő czélokot kívánt szolgálni: a rendőrállam feltétlen uralmát a szabadságnak ezen a megmaradt kis területén is.

A protestánsok országszerite szervezkedtek. Pesten Székács superintendens tartott egyházi beszédet a Deák-téri evangélikus templomban, mikor katonaság jelent meg ott és szétoszlásra hívta fel a közönséget. A tiszai evangélikus egyházkerület Késmárkon tiltakozott Máday superintendens és Zsedényi felügyelő vezetésével a pátens ellen, a kiket aztán fogságba is hurczoltak. Debreczenben az országos vásár alkalmát használták fel a reformátusok, hogy a történeti nevezetességű nagytemplomban Tisza Kálmán vezetésével fűjják meg a harczi riadót. Szerzte az országban valósággal forradalmi hangulat uralkodott. Csak a tótok fogadták el a pátens-t és Kuzmány pozsonyi superintendens a tót egyházközségek nevében meghódolt annak. De az izzó parázs tovább is ében tartotta az elkeseredés lángját. Török Pál pesti református superintendens kezdeményezésére külföldi actióra határozták el magukat a protestáns körök, persze titokban. Hivatkozva arra, hogy az 1645-iki linczi békének a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó passzusát a 30 éves háború befejeztekor, 1648-ban, a westfáli békében az európai protestáns hatalmak garantálták, elhatározták, hogy Angliában, Poroszországban és Hollandiában interveniálnak a pátens visszavonása érdekében. Lónyay Menyhért Angliába és Hollandiába, Prónay báró Poroszországba távozott az ottani kormánykörök informálása végett s Angliából nemsokára egy Dunlop nevű bizalmi férfit küldtek Pestre, azzal a nyílt utasítással, hogy egy angol konszultátus szervezése iránt tegyen ott lépéseket, valójában azonban azzal a titkos megbizatással, hogy Pesten a való helyzetet derítse fel. Ennek a jelentései alapján aztán — mint Thaly Kálmán elbeszélése után a Szilágyi-féle millennáris történet említi — az angol kormány lépéseket tett Bécsben a pátens visszavonása iránt. A császár, a ki ezekről a régi békekötésekről mit sem tudott, csodálkozva fogadta a hírt s magához hívatta Thun grófot, a ki szintén meg volt lepelve. A dolog vége aztán a pátens

visszavonása lett 1860 május 15-én, a miben különben jelentékeny szerepet játszott a nemsokára megváltozott politikai helyzet is.

Mert eljött 1859, az olasz háború s annak a monarchiára súlyos megpróbáltatásai. Ausztria, melynek pénzügyei úgyszólamint rettenetes állapotban voltak, 1854-ben eladta már államvasútjait is egy párisi pénzcsoporthoz 200 millió frankért, 1858-ban pedig a déli vasutat 350 millió frankért. Nemsokára ezután — 1860 február 23-án — Eynatten tábornok, a háborúban a katonai élelmezés főnöke, Grünne grófnak, a császár kedvelt hadsegédének a kegyencze, börtönbe kerül, sikkasztás miatt s a börtönben felakasztja magát. Utána elfogják Richtert, a Creditanstalt igazgatóját, csalás miatt, melyet az állam részére történt szállításoknál követett el, majd Triesztben Revoltella báró katonai szállítót. Ornstein és Eskeles bankárok csődbe kerülnek, Bruck báró pénzügyminiszter pedig, a kit 1860 április 22-én állásától felmentenek, a következő napon öngyilkossá lesz. Ekkora korrupciónak meg kellett a maga gyümölcseit teremnie. Az 1860-iki szabadabb irány szülőökát a hadi vereségen kívül az absolutismus teljes erkölcsi és pénzügyi csődjében kell keresnünk.

III.

A solferinói vereség alapjaiban rengette meg az absolutismust. A büszke Ausztria, mely hozzá volt szokva ahhoz, hogy Európaszerte tekintélynek örvend s ha nem is szeretik, legalább bizonyos tekintetben félnek tőle, kénytelen volt ezt a váratlan, nagy kiábrándulást végig élni. Napoleon, bár a villafrancai béke váratlan véget vetett az egész háborúnak, mégis megalázta Ausztriát, mely egy virágzó tartományával lett szegényebbé. Az olaszok izzó osztrákgyűlölete semmivel sem maradt mögötte annak az elszánt dacznak, mely a magyarok részéről az osztrákok túlkapásait kísérte és különösen Lombardia székhelyén, Milanoban, éreztette hatását. A milanói színházban az osztrák katonatiszteknek külön helyük volt és soha más-kép, mint többen, úgyszólamint testületileg, ott meg nem jelentek, mert a lakosság insultusokra is elragadtatta magát egyedül lévő katonatisztekkel szemben. Mikor a trafikot, vagyis a dohányegyedárúságot behozták minden osztrák tartományba, tehát Lombardiába is, az olaszok kimondták, hogy dohányozni hazafiatlanság s a kinek szívtartást láttak a szájában, nyílt utcán kiűtötték azt. Képzelték, hogy ott,

a hol ily égő gyűlölet honolt az osztrák uralom ellen, minő lelkessedéssel fogadták Viktor Emánuel szárd király vállalkozását s III. Napoleon támogatását és habár az olasz egység győzelme még csak újabb decennium után következett is be, az 1859-iki események ebben az irányban számukra sok örvendetes változást hoztak.

Annál nagyobb volt a háború váratlan befejezése miatt a magyar emigránsok s itthoni párthiveik csalódása. Kedvezőbb alkalom az absolutismus legyűrésére nem kínálkozhatott, mint most, midőn a hadsereg olasz földön volt lekötve. A császár — az absolutismus korában legelőször — magyar fejedelmi szózatot intézett Magyarországnépeire, melyben a nemzet hagyományos királyhűségére hivatkozva, fejezi ki abbeli reményét, hogy uralkodóját most, a veszedelem órájában, jól ismert loyaltásával fogja támogatni. A csapatok az eddig szigorúan eltiltott Rákóczi-induló hangjainál vonulnak el olaszföldre és az önkéntes belépőkből toborzandó huszárezredeknek megengedik a tricolor használatát! *Welche Wendung durch Gottes Fügung*, mondhatnók a németekkel, pedig ezek a tények csak azt a többször kifejtett igazságot erősítik meg, hogy mi ügyeink jobbra, vagy balra fordulását, követeléseink meghallgatását, vagy elutasítását mindig csak a külpolitikai helyzet hullámszásai szerint remélhetjük, vagy nem hihetjük. A dynastikus politika mindig a szerint hullámszik, hogy milyen a külpolitikai constellatio s ki van zárva, hogy a külpolitikában beállott, a dynastiára befolyással bíró események ne éreztetnék hatásukat itthon, a velünk szemben folytatott politikában is.

Az emigratio tele volt reménnyel. Tervek készültek, melyek szerint Fiumén és Erdélyen át fog bejönni az országba az idegen segítség, sőt az erdélyi határon egy nagyobb fegyverszállítmányt is lefoglalt az osztrák rendőrség. Kossuth Angliában nagyszabású politikai mozgalmat indít, melynek folyományaként a két nagy párt, Derbyé és Palmerstoné, összütközik, népgyűlések izzó levegőjében tárgyalják Ausztria letörésének a szükségességét; Kossuth, arra hivatkozva, hogy ő Magyarország megválasztott kormányzója, 100 millió forint értékű bankjegyet bocsát ki, mely miatt aztán később egy igen érdekes per keletkezett, hol felperesként Ferencz József császár, alperesként pedig Kossuth Lajos szerepelt az angol bíróságok előtt s mely végre is Kossuth vereségével végződött, nem ismertetvén el az ő bankjegykibocsátó joga. A kiszabott óriási perköltséget, mint a fáma beszélte, helyette III. Napoleon fizette ki, ezzel beismervén

azt, hogy mennyire össze volt forrva az emigráció törekvéseivel. És mindennek a sok izgalomnak s még több reménynek egyszerre végét szakította Villafranca. Füstté és párává lett a sok ábránd, melyet lángoló hazaszeretetű férfiak Magyarország jövődjéről szöttek.

De bármily váratlan véget is vetett a békekötés — III. Napoleon egyik legravaszabb politikai ténykedése — a Magyarország teljes felszabadítása iránt megindult mozgalomnak, azért az ország belsejében ennek nyomán érthetőleg fellendült szabadabb szellemet nem tudta megsemmisíteni. Érezte mindenki, hogy nagy változásoknak kell elkövetkezniök kormányzati téren. Az abszolutismus tizesztendő korszaka csunya kudarczczal végződött és a gyűlölt Bach ministeri állásától fel lett mentve. 1859 október 27-én volt Kazinczy Ferencz születésének századik évfordulója s ezt az alkalmat az egész ország felhasználta arra, hogy a nemzeti szellem ápolását ünnepélyek rendezésével lendítse fel. Mint már a multban is annyiszor, úgy most is az irodalmi reneszánsz volt a politikai újjáébredés előhírnöke. A Kazinczy-ünnepélyek élére a Magyar Tudományos Akadémia állott, hol Eötvös József báró mondotta a magasztaló beszédet a magyar nyelv nagy apostoláról. De aztán sorra jött a vidék minden nagyobb városa s nem volt jelentősebb központ, megyeszékhely, vagy iskola, hol Kazinczy-ünnepet ne rendeztek s ezzel a magyar szellem és nyelv ápolása iránt lelkes tüntetést ne csináltak volna.

Szerte az országban a szabadságharcz dicső szereplőit kezdték ünnepelni s 1860 márczius 15-én először ülték meg a szabad sajtó születésnapját, tulajdonképen azonban hazafias melegséggel a szabadságharcz vértanúinak áldoztak már ekkor. Ezen a napon történt az a sajnálatos eset, mely az egyetemi fiatalság egyik vezetőjének, Forinyák Géának a halálát okozta. A tüntetés ellen kivonult katonaság fegyverét használta s a lelkes fiatal ember holtan esett össze. Temetése országos tüntetéssé nőtte ki magát a soldateszka túlkapásai ellen. De alig hogy elmúlt a Forinyák szomorú vége miatti izgalom, a felzaklatott közvéleménynek megint egy újabb gyászeset adott okot a kétségbeesésre, mely az osztrák uralom elleni gyűlöletet csak fokozta. Széchenyi István gróf Döblingben az 1860 április 7-ről 8-ra forduló éjjelen agyonlötötte magát.

Széchenyi előtt tudvalevőleg a hazája sorsa miatti aggodás nyitotta meg annak a szomorú háznak a kapuját, mely Döblingben, Bécs mellett, Goergen-sanatorium nevet

viselt. Az önmagával meghasonlott, súlyos lelki beteg politikust 1848 szeptember 5-én vitte be oda orvosa, Balogh Pál. Az évek teltevel lelki egyensúlya lassanként helyre tért, felesége hű ápolása meghozta számára a javulást és ő szívesen elbeszélgetett az őt felkeresőkkel politikáról is. Különösen Jósika Samu báróval, a volt erdélyi kancellárral, a conservatív párt egyik vezérével, volt közeli jó viszonyban s ez őt majdnem naponta meglátogatta. Márczius 23-án ott is ebédelt nála Jósika, de hazatérve Bécsbe, hirtelen rosszul lesz és váratlanul meghal. Ez rettenetesen lesújtotta Széchenyit, a ki különben márczius 3-ika óta állandó izgalomban élt. Ezen a napon ugyanis házkutatást tartott nála a bécsi rendőrfőnök, hogy híres röpiratának, a „Blick“-nek, a kéziratát megtalálja. A „Blick“, vagy teljes czimén: „Ein Blick auf den anonymen Rückblick“, mint már jeleztük, Bachnak és rendszerének a megsemmisítése végett íródott és Londonban jelent meg 1859-ben. Bach ugyanis, hogy kormányzatának állítólag fényes eredményeit a nagy világ előtt bebizonyítsa, „Blick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns“ czimmal egy fizetett emberével, Meyer Béni újságíróval, kinnek Blutbeni volt a csúfneve, mert egyformán tudta játszani az anarchistát és az absolutismus katonáját, egy névtelen pamphletet íratott, mely oly szemérmetlen valótlan-ságokkal igyekezett a Bachismus fényes sikereit elhitetni, hogy Széchenyi hazafias lelkét mód nélkül felháborította és szintén névtelen röpiratban rántotta le az álarczot az absolutismus kegyetlenkedéseiről. Mikor aztán a rendőri nyomozat számai Döblingbe vezettek, házkutatást tartottak Széchenyi szállásán s az az agodalom, hogy e miatt súlyos büntetés vár reá, társulva a jó barátjának hirtelen halála miatti levertséggel, teljesen feldúlta a szerencsétlen politikusnak már-már helyreállott lelki egyensúlyát és kezébe adta a revolvert, hogy saját kezével vessen véget életének.

Mikor Széchenyi öngyilkosságának a híre Pestre ért, csakhamar gyökeret vert az a felfogás, hogy a gróf politikai gyilkosság áldozata. A Forinyák esete után lassankint lecsillapult kedélyek újra izgalomba jöttek és szerteszét colportálták azt a hírt, hogy Széchenyit eltették láb alól. Képzeltetők azok a tumultuosus jelenetek, melyek ennek nyomán az országban szerte láthatók voltak. Április 11-ikére tűzik ki Széchenyi temetését osztrák földön, de a rendőrség egyenes parancsára már április 10-én eltemetik, hogy így az esetleges tüntetéseknek elejét

vegyék. Április 26-án Bécsben requiemet tartanak lelki üdvéért és 500 pesti egyetemi hallgató a Dunagőzhajózási Társaságtól egy hajót bérel ki, hogy azon menjen fel a bécsi gyászszertartásra, csakhogy midőn ennek a rendőrség nesztét veszi, megtiltja a hajós társaságnak a diákok elszállítását. Végre azonban április 30-án Pesten is megtartják a gyászistentiszteletet s ezt már nem lehetett megtiltani. Scitovszky hercegprimás mondja a gyázmisét és 80 ezer ember gyűl össze erre az alkalomra. A legnagyobb magyar fiai túntetőleg ünneplik s ez ellen a rendőrség sem tehetett semmit. De bizonyos, hogy a parázs, mely a hamu alatt égett, minden pillanatban lángra lobbanhatott. Olyan volt az ország, mint egy puskaporos hordó, csak egy kis szikra kellett, hogy minden fellobbanjon.

Jól tudták ezt Bécsben is és elhatározták, hogy a kormányzatban változásokat eszközölnek. 1860 április 19-én Albrecht főherceg a kormányzóságtól felmentetvén, Benedek Lajos altábornagyot nevezik ki Magyarország kormányzójává. Benedek egy soproni orvos fia, eredetileg tehát magyar származású, ámbar kora ifjúságától kezdve katonai nevelésben részesülvén, tulajdonképen nagyon távol állott a nemzet érzélem- és gondolatvilágától. Solferinónál azonban hőiesen viselkedett s már maga az a tény, hogy egy magyar és polgári származású, sőt protestáns embert az ország legelőkelőbb tényleges hivatalára neveztek ki, némileg jó hatást keltett. A pesti kirakatokban képek jelennek meg, melyek azt a jelenetet ábrázolják, mikor Benedek a sanmartinói ütközetben odakiált a bakáinak: „Rajta magyarok, én is magyar vagyok!” Benedek különben közvetlen modorú, sőt sokszor a nyersségig őszinte ember, a ki politikai szolgálatra, hol nem egyszer a diplomata símaság sokkal többet ér, mint a közvetlen támadás, nem volt alkalmas. Egyszer ebédre hívta magához a pesti evangélikus lelkészeket s étkezés alatt hirtelen azt kérdi tőlük, hogy mi van a protestáns patens ügyével, mert a császár őt, ha Bécsbe megy, mindig ezzel az ügygel „szekirozza”. Kassán pedig, mikor hivatalvizsgálat végett oda érkezik, a deputatióban megjelent kanonokoknak tréfásan mondja: „Die Herren haben auch gerne etwas Gutes!” Ezzel nyilván némelyiknek egészséges, jól táplált külsejére célezott.

Benedek nem érezte át annak a szerepnek a fontosságát, melyet neki szántak. Katona volt s nem is akart egyéb lenni. Később aztán, 1866-ban, keservesen kiábrándulhatott katonai egyoldalúságából is, mikor a porosz háború-

ban bűnbakot kerestek s ő lett felelőssé téve mindenért. Mély keserűséggel vonult vissza Grácba, hol a háború befejezése után Albrecht főherczeg személyesen kereste fel bizalmas eszmecserére. Vajjon nem ennek tulajdonítható-e, hogy a porosz háborúról semmiféle közlést soha nem tett a tábornok, holott ő be volt avatva annak kulisszatitkaiba. De, hogy mekkora keserűség dülhatott ennek az öreg katonának a szívében, arra élénk világot vet az a körülmény, hogy végrendeletében meghagyta, hogy ne tábornoki egyenruhájában, hanem polgári öltözetben temessenek el. Egy ilyen szívvel-lélekkel katonaembernél az nagy szó. És úgy kísérték utolsó útjára, a hogy akarta, katonai parádé nélkül. Radetzkyt pedig, mikor 1858 január 5-én Monza várában meghalt, Bécsbe hozták s temetésén a halotti kirendeltséget maga a császár vezényelte, a mi a képzelhető legnagyobb kitüntetés egy katonával szemben. Hja, amaz szerencsétlen, emez meg szerencsés kezű hadvezér volt. Ilyen az élet!

1860 tavaszán Dessewffy Emil gróf, a conservatívok vezére, memorandumot készít, melyben kifejti, hogy minő módon kellene az alkotmányt — 1847-es szellemben — visszaállítani. A memorandumot Rechberg gróf külügyminiszternek adja át s tartalma röviden az, hogy legyen közös a külügy, hadügy és a pénzügy, mint a birodalom politikájára legfontosabb ügykörök, a többi kormányzati ágakban azonban adjanak Magyarországnak önállóságot. Az alkotmányos uralom biztosítása végett nemcsak Pestén, hanem Prágában is királykoronázást sürget. Csodálatos keveréke tehát ez a politikai irat a későbbi dualistikus felfogásnak a foederalismuséval. De a memorandum nem talált meghallgatásra, hanem a császár 1860 márczius 5-én kiadja a „*Verstärker Reichstag*“ patensét, mely szerint annak a tagjait részben a császár nevezi ki, részben a tartománygyűlések választják. Az új testület hatásköre alkotmányjogi szempontból rendkívül korlátolt: a költségvetés és a törvényjavaslatok megvitatása (tehát *határozathozatal nélkül*), a tartománygyűlési javaslatok feletti határozás joga, ellenben kezdeményezési joga nincs s általában egy parlamentnek még kezdő stadiumául sem vehető az egész kísérlet. Hat magyar tanácsost is — a mint nevezték őket: Reichsrat — meghívott oda a császár bizalma, de ezek közül Eötvös József báró, Vay Miklós báró és Somssich Pál nem fogadták el a kinevezést, míg Apponyi György gróf, Barkóczy gróf és Majláth György igen, azonban kijelentik, hogy midőn résztvesznek a *Verstärker Reichstag* tanács-

kozásaiban, csak a saját meggyőződésüket követik, hátuk mögött azonban nem áll a magyar nemzet. A kinevezést el nem fogadottak helyébe Andrássy György grófot (ki a Creditanstaltnál s a tiszai vasutnál is értékesítette befolyását), Szécsen Antal grófot és Korizmic bácsi püspököt hívták be. Egyike volt a legérdekesebb embereknek ezek közt Barkóczy, egy különcz, a kit Kassán óriási adóhátralekai miatt szorongattak, a mi ellen ő persze Reichsrat minőségét alaposan kihasználta, azonban Bécsben, a németek közt, roppant kurucz magyar volt és szellemes malitiájával sok borsot tört a hatalmasok orra alá. A hatalmi kedvezésből való adóelengedés különben nem tartozott akkortájt a ritkaságok közé. Eszterházy Mórícz gróf, a Schmerling-aera egyik ministere, 283 ezer forint örökösödési illetékkal tartozott a kincstárnak, melynek megfizetését mindenféleképen halogatta, míg aztán Larisch pénzügyminister 90,000 forintra szállította le azt s még annak is tíz év alatti részletekben leendő megfizetését engedte meg. Az absolutismusnak az ilyesmi éppen a természetrajzához tartozik: az őt szolgáló elemeknek való kedvezés, a szigorú törvényesség ellenére is.

A Verstärkter Reichstag 1860 június 1-én nyílik meg Rainer főherczeg elnökletével. Üléseit bizalmas jellegűeknek nyilvánítja, a mi már magában is homlokegyenest ellenkezik a parlamentarismus elvével. A főherczegek mind tagjai voltak ennek a testületnek és az elnöklő Raineren kívül Vilmos és Lipót főherczegek meg is jelentek az ülésein. A tagok majdnem kivétel nélkül csupa tizenhárompróbás ultraconservatív, sőt reactiósz érzésű férfiak voltak, főpapok, mágnások, tábornokok, titkos tanácsosok. A 60 tag közül 39 volt olyan, a ki parlamentaris államban felsőházi tagságra tarthatna igényt az állása vagy a vagyona alapján, a polgári elemet csak a német tartományokból képviselték néhányan és Maager, a brassói kereskedelmi és iparkamara elnöke. A tagok közt a protestantismusnak alig adtak helyet. A 60 tag közt csak két protestáns volt: Degenfeld gróf tábornok és Maager. Már ez magában is illusztrálja a testület szellemét.

A Verstärkter Reichstag a foederalismus alapeszméjét hirdette, illetve tagjai ennek a felfogásnak hódoltak. A történet-politikai individualitások jelszava alá az egyes tartományok történeti fejlődéséből következő némi önállóság conserválásának a szükségességét foglalták. A magyarok ezt természetszerűleg visszautasították, de osztrák részről később a Belcredi és Hohenwart ministeriumai idejé-

ben ugyancsak előtérbe lépett ez a politikai iskola, sőt Ausztria mai nemzetiségi alakulata és a mindjobban hangoztatott trialismus is ennek az eszmének modern formája. Ma már Ausztriában az intelligentia, sőt a német értelmiség igen nagy része abban a meggyőződésben él, hogy az előre törő nemzetiségekkel szemben úgy sem tudja többé a németiség hegemóniáját fenntartani, a legcélszerűbb volna tehát, hogy ha a monarchia lassankint átalakulna szabad nemzetiségek szövetséges államává, egy monarchikus Svájczzá, melynek keretében minden nemzetiség megtalálja a maga tartományi önállóságát. Hogy ez ellene mond a mi egész történeti fejlődésünknek, hisz Magyarország mindenha egységes állam volt, a hol a történet-politikai individualitások, vulgo a nemzetiségek elhatárolásai politikai egyedekké nem léteztek, azzal ők nem sokat törődnek, mert meg vannak róla győződve, hogy a mi nemzetiségeink, ha öntudatra ébrednek (már tudniük, a mit ők öntudatnak neveznek, hogy lerázzák a „gyűlölt magyar igát“), akkor éppoly önállóságot fognak követelni, mint a csehek, lengyelek, olaszok, vagy szlovének. A culturának és pedig úgy a műveltségbeli, mint a gazdasági fejlődésnek öszertintük ez természetes következményé lesz. Springer osztrák politikai író nyíltan ki is mondja, hogy Ausztria akkor végzi a legezélravezetőbb actiót a nemzetiségek érdekében, ha nem avatkozik bele Magyarország belügyeibe, hanem olyan nemzetiségi politikát folytat Ausztriában, melyet a magyarországi nemzetiségek megirigyelnek. *Ennek első lépése volt az általános, egyenlő és titkos választói jog behozatala*, mely a lajtántúli nemzetiségeket az eddiginél sokkal nagyobb szerephez juttatta, későbbi állomása pedig a nemzetiségek teljes területi elhatárolása és a megyei önkormányzat teljes demokratizálása lesz. A nyelvek egyenjogúságát Ausztriában úgysis törvény biztosítja, e téren tehát megvan már a minta, miként kell majd nálunk is előkészíteni az összmonarchiát, egyenlő jogú nemzetiségekkel. Kétségtelen, hogy a boszniai annexió óta ismét hangoztatott trialismus is ebből a felfogásból táplálkozik, a mint Gumplowicz, a nemzetiségi elmélet egyik túlzó irányú hirdetője, meg is mondta ezt az annexio publikálásakor.

A Verstärkter Reichstag, mely pedig egy valódi parlamentnek csak satirája lehetett, az évezredes magyar politikai iskolának a felsőbbtségét igazolta. Még oly conservativ férfiak, mint Apponyi és Andrassy grófok, sem tudták magukat beleélni a teljes lekötöttségbe és a tárgyalások folyamán éles bírálat tárgyává tették a Verstärk-

ter Reichstag egész eszméjét. Helyesen jegyzi meg tehát Rogge, hogy *a legkonservatívabb magyar is még radicalis reformer egy liberalis osztrák burokratával szemben, viszont azonban egy olyan osztrák politikus, a ki a rendőrállamot tekintí idealjának, még mindig demokrátiának mondható a cseh főnemesség politikai vezér szerepet játszó tagjaival szemben, a milyenek voltak a Windischgrätzek és a Schwarzenbergék. A magyar politikai éleslátás és a hosszú alkotmányos mult még a megcsontosodott politikusokban is bizonyos szabad szellemet honosított meg, mert hiába, a parlamentarís élet e nélkül el nem képzelhető. míg az ausztriai vezetőköröknek az alkotmányosság, általában az ország ügyeibe való beavatkozás — melyet náluk mindig az uralkodó személyesen vezetett, csakis neki felelős ministerei-vel — ismeretlen fogalom volt.*

A Verstärkter Reichstagot 1860 június 1-én trónbeszéddel nyitják meg, jelezni akarván ezzel a császár az új intézménynek parlamentszerű szerepét. Néhány héttel később pedig, július 19-én, egy császári patens felruhazza azzal a joggal, hogy új állami adók és kölcsönök kivetéséhez, illetőleg felvételéhez a Reichstag *hozzájárulása* szükséges. Ezáltal tehát a pusztán consultatív jellegű testületből bizonyos mértékben határozójogú intézmény létesült. Ennek oka különben a monarchia kétségbeesjtő pénzügyi helyzete. 280 millió forint volt a deficit s a Reichstag hatáskörének a kibővítésével a felelősséget óhajtották szélesebb körökre áthárítani. Szeptember 28-án azonban berekesztik a tanácskozásokat, melyek semmi pozitív eredménnyel nem jártak.

A Reichstag berekesztésekor már el voltak tökéelve az októberi diploma kibocsátására, mely dynastikus szempontból óriási engedményt jelentett. Bizonyára nem sejtették, hogy Magyarországbán minő visszautasítás lesz erre a felelet. Október 16-án bizalmas értekezlet folyik le Rechberg gróf elnökletével, melyen jelen van Andrássy György gróf, Desseffy Emil gróf, Sennyey Pál báró, Majláth György, Barkóczy János, valamint a diploma szellemi atyja, Szécsen Antal gróf. Az értekezlet elfogadja a tervezetet, a császár jóváhagyja s október 20-án megjelenik a híres diploma. Oly hirtelen jött mindez, hogy a legtöbbet, még azok közül is, a kiknek szerepet szántak, teljesen készületlenül találta. Vay Miklós báró, az új kancellár, még meg sem hallhatta a szállóban a hozzá siető Majláthtól azt, hogy mit is tartalmaz a diploma, mikor már felkereste őt a császár hadsegéde, ki azonnali audientiára kérte őt.

A császár ugyanis október 21-én a varsói fejedelmi találkozón óhajtott megjelenni, előbb pedig el akarta intézni ezt a dolgot.

Az októberi diploma egy, a monarchia népeihez intézett császári nyilatkozattal kezdődik, melyet egy, Rechberg gróf miniszerelnök- és külügyministerhez intézett császári kézirat követ, majd a Vilmos főherceghez intézett leirat, mely tudatja, hogy a katonai főhadparancsnokság megszűnik s helyébe a hadügyministerium lép. Hadügyministerré Degenfeld-Schomburg gróf lett. Benedeket felmentik Magyarország kormányzói állásától (a magyar nemzethez intézett bucsúkiáltványát ekkor így végezte már a kormányzó: éljen a király!), épp úgy felmentik Thun gróf cultusministert, Nádasdy gróf igazságügyi ministert és Thierry báró rendőrministert, míg Szécsen gróf miniszeri kinevezést nyer. A magyar királyi udvari kancellárrá kinevezett Vay báróhoz intézett fejedelmi kézirat összehívja a magyar országgyűlést, de 1848 törvényhozási alkotásait csak annyiban ismeri el, a mennyiben azok a diploma intézkedéseivel ellentétben nem állanak. Az országgyűlés összeállítása iránt nem az 1848:5., hanem az 1608:1. és 3. törvényczikkek lesznek irányadók s a hercegprimás elnökletével egy értekezlet összehívását rendeli el, melynek kötelessége lesz a választási eljárás elveit közelebbről meghatározni. Erdembeli intézkedései közt kimondja a diploma, hogy törvényt hozni, megváltoztatni és megszüntetni csakis a törvényesen összehívott országgyűlésnek, illetve a birodalmi tanácsnak a joga, mely utóbbiba az egyes ország-(valójában tartomány-)gyűlések a császár által meghatározandó számú tagokat delegálnak. A közös ügyek, melyek keretébe az ércz-, pénz-, vám-, kereskedelmi-, posta-, táviró- és vasuti ügyek, nemkülönben a külpolitikára s a katonaságra vonatkozó egész törvényhozás tartozik, azután az adók, államkölcsönök, a budgetjog, az állami javak eladása és megterhelése s a zárószámadás joga, tehát az állami életnek legfontosabb, legéletbevágóbb kérdései, a birodalmi tanács hatáskörébe utaltattak, a többiek pedig (kétségkívül a legjelentéktelenebbek) az egyes tartománygyűlések elé, kiemelve, hogy Magyarországon a régi alkotmány alapelvei e tekintetben fennmaradnak. Joga van azonkívül minden tartománygyűlésnek bármely fontos ügy tárgyalását a birodalmi-tanács elé utalni. A császár végül kijelentette, hogy ő ezt az alkotmányos intézkedését megmásíthatatlannak tekinti és utódai is kötelesek lesznek ezt megtartani.

Az októberi diplomáról azt mondta egy lengyel poli-

tikus, Goluchowski gróf, hogy az a *foederalismus magna chartája*. Igaza volt. Ha a diploma a gyakorlatban megvalósul, akkor a monarchiát a mellett, hogy az öszsbirodalom eszméjét megvalósítja s ennek a központi parlamentben legalis organumot ad, felbontja az egyes nemzetiségek, vagy a bécsi politikusok terminológiájával élve, a történetpolitikai individualitások szövetséges államára. Csakhogy a vállalkozás kudarczot vallott a magyar országgyűlés kitaró energiáján.

Az első sérelem, mely a diploma által Magyarországot érte, az volt, hogy nem állították vissza az ország területi integritását. Nem csatolták vissza Erdélyt, melynek Magyarországgal való unióját 1848-ban törvényesen biztosították, hanem külön tartománynak hagyták meg és hiába kívánta a gyulafehérvári országgyűlés, Haynald püspök indítványára, hogy tagjait a magyar országgyűlésre hívják meg, az óhaj csak óhaj maradt. De elszakítva maradt az anyaállamtól Horvátország is, melynek bánjához, Sokcevic báróhoz, császári leiratot intéztek, felhíva őt a horvát országgyűlés előkészítésére. S igaz ugyan, hogy 1860 december 27-én a szerb vajdaságot visszakebelezik az ország testébe, de mindez a diploma nyomán kelt sok visszasságot megszüntetni nem tudta. A legnagyobb sérelem azonban az a tendentia volt, melyet a diploma követett, hogy tudniillik a legfőbb állami feladatokat (die höchsten Staatsaufgaben) a birodalmi tanács hatáskörébe utalta. Jellemző, hogy a diplomát megvitató értekezéslet ki is mondta, hogy oly ügyek, melyek a monarchia minden népét egyformán illetik, valamint azok, melyek a külfölddel szemben fennálló viszony következményei, csak egységes, birodalmi parlamentben tárgyalhatók. Az a tendentia tehát, melylyel azelőtt és azóta is annyiszor találkoztunk, kifejezésre talált most is. *A birodalom egysége az a phantom, melyet Bécsben kergetnek s melyet még a dualismus fennállása óta is annyiszor igyekeztek valóra váltani. Ez az ütközöpon t a hadsereg vitás kérdéseiben is. A dynastia minden belkormányzati ügyben engedékeny a nemzet iránt, de azokban a dolgokban, a melyektől külpolitikai helyzetét függőnek látja, merev.*

Az esztergomi hercegprimás által összehívott értekezésleten 45 politikus jelent meg. Deák Ferencz, meghívás daczára, nem ment el oda, de ott volt Andrassy Gyula gróf, Ghyczy Kálmán s többen a politika előkelői közül. A conferentia 1860 december 18-án folyt le s eredménye volt, hogy egyhangulag az 1848 iki törvények mellett fog-

lalt állást oly értelemben, hogy az országgyűlés összehívásánál, illetőleg a választói jog meghatározásánál az 1848: 5. törvénycikkben meghatározott népképviselési jog szabályai, nem pedig a hatályon kívül helyezett 1608-iki törvények lehetnek mérvadók. Bécs akkor, mikor a rendi kor törvényeinek egyedüli érvényességét hirdette 1848 alkotásaival szemben, azt akarta documentálni, hogy ennek a nagy demokratikus és nemzeti átalakulásnak egyáltalában nem ismeri el a jogosságát. Nos, az esztergomi értekezlet nem fogadhatta el ezt az absolutistikus nézetet és a szigorú törvényesség alapjára helyezkedett. A helytartótanács aztán egy ideiglenes szabályzatot készített a választási eljárás céljaira és e szerint rendelték el a választást az 1861 április 2-án kezdődő országgyűlésre.

Még az országgyűlés helyének a meghatározásánál is bántó mellőzésben részesült a törvény határozott intézkedése. Az 1848-iki 4. törvénycikkben ugyanis Pest van az országgyűlés helyéül kijelölve, de az 1861-ikét mégis Budára hívták össze. Ebből érthető nagy elkeseredés támadt, mert az egész dolognak demonstratív jellege volt: a Budán székelő fejedelmi hatalomnak az előtérbe lépése a pesti parlament által képviselt népsouverainitas fölött. Apponyi György gróf aztán, a ki a 48-as nagy átalakulás előtt az ország kancellárja volt s most az országgyűlés megnyitására mint királyi biztos lett kiküldve, akként oldotta meg a vitát, hogy magát az ünnepies megnyitást, a trónbeszéd megtartásával, Budán ejtette meg, a királyi palotában, ez után azonban azonnal Pestre tette át székhelyét az országgyűlés s a főrendiház a Lloyd-teremben, a képviselőház a Nemzeti Múzeum nagytermében kezdte meg tanácskozásait.

Mielőtt ennek a történeti jelentőségű országgyűlésnek a lefolyását vizsgálnók, vessünk egy pillantást a nagy átalakulás egyéb eseményeire. Mikor az októberi diploma a Wiener Zeitungban megjelent s ennek aznap szama Pestre érkezett, érthető izgalmat keltett mindenütt. Az utóbb nyilvánosan olvasták fel azt egyes buzgó emberek az érdeklődőknek, de a bírálókat mindjárt kezdetben igen kedvezőtlen volt. Néhányan mégis vívmánynak tekintvén a diplomát, ablakaikat kivilágították, de csakhamar csörömpölve hulltak azok az utcára s a tüntetés oly méreteket öltött, hogy katonaságnak keltett kivonulni a rend fenntartása végett. És ez így volt szerte az országban. A nem magyar cégfeliguratokat letépték, a hol kétfejű sást találtak, eltávolították. Kecskeméten a parasztok közt az a hit terjedt el, hogy vége a német uralomnak, tehát vége a trafiknak is,

mire azok a dohányt megint szabadon akarták árulni és csak nagy nehezen lehetett köztük rendet teremteni. Másutt ismét — s ez már nagyobb baj volt — az absolut korszak egyik legjobb alkotását, a telekkönyvet gyűlölték meg és az utczára dobálták ki az értékes telekkönyvi okiratokat. Ilyen állapotok nagyon is megokolttá tették azt, hogy Apponyi György gróf, a most kinevezett országbíró elnöklése alatt 1860 január 23-ára az országbírói értekezletet összehívják a végből, hogy az érvényes magyar jog szabályait megállapítsa. Tudjuk, hogy ennek a magas színvonalon állott szaktanácskozmánynak a határozatai nem egy téren még ma is pótolják nálunk az írott törvényeket.

A szabadság levegője aztán némi túlzásokra ragadta a közönséget az autonómia gyakorlása terén is. 1860 október 30-án történik meg a főispánok kinevezése, miután a megyei intézmény vissza lett állítva. November 26-án Vay báró kancellár aztán körlevelet intéz hozzájuk, mely szerint a megyék csakis a tulajdonképeni önkormányzatot ellátó tisztviselőket válasszák meg, azokat azonban, a kik átruházott, vagyis állami teendőket látnak el, nem. A megyék azonban teljes tisztikarokat választanak, a mi érthető is, mert hisz az autonómia hivatalnokai vegyesen voltak megbizva autonómikus és állami tennivalókkal. De nagyobb resensust keltettek Bécsben a törvényhatósági bizottságok tagválasztásai. Itt már kényére megnyilvánult az absolutismus elleni dacz és gyűlölség. Napoleon császár és Garibaldi éppúgy meg lettek választva megyebizottsági tagokul, mint külföldön élő emigransaink, Pulszky Ferencz, Klapka György vagy mások. Ha névsorolvasásnál egy-egy olyan egyén nevére került a sor, a ki a szomorú időszakban hazafiatlanul viselkedett, egyhangú morajlás hallatszott és *meghalt!* kiáltás. Pesten az 1848-iki polgármester Rottenbiller, ül ismét a polgármesteri székbe, Károlyi pestmegyei főispán pedig a megyegyűlésen nyíltan a 48-as alkotmány visszaállítását követeli. sőt Nyáry alispán indítványára elhatározzák, hogy ennek érdekében feliratot terjesztenek fel.

Ezek a mozzanatok nem rejthető haragot idéztek elő Bécsben. 1861 január 16-án már egy fejedelmi leiratot publicálnak, mely a forradalmat, bár békés formában lép is fel, elítéli és azzal fenyeget, hogy azt kíméletlenül el fogja nyomni. Megjegyzendő különben, hogy némely megyében már a nemzetőrségeket kezdték szervezni s az adófizetést megtagadni, Heves megye pedig örökös főispánjának, az egri érseknek, Bartakovicsnak az elnöklésével szintén a

48-as alkotmány visszaállítását követelte. Vay kérésére Scitovszky is közbeveti magát és türelemre inti az országot, de a saját megyéje, Esztergom, melynek ő az örökös főispánja, mégis a protestálókhoz csatlakozik. Ekkor a kancellár február 14-ikére értekezletre hívta össze a főispánokat, az egyöntetű eljárás megbeszélése végett, azonban ennek sem volt hatása.

Közben eljött a februári patens kiadásának időpontja. A patens — 1861 február 26-án — a Bécsben székelő központi parlament, a birodalmi gyűlés szervezetéről intézkedett. A birodalmi gyűlésnek 343 tagja volt, kik közé Magyarországnak 85, Erdélynek 26 és Horvátországnak 9 tagot kellett delegálnia. Előre volt látható, hogy a magyar országgyűlés ennek a centralparlamentnek az eszméjét vissza fogja utasítani, mert a magyar államiség eszméjének a feladása nélkül nem fogadhatta volna el azt az intézményt, mely ezeréves alkotmányunk s állami függetlenségünk teljes negatívójával a birodalmi törvényhozó szervbe akart bennünket belekényszeríteni. A magyarokon kívül azonban a velenceiek is a passiv resistentia álláspontjára helyezkedtek, sőt csakhamar otthagyták a birodalmi gyűlést a csehek is, úgyhogy az valóban csonka parlamentté vált. Nem segített ezen az erdélyi szászok kis néptöredékének, meg a románoknak az elhatározása sem, mely arra szánta el magát, hogy később a bécsi parlamentben helyet foglaljon. Az 1862-iki nagyszebeni szász egyetemi gyűlés ugyanis elfogadta úgy a diplomát, mint a patenst, míg az 1863 április 26-iki nagyszebeni oláh gyűlés deputatiót küldött Saguna püspökkel Bécsbe, hogy az oláhoknak is adják meg a választói jogot. Egy császári leirat aztán meg is adta azt nekik. A szászok erre 1863 október 20-án megjelennek a bécsi Reichsrat ülésén, hol mindenek előtt azt kérik, hogy építsék ki minél előbb a vasutat egészen a szászok földjéig, hogy így ők közvetlen összeköttetésbe jussanak Béccsel, az oláhok jutalma pedig az lett, hogy nemsokára ezután a magyarországi görögkeleti egyházat kettészakitották, külön román metropoliát teremtettek s ennek élére Sagunát állították, a ki 1865-ben az osztrák urakháznak is tagjává lett. Érdekes különben, hogy az októberi diploma és a februári patens, bár valójában a foederalismust igyekezett valóra váltani, mégis a dualismus előjelét mutatta némi tekintetben azért, hogy különbséget tett a teljes és a szűkebb birodalmi gyűlés közt s míg az előbbiben a magyar képviselők is részt vettek volna, az *engerer Reichsrat* csakis az osztrák tartományok delegáltjait fogadta magába.

A 343 képviselőből a 203 osztrák alkotta ezt a szűkebb organumot. A központi parlament szervezete különben reactiós jellegű volt, a ministeri felelősség elvét nem ismerte, ellenben a patens lehetővé tette azt, hogy a parlament együttnevlétében az ősszministerium gyakorolhassa a szükségrendeleti jogot, vagyis törvényhozási hatáskörbe tartozó teendőket végezhetett. Ez a jogelv átment az újabb osztrák alkotmányba is a 14. § alakjában, mely lehetővé teszi, hogy ha a kormány a parlamentet saját nézete szerinti cselekvésre bírni nem tudja, elnapolja azt és rendeletileg kormányozzon. Az osztrákok felfogása szerint ez elengedhetetlenül szükséges az állami szükségletek előteremtése céljából, tehát az adó- és újonctörvény helyébe lép az ily rendelet. mi ellenben nem tagadhatjuk meg azt a meggyőződésünket, hogy minden oly intézkedés, mely a parlament helyett a kormánynak törvénytöltő intézkedési jogot ad, valójában a parlamentarismus kijátszása. A mi alkotmányunkban csak egy ilyfajta rendelkezés van, a honvédségről szóló 1890:5. törvénycikknek az az intézkedése, mely szerint a honvédséget háború esetén az országon kívül alkalmazni csak a törvényhozás beleegyezésével szabad ugyan, azonban ha az országgyűlés együtt nincsen, akkor minden minister által aláírandó rendelettel elrendelhető az. Ámde az ilyen rendeletért a ministerek felelősek is a parlamentnek, aztán nyomban az országgyűlés összehívása után annak utólagos hozzájárulását kötelesek is kikérni, végül nem tagadhatjuk, hogy ennek a törvényes intézkedésnek törvénykönyvünkbe iktatásánál is kétségkívül az osztrák alkotmány már meglevő, említett elve volt irányadó, a mi, katonai kérdésről lévén szó, bár megmagyarázható, mert hisz itt szeretik az egyformaságot, de a magyar alkotmány szellemétől azért még nagyon messze van ez az egész megoldási mód.

A februári patens miatt állásától való felmentését kérte Vay báró. Apponyi gróf, Majláth, Sennyey báró. Rövid ideig tartott tehát az az illusio, mely abba a hitbe ringatta a conservatív párt vezéreit, hogy tényleg alkotmányos uralomra van kilátás. A patens lerántotta a leplet a burkolt absolutismusról. Hisz a magyar ministerek közül csak Szécsen gróf jegyezte ellen azt. Nem volt öröm azután még a miatt sem, hogy az országgyűlést megnyitó trónbeszéd még a királykoronázást is kilátásba helyezte. De megszűnt a ministeriumban is az egyetértés. Márczius 27-én a német ministerek mondanak le, mert a magyar befolyás kieszközli, hogy az országbirói értekezlet határozatai Erdélyre

is érvénynyel bírjanak, vagyis ott is a magyar jog lépjen hatályba az osztrák polgári törvénykönyv helyett. A német ministerek lemondása azonban hatott. A császár, mielőtt a vonatkozó rendeletet közzétették volna, visszavonta azt s így Erdély még sokáig — bizonyos tekintetben még ma is — az osztrák polgári törvénykönyv hatálya alatt maradt.

A patens szerint különben a Reichsratnak két háza volt. Az urakháza összeállítása megfelelt az osztrák felsőház mai szervezetének, tehát helyet foglaltak ott a főhercegek, aztán a császár által kinevezettek, ilyenek voltak pl. Grillparzer és Grün Anasztáz (gr. Auersperg) osztrák költők stb., míg a képviselőház a fentebb már említett szervezetet kapta. Jellemző különben, hogy még az elnökség megválasztásának a joga sem volt a képviselőházné, hanem császári kinevezés alapján nyerték az elnökök hivatalukat. A képviselőket az egyes tartománygyűlések hat évi mandatummal választották be oda. A Reichsratot 1861. május 1-én császári trónbeszéddel nyitották meg, mely igen energikus hangon jelentette ki, hogy az októberi diploma és a februári patens elleni minden agitációt a monarchia elleni támadásnak fogja tekinteni.

Az míg Bécsben a Reichsrat megnyitása foglalta le az érdeklődést, Pesten — mint jeleztük — 1861. április 2-án megkezdte működését a magyar országgyűlés. Nem volt teljes a magyar parlament, mert Erdélynek külön országgyűlése maradt, azonkívül Fiume sem volt itt képviselve. Megjegyzendő különben, hogy 1861. februárjában a fiumei municipium kimondta, hogy követét nem küldi el Zágrádba, hanem arra kéri az uralkodót, hogy azt a pesti országgyűlésre küldhesse. Sőt mikor a horvát tartománygyűlés április 15-én megnyílt, hiányoztak onnan a dalmáciai és a szerémségi képviselők is. A Szerémség később elhatározza, hogy elküldi két követét Zágrádba, de csak a végett, hogy azok ott a Magyarországgal leendő uniót követeljék. A pesti országgyűlés elnökei az országbíró és a tárnokmester lettek. Ez is tüntetés volt a hatalom részéről a 48-as alkotmány ellen, minthogy ez a két dignitás még a rendi időkben viselte az elnöki tisztséget. Az országgyűlés óvást is emelt ellene, különösen, mert nem magyar miniszter ellenjegyezte kinevezésüket. Az országgyűlés egész munkásságát különben, mint ismeretes, igénybe vette a felirati vita. A parlament kettészakadását két hatalmas pártra már a trónbeszéd elmondásával látni lehetett, a mennyiben akkor csak mintegy 80 képviselő jelent meg a budai várban, Deák Ferenczcel az élén, míg a határozati párt felfogása

szerint a parlamentnek a várba való felrendelése ellenkezett annak a souverainitásával. A határozati párt sok jeles szónokkal rendelkezett. Vezérén, Teleki László grófon kívül Tisza Kálmán, Nyáry Pál, Podmaniczky Frigyes, Madarász József voltak a szóvivők. A párt követelte a 48-as törvényeknek azonnal leendő végrehajtását. Ezzel szemben Deák Ferencz kifejti, hogy a királyhoz feliratot kell intézni. nem pedig határozatban kell kimondani az országgyűlés véleményét, mert így kívánja ezt a király magas közjogi méltósága s különben is manifestumot csak oly testület hozzon, melynek van ereje hozzá, hogy annak érvényt szerezzen, a mi pedig a magyar országgyűlésnél hiányzik, mert a fegyveres hatalom a fejedelelemnél van. Tisza Kálmán viszont azt fejtegette, hogy nincs kihez felírni. mert nincs koronás király, tehát a parlament véleményét csakis a határozat formájában lehet decretálni. 1849 márczius 4-én a császár szétlétpte azt a kétoldalú szerződést, mely a dinastiát a nemzethez fűzte s erre volt a válasz — úgymond Tisza — az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat, mely a szerződés másik felét is feloldotta kötelességei alól. Igaz, hogy — mint Deák mondotta — harcban jó a merészség, tanácskozásban az óvatosság, de — úgymond Tisza — felírni csak akkor lehetne, ha a hatalom törvényes térre lépne. Ilyen izzó hangulat uralkodott a főrendiházban is, hol a megnyitó ülésen Esterházy Mihály gróf elnök megindító szavakkal emlékezett meg a vértanúhalált szenvedett első magyar miniszerelnöknek, Batthyány Lajos grófnak hazafias érdemeiről. Ez bizonyára oly mozzanat volt, melyet nem jó szemmel néztek Bécsben, míg a nemzet egyhangú elismeréssel adózott érette a bátor főrendiházi elnöknek.

A képviselőházi tárgyalások folyama alatt egy szomorú, megdöbbentő esemény hozta ismét izgalomba a kedélyeket. Teleki László gróf, a határozati párt vezére, május 8-án agyonlőtte magát. Mint egy évvel azelőtt Széchenyi István gróf öngyilkossága, úgy most ennek a politikai vezérnek a tragikus vége óriási izgalmak forrása lett. A találgatások egész raja indult meg s érthető, hogy a felzaklatott phantasia mindenképen igyekezett a tragikus esemény okait kideríteni, valójában pedig épp oly mély titok maradt Teleki öngyilkosságának tulajdonképeni oka, mint Széchenyié. Csak sejteni lehet annak a rugóját. Teleki a 48-as időkben nagy szerepet játszott, sőt Párisba követnek küldte őt ki a magyar kormány. A szabadságharc levereése után emigrált s mikor az általános amnestia elkövetkezett, visszatért Magyarországra. Bécsben ekkor, mint

beszéli, külön kihallgatáson fogadta az uralkodó, a kinek megígérte, hogy a politikától visszavonul. Azonban lelkes magyar szíve ismét az események homlokterébe tolta őt; sőt oly erős ellenzéki politika vezére lett, mely ott fenn kétségkívül nem tetszett és ehhez járult az is, hogy Párisból oly értesítés érkezett volna a bécsi udvarhoz, mely szerint ő az emigrációval még mindig összeköttetésben áll. Ezeket a bizalmas jelentéseket — legalább Rogge így beszéli — a kabinetirodából leküldték neki, egyetlen kíséző sor nélkül, de az iratcsomó a császár pecsétjével volt ellátva, tehát láthatta, hogy fejedelme tud az ő politikai működéséről. Iszonyú dilemma elé került ekkor a szerencsétlen hazafi, melyből más menekvést, mint a golyó, nem talált. Bármilyen legyen is azonban öngyilkosságának közvetlen oka, az tény, hogy halála megrázó hatást gyakorolt az ország közvéleményére s ennek tulajdonítható, hogy a felirati párt, mely pedig a határozatival szemben kisebbségben volt, a június 5-iki szavazásnál csekély (három szónyi) többséget nyert, a mennyiben 155 szavazattal 152 ellenében Deák felirati javaslatát fogadta el a képviselőház. De a felirat is igen energikus hangon volt megírva. Már maga a megszólítás is erre vallott, mert nem a szokásos titulussal illette a királyt, hanem csak ezzel: „Felséges Úr!” Az udvarnál ez nagy visszatetszést is keltett s a fejedelem visszaküldte a feliratot az országgyűlésnek, a birodalmi urakházában pedig Auersperg herczeg elnök kijelentette, hogy a császár személye ellen elkövetett ezt a sértést a birodalom elleni sértésnek kell tekinteni. Azonban megdöbbenést keltett ott fenn a felirat ama kívánsága is, mely a personális uniót hángoztatta. Július 5-én aztán a képviselőház elhatározza, hogy a feliratot ismét felterjeszti. Erre Bécsben heves tanácskozás indul meg, több conservatív politikus részvételével, a mi azzal végződik, hogy Vay báró kancellár újra, sőt Szécsen gróf minister is lemond. (Jellemző, hogy Szécsen óconservatív felfogása annyira ment, hogy szerinte a *pragmatica sanctio* annyira a birodalomba olvasztott bennünket, hogy csupán nemzeti *autonomiánkat* hagyta meg, tehát önállóságunk csak ilyen kiterjedésű lehet!) Szécsen helyébe ekkor Esterházy Móríc grófot nevezték ki, a kinek, mint nagyon agyafurt politikusnak, csakhamar híre terjedt, magyar kancellárrá pedig Forgách Antal gróf lett, a ki előzőleg Csehország helytartója volt, különben szintén az óconservatívok egyik főembere. Látszott tehát, hogy minő irányban fejlődnek az események. Július 21-én aztán leirat érkezik az országgyűlés-

hez, mely megbotránkozik a felirat hangján és tartalmán. Erre Deák egy új felirati javaslatot készít, melyet augusztus 8-án a képviselőházban, majd a főrendiházban is vita nélkül, egyhangulag elfogadnak. A nemzetnek ez az impo- sans összetartása adja meg ennek a feliratnak erkölcsi súlyát. „Felséged — így szól a felirat — a pragmatica sanctio ellenére abszolút hatalommal függesztette fel alkotmányunkat és törvényeinket s ezen abszolút hatalmú fel- függesztést most sem akarja megszüntetni. Alkotmányunk- nak csak töredékeit igéri vissza. Alaptörvényeinket önhatál- mával eltörli s azok helyére császári diplomákat és patenst állít.“ A felirat befejezése valósággal ódai lendületet tük- röz vissza. „Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azo- kat megváltanunk nem szabad. Ha kell, tűrni fog a nem- zet csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, mert a mit az erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező sze- rencse ismét visszahozhatják, de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.“

Az országgyűlés tisztában volt azzal, hogy ez a bátor, de méltóságteljes hang, mely egy nemzet önérzetéhez méltó volt, a hatalom részéről erőszakos rendszabályokat fog teremteni. Augusztus 22-én Haller Ferencz gróf altábor- nagy katonai erővel fel is oszlatta az országgyűlést, mely azonban előre elfogadta Deáknak ez ellen tett óvását. Schmerling aztán másnap a birodalmi tanácsnak be is jelen- tette, hogy a renitens magyar országgyűlést kénytelenek voltak feloszlítani.

S ezzel egy új korszakhoz ért a nemzet, a megpró- báltatások egy új állomásához, melynek kétes értékű dicső- sége Schmerling lovag nevéhez fűződik.

IV.

Schmerlingről azt mondták a magyar politikusok, hogy jó volna őt annyiért megvenni, a mennyit ér és annyiért eladni, a mennyire ő tartja magát. Ezzel azt akarták kife- jezni, hogy sokkal nagyobb volt az önhittsége, semmint a belső tartalma. Kétségtelen, hogy néhány esztendei uralma alatt egyáltalában nem igyekezett magának nálunk barátó- kat szerezni s így nem lehet csodálni, hogy a róla elter- jedt vélemény is kedvezőtlen volt reá nézve. De talán mégis túlságos szigorúan ítélték meg őt, nem úgy, mint

politikust, hanem mint embert. Bachhoz hasonlítva határozottan nagyobb kaliberű s e mellett liberális ember volt. Igaz ugyan, hogy az ő liberalismusa úgynevezett centralistikus liberalizmus volt, mely az összmonarchia phantomját kergette, ámde szabadelvűsége mégis különb volt a Bachénál s bár kormányzatának első idejében a dynastiának Magyarország szilárd magatartása miatti keserűsége nem tudta megakadályozni a reactionarius jellegű rendszabályokat, későbbi intézkedéseiben volt szabadabb szellem is észlelhető. Különbösen politikai pályája is ezt igazolja. Az 1848-iki frankfurti parlamentben már mint miniszterelnök szerepet játszott János főherceg, a *Reichsverweser* mellett. 1851-ben aztán, mikor a nyílt absolutismusra tértek át Bécsben, visszavonult. nem úgy, mint Bach, kinek tág lelkiismerete épp oly jól érezte magát a császár titkos kabinetjében, mint rövid idővel azelőtt a barrikádokon. A Schwarzenberg-kabinetnek, legsötétebb napjaiban is, feltétlen szolgálja tudott lenni Bach, de nem Schmerling. Ezzel szemben vétenénk a tárgyilagosság ellen, ha rá nem mutatnánk önteltségére és nyakasságára, mely híressé vált mondásában: „*Wir können warten!*“ egy nemzet provokálásáig emelkedett. Apponyi országbirót egyszer, mikor felkereste őt, egy órahosszat várakoztatta az előszobában. Képzeltető, minő hatást tett az ilyesmi egy büszke magyar arisztokratára s általa közvetve a magyar társadalom előkelőseire. Eötvös József bárót pedig egy beszélgetés közben folyton így szólította: „Kedves Eötvös!“, mire ez hasonlóval vágott vissza és „Kedves Schmerling“-nek titulálta őt. Ez azonban rosszul esett a mindenható miniszternek s most már Eötvöst „Exzellenz!“-ezte. Eötvös azonban nyugodtan mondta meg neki: „Én éppoly kevésbé vagyok Exzellenz, mint a hogyan nem vagyok az ön „Kedves Eötvöse“. Az ilyen, látszólag csekély jelentőségű mozzanatok eléggé meg tudják világítani egy-egy politikusnak egész lelkivilágát. Hisz később évekig szóbeszéd tárgya volt például Majláth György országbirónak kellemetlen jelenete Horvát Boldizsárral, az 1867-iki kormány polgári származású igazságügyminiszterével. A rendkívül gőgös Majláth semmiképen nem volt rábirható arra, hogy mint országbiró a polgári igazságügyminiszter kezébe tegye le az esküt, hanem nagy összekötetéseivel kijárálta azt, hogy ad hoc Andrassy Gyula gróf miniszterelnök lett az ő országbirói esküjének a kivételére delegálva. Egy karakteristikus mozzanat, mely teljesen megvilágítja Majláth büszkeségét.

Schmerling az osztrák politikusoknak abba a kate-

goriájába tartozott, melyet josefinistának mondtak. Összmonarchikus a végletekig, de bizonyos humánus liberalismus hatotta át gondolkozását. Főtanácsadója neki, illetőleg, minthogy neki erre szüksége nem volt, bizalmas barátja báró Lichtenfels, a császárnak egykori közjogi nevelője, most a legfőbb törvényszék másodelnöke s az államtanács elnöke, a ki példája lehetett volna egy igazi josefinistának. Schmerling 1860 decemberében lett miniszterré s azóta Lichtenfelssel minden fontosabb actióját megbeszélte.

A reactio tehát megkezdte működését. A Forgách Antal gróf udvari kancellárhoz 1861 november 5-én intézett császári leirat ismét felállítja az országban a katonai bíróságokat, a nemzetet pedig megfenyegették a nyomorral és szenvedéssel, mely nyakasságának méltó büntetése lesz. Pálffy Mórícz gróf altábornagy királyi helytartói kinevezést nyer, a megyegyűlésekre királyi biztosokat küldenek, a kik azokat feloszlatják, a helytartótanács működését felüggesztik. Deczember 12-én egy pánszláv deputatiót fogadott Bécsben a császár, melyet Moyzes besztérczebányai püspök vezetett s mely azt a kivánságot terjesztette elő, hogy a felvidéki tót vármegyékből egy tót koronatartományt alakítsanak. Az erdélyi főkormányszéket is áthelyezik a magyar Koiozsvárról a német Nagyszebenbe és élére egy osztrák katonát, Crenneville gróf altábornagyot, állítják, míg a szászok grófjának állását is betöltik Schmidttel. A horvát tartománygyűlés azt követeli, hogy Fiumével s a tengerparttal egyesítsék Horvátországot és legyen az így önálló tartománynyá. Ez ellen az Erdődy és Jankovics grófok Schmerlinghez fordulnak, ez azonban panaszos levelüket a zágrábi tartománygyűlésnek küldi le elintézés végett, nyílt malitiával. A horvátok délszláv törekvése közbeszéd tárgya, mégsem akarják azt Bécsben észrevenni. Strossmayer gyakovári püspök felhívja a horvátokat, hogy a török uralom ellen felkelő bosnyákokat pénzzel és véráldozattal segítsék. Nagy összegek gyűlnek össze erre a czélra 1861 nyarán, éppen akkor, mikor az angol, a török és az osztrák flotta Antivári kikötőjében horgonyoz a végből, hogy a bosnyák és montenegrói felkelést ellensúlyozza s megakadályozza Garibaldi átjövetelét, a ki az olaszoknak a délszlávokkal való unióját óhajtotta. A délszláv sovínismusnak azonban nincs határa. A német nyelvet törlik a horvátok gymnasiumaik tantervéből s ennek daczára Zágrábban hétszemélyes táblát, tehát legfőbb bíróságot szervez a Schmerling-kormány, azután pedig Bécsben külön horvát udvari cancellariát állítanak fel, élén Mazuranics-

csal. Csodálatos politika, mely a délszláv törekvéseket erőszakosan növelte oly nagygyá, hogy ma már a trialismust követeli. De hisz ez természetes fejlődés. Eleinte mi ellenünk játszották ki őket, aztán észrevették, hogy a többi szláv elemmel együtt már nagy hatalmat képviselnek s abban a foederalistikus áramlatban, mely a mai Ausztriát jellemzi, természetes tápot nyernek az ő separatistikus törekvéseik.

Az új absolutismus egyéb téren is működött. RenDELETEILEG életbeléptette az osztrák ipar-, majd a bélyegtvörvényt. Teljesen úgy rendezkedett be, mintha ismét hosszú időn át nem is lehetne szó másfajta kormányzásról. 1862-ben meghalt Rajacsics szerb patriarcha és ezt Bécsben ismét arra használták fel, hogy a nemzetiségi politika tüzét élesszék. Elhatározzák a görög keleti egyház kettéválasztását, egy szerb és egy román egyházra. Nem volt elég tehát az, hogy a szerbek, egyházi különállóságuk révén, mint azt 1848 megmutatta, úgylis nemzetiségi politikát folytattak, most még a románoknak is alkalmat nyújtottak erre. A szerbek zsinatán a kettéválás, sőt a vagyon megosztása is megtörtént s míg a román egyház élére — mint fentebb érintettük — Saguna püspök került, mint metropolita, addig Masirevics szerb patriarchává lett.

A conservativismus jobb érzésű hívei visszavonultak. Vay már előbb lemondott, úgyszintén a februári patens kiadásakor megvált hivatalától Sennyey báró is, a helytartótanács alelnöke. Apponyi György gróf, mint országbíró, megmaradt még egy ideig állásában s ezzel tulajdonképen szolgálatot tett a magyarságnak, mert így a bíróságok vezetése mégis egy magyar főúr kezében összpontosult, de nem sokára ő is kegyvesztetté lett egy politikai eseménynel kapcsolatban. 1863 márczius 28-án ugyanis az 1861-iki országgyűlés volt tagjai testületileg adják át arczképüket, emlékül, Deák Ferencznek, ezzel dokumentálni óhajtván azt, hogy reája, mint a nemzet történetében oly fontos szerepet játszott emez országgyűlés vezéralakjára, szeretettel gondolnak vissza. A küldöttségben ott volt Apponyi gróf is. Ezt igen rossz néven vették neki Bécsben, mert tüntetésnek tekintették az alkotmányosság elve mellett és néhány napra rá, április 3-án felmentették állásától. Nemsokára ezután megvált állásától Forgách gróf cancellár is és 1864 április 22-én Zichy Herman gróf lett a helyébe kinevezve.

A sok keserűség egy összeesküvést érlelt meg, az Almássy-félet. Almássy Pál az 1849-iki detronizáló ország-

gyűlésnek volt az elnöke. Most, az elnyomatás korszakában, arra gondolt, hogy Olaszországtól kellene segítséget szerezni, de e tekintetben az emigratio közreműködésétől függetlenül kívánt eljárni. Az összeesküvésben kivülről nagy szerepet játszott Nedeczky István volt képviselő és még többen. Elfogatásuk s az ellenük folyamatba tett eljárás titokzatos volt. A vizsgálat egy esztendeig tartott és 1865 februárjában mondták ki az ítéletet, mely szerint Almássy és Nedeczky 20—20 évi várfogságra lettek elítélve többen pedig hosszabb-rövidebb tartamú szabadságbüntetésre. Az összeesküvés mystikus hátterét csak sötétebbre festette az az akkor szélteben elterjedt hit, hogy abban a Tuileriák is érdekelve voltak s különösen a vörös herceg lett volna compromittálva. Forgách cancellár állását ez az összeesküvés rendítette meg s akkor vált meg attól.

Ugyancsak a zavaros politikai helyzetben merült fel Kossuth dunai confoederatiójának az eszméje, mely azonban itthon nem talált hívekre. A terv szerint a dunai államok, tehát a Magyarországnál sokkal jelentéktelenebb Szerbia és Románia is, egy államszövetségbe léptek volna, melynek közös ügyei lettek volna a had-, kül-, vám- és kereskedelmi ügyek. A szövetségtanács lett volna hivatva a kormányzat vitelére s az egyes államok népességük arányában vettek volna részt a hatalomban. A terv nemcsak azért nem talált nálunk pártolásra, mert hazánkat egy színvonaltra süllyesztette volna e kis államokkal, hanem azért sem, mert nyelvi engedményei a magyar állam egységének kárt okoztak volna, a mennyiben nemcsak a többi országnak engedte volna meg saját nyelve használatát, hanem még Magyarország képviselői is mindegyik a saját nyelvén beszélhetett volna a közös tanácskozásokon. A dunai confoederatio, mint az akkori elkeseredett hangulat nyilvánulása, mely Ausztriával minden áron szakítani akart, érthető, de távol állott hazánk politikai eszményeitől s ezért nem csoda, hogy pártolásra nem tudott szert tenni.

A míg itthon az absolutismus folytatta működését, addig a dynastia külpolitikája sikereket ért el. *Ismét bebizonyosodott, hogy a kedvező külpolitikai helyzet nem alkalmas a belpolitikai alkotmányreformok követelésére.* Mint már számtalanszor, úgy most is tapasztalhatta a nemzet, hogy a külpolitikában elért sikerek az úgynevezett monarchikus politika malmára hajtották a vizet, mely arra törekszik, hogy egységet teremtsen s ennek érdekében szívesen feláldozza a nemzet alkotmányossága iránt érzett ragaszkodást. 1863 július 11-én választja meg a mexikói országgyűlés Ferencz

József öcscsét, Ferdinánd Miksa főherceget, császárrá és 1864 április 9-én a főherceg a maga és utódai nevében Miramareban lemond itthoni esetleges trónutódlási jogáról, április 14-ikén pedig útra kel Mexikóba, hogy soha onnan élve vissza ne térjen. Néhány év múlva, a rettenetes tragédia befejeztével, Tegethoff tengernagy, a lissai hős, hozta vissza a főherceg holttestét, hogy örök nyugalomra tegyék a kapuczinusok sírboltjában. De vajjon gondolt volna-e valaki 1864-ben erre a borzasztó végre? A dynastia hatalmának egy újabb állomása, világtekintélyének újabb bizonyítéka volt a mexikói császári trón elnyerése. A külpolitikában egymást érték a diadalok.

1863 augusztus 2-án Ferencz József császár Gasteinban meglátogatja Vilmos porosz királyt s átad neki egy emlékiratot a német szövetség alkotmányos reformjáról, melynek megvalósítása végett augusztus 16-ára összehívja a frankfurti fejedelmi gyűlést. Az emlékirat rámutat arra, hogy a német egység kérdése megérett a megoldásra. A porosz király — Bismarck tanácsára — kiterőleg válaszol s mikor a császár azt kéri tőle, hogy legalább egy királyi herceget küldjön a gyűlésre a maga képviselőiben, még ezt sem tudja elérni. A féltékenység, melyet Poroszország Ausztria iránt érzett s mely aztán 1866-ban kenyértörésre vitte a dolgot a két birodalom közt, akkor már oly élenként élte a porosz nép lelkében, hogy Ausztria vezetését el nem ismerhette. Beszéli, hogy Bismarck, mikor e tárgyban kihallgatáson fogadta őt királya, oly izgatott volt s annyira latba vetette minden tekintélyét a meghívás elutasítása érdekében, hogy mikor a fogadótermet elhagyta, rettenetes izgatottságában — fejedelmével állván szemközt, kénytelen volt azt elnyomni — eltörte a teremajtó kilincset. A frankfurti gyűlésről hiányzott is Poroszország, de még ekkor sem hagyták ennyiben a dolgot. A gyűlésről maga János szász király vitt még egy felhívást Vilmos porosz királyhoz, kérve megjelenését. Hasztalan. Bismarck augusztus 20-án Usedom frankfurti porosz követhöz intézett telegrammjában aztán kifejti, hogy a konferencia elé terjesztett reformterv Poroszország jogos álláspontjának nem felel meg s ha azt ő elfogadná, saját országát esetleg ellentétes céloknak vetné alá. A reformjavaslat egyik szakasza ugyanis kimondta, hogy ha a szövetség valamelyik állama valamely nem német birtok miatt háborúba keverednék, akkor az összes szövetségi tagok támogatni volnának őt kötelesek. Ezzel szemben Poroszország vetojogot kívánt volna magának ily esetben bizto-

sítani, továbbá a szövetség elnöklésében Ausztriával egyenlő jogokat követelt.

A fejedelmi gyűlés alatt, 1863 november 15-én meghalt VII. Frigyes dán király, családjának, az oldenburginak utolsó férfi sarja és ez homloktérbe tolt a schleswig-holsteini kérdést, melyben Ausztriának Poroszországgal együtt nyílt ismét alkalma a cselekvésre. Ausztria tekintélye akkor még erős volt. Viktória angol királynő, mikor ez időtájt Koburghan találkozott Ferencz Józseffel, ennek az oltalmába ajánlotta a porosz trónörökös párt, mert a trónörökösne — Augustenburg herceg leánya — neki rokona volt. A schleswig-holsteini remélhető hódítás ismét összehozta a két, már-már ellenségesnek látszó hatalmat, Ausztriát és Poroszországot. A schleswig-holsteini politikai helyzet a következő volt. A XVIII. század végétől kezdve a tartomány a dán királyi család uralmának hódolt, a mely eleinte még respektálta az ő történeti jogait, de midőn a német birodalom a napoleoni hódítások következtében 1806-ban felbomlott, akkor Schleswig-Holsteint teljesen a dán törvények hatálya alá helyezték. A bécsi congressus azonban kimondja, hogy Holstein, nemkülönb Lauenburg herczegség a német szövetséghez tartozik, míg Schleswig nem. A tartományok előkelői alkotmányt követeltek, de Kopenhágában erős nemzeti irány kerekedett felül, mely a német tartományok önállóságát perhorreskálta s hiába kívánták később a schleswigiek is, hogy a német szövetségbe felvétessenek, mozgalmuk eredménytelen maradt. A 48-iki zavaros idők után az osztrákok 1851-ben elfoglalták Holsteint, a dánok pedig Schleswig felett lettek ismét úrrá. 1852-ben a londoni szerződés az örökösödési jogot Keresztély sonderburg-glücksburgi herczegnek biztosította s a két tartomány önállóságát Ausztria és Poroszország garantálta, sőt mindkét herczegség ekkor külön ministeriumot és tartománygyűlést is kapott. A dán kormány ennek daczára 1854-ben octroy útján élethelptette azt a törvényt, mely szerint Schleswigit szorosán kapcsolják Dániához, Holstein pedig önálló tartomány marad, de örökös egységben Dániával. Ez ellen úgy Poroszország és Ausztria, mint a német szövetség is tiltakozott, azonban eredménytelenül, mert a dán országgyűlés 1863 november 13-án Schleswigit egészen beolvasztotta Dániába. Ez ellen most már a német szövetségi gyűlés tiltakozott s mikor ennek sem volt sikere, elhatározta, hogy fegyverrel avatkozik bele a dologba.

Ekkor halt meg VII. Frigyes dán király. A londoni

szerződés értelmében most Keresztély hercegnek volt igénye a trónra, a ki mint IX. Keresztély király kezdte meg uralkodását. A hercegségek azonban vele szemben Frigyes augustenburi herceget kiáltották ki fejedelemül s ez mint VIII. Frigyes el is foglalta Schleswig-Holstein trónját. Közben Keresztély alkotmányt ad Dániának és Schleswignek, Ausztria és Poroszország viszont azt kívánja, hogy ezt az alkotmányt, mely a londoni egyezményvel ellenkezett, vonja vissza. Csakhogy Keresztély megtagadta ezt, mert egyrészt arra számított, hogy a német államok, első sorban Ausztria és Poroszország, egyenetlenek lévén egymás közt, a vele szemben való erélyes fellépésre képtelenek lesznek. másrészt pedig bízott a külföldi, első sorban az angol segítségben. Ekkor Ausztria és Poroszország katonai erővel szállta meg a tartományokat 1864 február 1-én. A háború befejezése az ez év október 30-án megkötött bécsi béke lett, melyben Keresztély lemondott Schleswigról, Holsteinről és Lauenburgról, melyek közül Schleswig Poroszország, a másik két tartomány pedig Ausztria kormányzata alá került. Csakhogy itt Ausztria valójában Poroszország számára kaparta ki a gesztenyét, s a porosz diplomácia fölénye az osztrák felett fényes igazolást nyert. Hiába mondta Bismarck, a porosz külügyminiszter, a schönbrunni találkozón, hol ő Vilmos királyljal jelent meg, mig Ferencz József császár diplomatai tanácsadója Rechberg gróf külügyminiszter volt, hogy az ilyen hódítószövetség olyanforma, mint a vadásztársaság. kiki a maga zsákmányát igyekszik elvinni onnan: a zsákmány végül is teljesen Poroszországé lett. Mert Bismarck fentartotta Holsteinen keresztül a hadi utak használatának a jogát, továbbá az Északi- és a Keleti-tengert összekötő csatornának német hajók által leendő használhatását, a poroszé lett ezenkívül a kieli kikötő s végül kieszközölte, hogy e tartományok lépjenek be a német vámegegyületbe. Bismarck ekkor a nagysikerű diplomatai ténykedéséért grófi rangot nyert. Poroszország felsőbbsege pedig már itt fényesen kidomborodott Ausztriával szemben és a nagy leszámolás, midőn majd az az előretörő új monarchia fogja a vezetést kezébe venni a német birodalomban, előre vetette árnyékát. A tartományok sorsát aztán egyelőre az 1865 augusztus 14-iki gasteini conventio döntötte el, melyben Ausztria Lauenburgról Poroszország javára 2 $\frac{1}{2}$ millió tallérért lemondott. Schleswig-Holstein lakossága mind ezt nem nézte télenül, hanem Augustenburg Frigyes herceg trónrajutása érdekében élénk mozgalom indult meg, mely viszont Poroszországot indította erélyesebb katonai

lépések megtételére. Csakhogy Ausztria ekkor már féltékeny volt szövetséges társára s attól tartott, hogy minden újabb áldozata tulajdonképpen csak Poroszország hatalmi érdekeit szolgálja. Ezért a schleswig-holsteini kérdés rendezését 1866 június 1-én a német szövetséggyűlésre bízta, a mely elhatározást viszont Poroszország a gasteini egyezmény megszegésének tekintette és megtorlásul porosz csapatok szállták meg az Ausztria kormányzata alá tartozó Holsteint is. Ez volt azután a nagy porosz-osztrák háborúnak a kezdete. Kétségtelen, hogy a schleswig-holsteini kérdés tulajdonképpen csak ürügy volt arra, hogy Poroszország egyszer már leszámolhasson Ausztriával és a kezébe ragadja a német hegemoniát. Poroszország éveken keresztül készült a nagy háborúra. Hadseregét folyton fejlesztette s a gasteini egyezményt is csak időnyerés végett kötötte, mert akkor már el voltak határozva Schleswig-Holstein annektálására, a mi aztán be is következett. Az 1866 június 11-iki frankfurti szövetséggyűlés Ausztria mellett foglalt állást, a mivel a porosz-osztrák háború meg volt indítva. Eredménye lesújtó lett Ausztriára, mely így a német vezetőst örökre elveszítette. Vilmos király dühe akkora volt Ausztria ellen azért, mert a döntést a frankfurti szövetséggyűlésre bízta, hogy Melchers kölni érseknek ezt írta: „Ausztria viselkedése a perfidia, a hazugságok s a szerződészegés szakadatlan láncolata“. És ez a régóta lapangó ellenszenv érlelte meg az 1866-iki háborút, melyet pedig rokoni érdekek is megakadályozni igyekeztek. Vilmos porosz király bátyja ugyanis és a trónon elődje, IV. Frigyes Vilmos, közeli rokonságban volt az osztrák császárral, a mennyiben ez utóbbinak édesanyja, Zsófia főhercegnő, a nővére volt Frigyes Vilmos feleségének. S mindez a nagy mérközést megakadályozni nem bírta.

A schleswig-holsteini háború után Rechberg gróf elhagyja a külügyminiszteri széket és helyét gróf Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein foglalja el, a ki egy francia emigránsnak volt a fia, felesége révén rendkívül gazdag ember (a neje Koburg hercegnő) és az angol dynastiával is rokonságban áll. Külpolitikai sikereket aratni azonban nem nyílik alkalma. Sőt nemsokára oly fordulat áll be Ausztria sorsában, mely az ő visszavonulását is okozza. Schmerlingével együtt. A schleswig-holsteini háború ismét anyagi áldozatokat követelt a monarchiától. 1865-ben a hadügyi budget 105 $\frac{1}{2}$ millióra rugott, a Reichsrat azonban ezt 90 millióra mérsékelte. Ez az udvarnál kellemetlen hatást tett. A miniszterium állása meginog. Közben megjelenik Deák híres hus-

véti czikke, mely már nem oly merev, mint az 1861-iki felirat s az udvar részére új kibontakozási alap körvonalait szabja meg. Esterházy Móricz gróf rábirja a császárt egy magyarországi látogatásra s a pesti Városligetben rendezett mezőgazdasági kiállításon Scitovszky hercegprimás üdvözlő a fejedelmet, a ki válaszában kijelenti, hogy Magyarország jogos kívánságait ki akarja elégíteni. Az absolutismus gyűlöletes Ausztriában is és Kaiserfeld 1865 márczius 31-én a birodalmi tanács ülésén védelmébe veszi Magyarországot a centralizáló törekvések ellen. Schmerling tehát bukik. Baráti körben azt mondja, hogy nincs kedve többé az örökös izgalmakkal járó politikához, azonban bukását sokféle ok idézte elő. Alapjában, mint már rámutattunk, liberális gondolkozású politikus, a kinek főtörekvése volt a concordatum visszavonásának kieszközlése. Ebben a császár nem engedett, tehát a liberális irányzat a legjelentékenyebb ponton vereséget szenvedett. De a sajtószabadságról sem akart tudni a császár s így a centralistikus liberalismus másik nagy feladata szintén dugába dőlt. Ezzel szemben a Magyarországon követett kikoplaltatási politikának, úgy látszik, végét akarták szakítani az udvarnál s végül a hadügyi budget miatti elégtelenség odafenn általában az egész miniszterium iránt érzett bizalmat megingatta. Schmerling tehát megkapta felmentését s vele együtt Zichy gróf cancellár is, a kinek helyét Majláth György foglalja el. Ez már azért történt, mert a felséget akként informálták, hogy az összehívandó magyar országgyűlésre a választásokat oly férfúnak kell vezetnie, kinek tekintélye van s kinek egyénisége rokonszenves, a mit Zichyről nem lehetett elmondani. Az osztrák miniszterelnöki székbe Belcredi került, az arisztokratia uralmának a hive. Édesanyja ugyanis az udvar szolgálatában állott s így az új miniszterelnök lehetőleg igyekezett az arisztokráciának s általában a nemességnek az államigazgatásban való szereplését előmozdítani, ellentétben a Schmerling rendszerével, a ki inkább a német polgári elemre támaszkodott.

Hogy a politikában a magyarokra kedvező fordulat állott be, abban egy áldott kéz munkájának is jelentékeny szerepe volt. Nem volna itt helyén sentimentális gondolatokkal kísérlni meg a nagy politikai fordulatok megmagyarázását. Azonban ha bepillantunk Erzsébet királyné szereplésének a nagy közönség által kevésbé ismert részleteibe, ha látjuk, hogy ez a végtelen gyengédségű nő, a ki a szó nemes értelmében fogta fel királynői hivatását, érzelmileg is mily finom közvetlenséggel tudta a néki kedves

magyar nép sorsa iránt a hatalmasok szívét megnyerni, akkor nem túlzás az az állításunk, hogy a Magyarország s a dynastia közt való kibékülés egyik leghatalmasabb tényezőjéül éppen az ő áldott egyéniségét kell tekintenünk.

Tragikus halála óta immár több, mint egy évtized telt el. Bizalmas környezetéből innen is, onnan is, egy-egy megkapó emlék felújítása nyeri meg mindjobban számára a hálás nemzet kegyeletét. Avagy ki tudná meghatottság nélkül olvasni azokat a sorokat, melyeket az elhunyt királynénak messzi bolyongásaiban hűséges udvarhölgye, Sztáray Irma grófné ír le nemrég megjelent emlékirataiban (Erzsébet királyné kíséretében)? Meranban időzött a felséges asszony, 1897 szeptemberében, mikor Vilmos német császár a mi királyunkat Budavárában meglátogatta s híres pohárköszöntőjét, melyben a magyar nemzet történelmi szerepét méltatta, elmondta. A királyné akkor már évek óta lelkileg betegesen járta a continenst és a messze tengert, hogy az örökös bolyongásban enyhülést keressen sokat zaklatott szívének. Mióta egyetlen fiát oly rettenetes módon ragadta el tőle a sors, azóta nem volt nyugalma. Hol a Rivierán, hol Korfuban, hol az afrikai partokon tartózkodott s ha néhány hétig egy helyütt maradt, akkor már egy kimondhatatlan hatalom űzte tovább, hogy soha igazában meg ne pihenhessen. Tehát Meranban időzött akkor, mikor a nagy német nemzet hatalmas vezére azt a nekünk annyira emlékezetes, szép beszédet mondotta. Sztáray grófnő, a ki ezt ujságokban olvasta, sétatocsizás közben megrajzolta a királynénak azt a lelkes hangulatot, melyet a pohárköszöntő Magyarországon keltett. A királyné a felköszöntő szövegét s a vele összefüggő eseményeket kívánta hallani és megindultan hallgatta mindezt, majd a következő táviratot dictálta a grófnőnek:

„Ő Felségének, Németország császáriának.

Éppen most olvastam Felséged megragadóan szép pohárköszöntőjét. Az abban szeretett királyunk és drága hazánk iránt megnyilatkozó érzelmek végtelenül jól esnek egy magyarul érző szívnek.

Erzsébet.“

A táviratot nyomban elküldték s estére ott volt már Vilmos császár köszönő válasza is.

Talán azt lehetne mondani, hogy egy érzelmi mozzanat nem döntő a politikában, hol az érdekek viaskodnak egymással. De vajjon a trónon ülők nem emberek-e s nem

tudja-e az ő szívüket is megragadni egy-egy oly momentum, mely hatásaiban kiszámíthatatlanná lesz?

Andrássy Gyula gróf beszélt egyszer a megboldogult királynéről, hogy az nyíltan megvallotta, hogy ha férjének ügyei Olaszországban rosszul állnak, az fáj neki, de ha Magyarorszában van baj, az megöli őt. Íme, ismét egy érzelmi mozzanat. Miért? Rokonszenvből. Sympathisált a magyar nemzettel s ugyan ki tudná azt állítani, hogy egy szerető nőnek soha nem volna befolyása a férjére? E sorok írójának 1908 őszén alkalma volt Münchenben a bajor trónörökös, Lajos királyi herceg által, külön kihallgatáson fogadtatnia. S mekkora volt meglepetése, mikor a 60 éven felül lévő öreg úr ezekkel a magyar szavakkal fogadta: „Nagyon örülök, hogy fogadhatom; remélem, kellemesen el fogunk beszélgetni“. Mert a bajor trón örököse egész jól beszél magyarul. Vasmegyében, Sárváron nagy uradalma van s minthogy a neje is a mi uralkodó családunknak egyik tagja, kötelességének tekinti a magyar nyelv bírását. De ez még végre is csak külsőség volna. Azonban Lajos királyi herceg a magyar történelmet is igen jól ismeri s ott, a müncheni Wittelsbach-palota nagy terme igen érdekes történelmi visszapillantások színhelye volt akkor azon az audientíán. Erzsébet királyné pedig a Wittelsbach-dynastia tagja volt.

Erzsébet királyné már az absolutismus alatt is többször adta jelét nemzetünk iránt való rokonérzésének, mikor pedig felséges ura 1865-ben a városligeti kiállítás megnyitására Pestre érkezett s itt igen lelkes fogadásban volt része, sietett ezt megsürgönyözni a felséges asszonynak Bécsbe, jól tudva, hogy ezzel mily örömet okoz neki. Azután, mikor a porosz háború izgalmi közt a királyné, gyermekeivel együtt, Budára jött lakni (1866 július 10-én), akkor vajjon nem érezték-e a magyarok azt a meleg vonzalmat, mely az ő körükbe hozta fejedelemasszonyukat? Hiszen nem is mult el még akkor két évtized azóta, hogy a nemzet hivatott képviselői, érzelmeinek szószólói, Esterházy herceg, az akkori felség személye körüli miniszter és Batthyány gróf miniszterelnök, sürgették, hogy az udvar a bécsi forradalom elől Magyarországra jöjjön, a loyális magyar nép közé, de meghallgatásra nem találtak, ellenben a hű tiroliakban megbizott az udvar és Innsbruckba menekült. És most, a minket szerető fejedelmi asszony óhajára, míg Bécs az ellenség fenyegette, ide, hozzánk jött a felséges család. Sőt két évvel később is Budán tartózkodott a királyné, mikor Mária Valéria főhercegnő megszületett. A ki megfigyeli, hogy mennyire öröködik az udvar azon, hogy a családban előfor-

duló minden nevezetesebb esemény osztrák földön játszódjék le (házasságkötés például soha sincs Magyarországon), az tudja ebben a rendkívül conservatív környezetben az ily elhatározások értékét kellőleg méltányolni.

Mikor elérkezett 1867-ben a koronázás ideje, a királyné kérte, hogy a Szent István ősi palástján szükséges javításokat ő sajátkezűleg eszközölhesse. Midőn pedig arról volt szó, hogy a koronázási ajándékot, melyet a nemzet, ősi szokás szerint, a királyi párnak felajánlott, mire fordítsák, a királyné egész lelkesedéssel karolta fel azt az eszmét, hogy az 1848-iki szabadságharcz honvédjeinek, illetőleg családtagjaiknak a segítésére kell azt adni. Ilyen tények a lelki nagyság jelei s ha a politika eseményeit bíráló szemmel vizsgáljuk is, kötelességünk az igaz kegyelet páлмаágát letenni ennek az annyit szenvedett királyi asszonynak a koporsójára. Nem volt politikus asszony, hanem szerető nő. És szeretete nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az az ür, mely a nemzetet a dynastiától elválasztotta, mind kisebbé lett, hogy végül a kiegyezés munkájában politikailag is új alapra helyezhessük a nemzet és királya viszonyát.

V.

1865 szeptember 17-én a felség összehívta a magyar országgyűlést ugyanazon év decz. 10-ére Pestre. A választások megejtése iránt az intézkedések azonnal megtörténtek s csakhamar politikai mozgalmaktól lett hangos az ország. Jól tudták, hogy rendszerváltozás állott be s ámbár Belcredi kinevezése clericális és aristokratikus allűrjei miatt (gúnyneve volt: Bischof Belcredi) a szabadelvű magyar politikusokban azt a gyanút ébresztette, hogy ott fenn megint a reakcióval fognak majd megpróbálkozni, bíztak benne, hogy most már sikerül Magyarország állami önállóságát kivívni s így az osztrák kormányférfiak közvetlen befolyását a magyar ügyekre megakadályozni. Igaz, hogy Belcredi velünk szemben a Schmerling-féle várakozási állaspontra akart helyezkedni s azt hitte, hogy nálunk két-három választást kell megejteni, míg az ő szájuk ize szerinti kiegyezés jöhet létre, de szerencsére ez a politikai felfogás aztán nem igen talált támogatókra. Az arisztokratikus érzésű osztrák miniszterelnök kieszközölte, hogy a polgári származású Bach bárót visszahívták vatikáni nagyköveti állásától, míg Benedek tábornagyt, az ugyancsak polgári származású katonát, az olaszországi hadsereg főparancsnokságától mentették fel.

A magyar ügyek intézésére azonban Majláth Györgynek, az új cancellárnak, igen nagy befolyást sikerült szereznie s ez okolja meg azt, hogy ott fenn az osztrák áskálódásoknak most már csekély volt a hatása. Itt lenn pedig a nemzet, közel két decennium tenger szenvedése által mintegy tisztító tüzön ment át s arra a meggyőződésre jutott, hogy a dynastiájával való háborúság neki is helyrehozhatatlan kárt okoz. Ha tehát kilátása van egy olyan meg egyezésre, mely ősi alkotmányát tiszteletben tartja a nélkül, hogy az állami önállóság teljes megvalósulását codexbe iktatná, örömmel fogadja azt, mert alapos a reménye arra, hogy a béke évei majd alkalmasak lesznek alkotmányos intézményeinek a továbbfejlesztésére is.

Az országgyűlési választásoknál a Deák párt nyerte el a többséget, 180 mandátumot, míg a balközép, Tisza Kálmánnal az élén, 94 mandátumhoz, a szélsőbal pedig 20 képviselő megbizáshoz jutott. A parlamentben tehát előre is biztosítva volt Deák programjának a sikere. Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy 1865-ben az 1867-iki kiegyezés nagy munkája már készen volt s a felek a nagy államjogi mű elveire egyek lettek volna. A másik évben elkövetkezett olasz és porosz hadjárat eseményei igen nagy szerepet játszottak még ennek az elérésénél. Hisz még 1866 márczius 3-án elutasította a császár a magyar miniszterium parlamenti felelőssége iránt előterjesztett kérelmet, mikor pedig ugyanez év június 24-én az osztrák fegyverek Custozsánál diadalt arattak, ennek hatása alatt a magyar országgyűlés üléseit azonnal elnapolták. Ezekből a mozzanatokból is látható tehát, hogy a fejedelem s a nemzet felfogása még messze állott egymástól s habár a multhoz képest kétség-telen előnyös fordulat állott be reánk nézve, alkotmányos diadalunk kivívásáig még hosszú volt az út.

A magyar országgyűlés teljességének a problémája megoldást nyert azáltal, hogy ennek összehívásával egyidejűleg a nagyszebeni országgyűlést feloszlatták s összehívták a kolozsvárit, mely már deczember 6-án, tehát a magyar országgyűlés megnyitása előtt, kimondta az uniót és 73 képviselő azonnal Pestre is ment, hogy a továbbiakban a mi parlamentünk tárgyalásain vegyen részt. A szászoknak és oláhoknak nem tetszett ez, de kénytelenek voltak megalkudni az adott helyzettel, annál inkább, mert Crenneville gróf kormányzó is ily értelemben informálta őket. A horvát tartománygyűlés november 12-én lett megnyitva s legfőbb teendője gyanánt a Magyarországgal szemben követendő eljárás, illetőleg a magyar-horvát kiegyezés lett megjelölve.

A bán, Sokcevic báró, eleinte szintén nehezen tudott beleszokni a megváltozott viszonyokba, de aztán ott is lassankint annyira ériéldtek a dolgok, hogy néhány év múlva létre jöhetett a magyar-horvát kiegyezési törvény is.

Az országgyűlést a felség személyesen nyitja meg és legfőbb feladatául a közös ügyek rendezését s a horvát kérdés megoldását jelöli ki. A képviselőház Szentiványit ülteti az elnöki székre, míg alelnökké Andrassy Gyula lesz. Csakhamar élénk debattok színhelye a parlament, de ekkor váratlan események zavarják meg az országgyűlési tárgyalásokat. 1866 február 7-én a felség elnökletével minisztertanácsot tartanak Pesten, mely a Schleswig-Holstein vitás ügye miatt Poroszország részéről tett követeléseket tárgyalja s azokat visszautasítja. Ekkor már el lett vetve az ugyanazon év nyarán lezajlott háború magva. A parlament felirati javaslata rövid tárgyalás után határozatra emelkedik, de a felség egy fogadás alkalmával szívükre köti különösen a mágnásoknak, hogy járjanak közbe a mérséklet politikájának a sikere érdekében, sőt márczius 3-án a királyi leiratban nemcsak a miniszteri felelősség kimondása iránt feliratilag kifejezett kívánságot utasítja vissza, hanem kifogásolja a nádor 1848-iki hatáskörét is, melyet szerinte ki kell küszöbölni. Erre márczius 19-én újabb felirat készül, mely a jogfolytonosság helyreállítását most már erélyesen követeli s ehhez április 18-án a főrendiház is hozzájárul.

A háború kiütése előtt még sikerült a közös ügyek javaslatának a kidolgozása a 67-es bizottságban és a 15-ös albizottságban s az elaboratum június 25-én elkészült. Négy tag ugyan kisebbségi indítványt nyújtott be, melyben a delegatiók intézménye ellen tiltakoztak s azt kívánták, hogy minden közös ügy a két kormány és a két parlament meg egyezésével döntessék el, továbbá, hogy a had- és külügy közössége szűkebb határok közé szoríttassék, de a többség az eredeti, Deák-Andrassy-Csengery-féle javaslatot tette a magáévá. 1866 június 17-én azonban megtörtént már a hadüzenet s így a parlamenti tárgyalások megszakadtak.

Mint már kifejtettük, a háborúra a közvetlen lökést a schleswig-holsteini kérdés adta meg, de kétségtelen, hogy régóta felhalmozódott gyújtóanyag idézte fel tulajdonképen ezt a következményeiben nagy hatású hadjáratot. Ausztria végleg eljátszotta azt a jogát, hogy a németiség vezető hatalma legyen s ebben az időben már csak a régi dicsőségből táplálkozott, mikor még mindig abban a tévhitben ringatta magát, hogy egyedül ő van hivatva a német hegemóniára. A kétszáz év előtt még jelentéktelen Poroszország,

melynek királyai szerepet nem játszó fejedelmek voltak, Nagy Frigyes kora óta öntudatos politikájával terjeszkedett s a XIX. században hatalma szemlátomást növekedett. Látta e mellett Ausztria folytonos belső harczait, saját népeivel való bajait. Vajjon csoda-e, ha mindez egy oly nagyratörő és energikus államférfiút, mint a minő a vaskanczellár volt, cselekvésre ösztönözte? A német szövetséggyűlés határozatának kikérése igen jó ok lehetett Poroszországnak arra, hogy Ausztria, mint a megegyezésük ellen eljáró hatalom homlokára a szöszegés vádját ráüthesse; nekünk nincs is okunk a hagyományos osztrák politikát védelmezni, de az iránt nem lehet kétség, hogy az 1866-iki háború valójában egy régóta várt leszámolás volt a két hatalom közt, mely Poroszország fényes diadalával végződött s melyet az 1870-iki francia hadjárat sikerei tetőztek be, megteremtve így a Habsburgok évszázados német suprematiája helyébe a Hohenzollernek fiatal, tetterős hegemoniáját.

A mikor 1866 június 14-én a német szövetséggyűlés a schleswig-holsteini kérdésben Ausztria álláspontját tette a magáévá, Vilmos porosz király nyomban kijelentette, hogy kilép a szövetségből s egyúttal csapatait bevitte Szászország, Hannover és Hessen területére. Ezzel a kocka el volt vetve. A porosz hatalom élethalálusára készülődött. Június 15-én éjjel azt mondta Bismarck a berlini angol nagykövetnek: „Véres lesz a harc. Poroszország talán elbukik. Ha legyőznek, az utolsó rohamban én magam is elhullok.“ Ilyen, a végletekig elszánt volt Poroszország hangulata. És hogy a külföldről se érhesse meglepetés, arról eleve gondoskodott Bismarck genialitása, a ki Napoleon császárt előzőleg Biarritzben meglátogatta, hogy kieszközölje annak semlegességét, míg Oroszország neutralitását azáltal sikerült elérnie, hogy három év előtt a lengyel forradalomban segítette azt s így most hála fejében, bízhatott abban, hogy ellenségének nem fog a segítségére lenni. Viszont Ausztriát foglalkoztatni akarta minden oldalról, csak hogy gyengítse. Ausztria Olaszország felé a porosz háborúval egyidőben volt kénytelen haderejének javarészét központosítani s bár ott több fényes sikert aratott (Albrecht főherczeg Custozánál június 24-én, Tegethoff tengernagy Lissánál július 20-án), a porosz győzelmek hatása alatt kénytelen volt déli hadseregét visszavonni s a bécsi békében aztán le is mondott, 35 millió forint kárpótlás fejében. a velencei királyságról. Oláhország felől pedig azáltal tartotta sakkban Bismarck Ausztriát, hogy ott május havában Hohenzollern Károly herczeg fejedelemmé választását vitte keresztül.

tül. Végül, ismerve a magyarországi belső politikai helyzetet, igyekezett ezt is a maga javára gyümölcsöztetni. Július 9-én a párisi porosz nagykövethez írt levelében Bismarck kifejti, hogy meggondolandó, vajjon az Ausztriával kötendő békében nem kell-e garanciát követelni a magyar alkotmány visszaállítása érdekében? Azonban a diplomatai megbeszéléseken túl is kiterjedt a poroszok magyarbarát politikája. Komáromy György útján közvetlen összeköttetést keres Bismarck a magyar politika azon vezéreivel, kik külföldi segítséggel remélték hazájuk alkotmányát visszaszerzhetni s terve, hogy egy magyar légió alakuljon a poroszok fenhatósága alatt, csakhamar valóra vált. Klapka György szervezi a légiót, melynek mintegy 6000 főnyi legénysége csak azért nem tudott nagyobb szerephez jutni, mert a königrätzi ütközet után aránylag nagyon gyorsan be is fejeződött a hadjárat s így a magyar légió is feloszlott. Ugyancsak Bismarck megbízásából Türr tábornok Belgrádban és Oláhországban igyekezett a helyzetet Ausztria ellen kiélesíteni, de az említett okból szintén eredménytelenül.

Ausztria tehát igazán magára volt hagyva. Egyetlen egy jó barátja nem volt, a ki segített volna rajta, sőt mindenütt csak ellenség vette körül. A nagy vereség tehát szinte kikerülhetetlennek látszott. *Königrätz az összmonarchia temetése napjának tekinthető s ezzel egyértelmű, hogy a magyar alkotmányosságnak egyúttal a születése napja is volt.* Az osztrák birodalmi tanácsban meg is mondta kevéssel utóbb egy képviselő, hogy a magyar szabadság pacsirtái a königrätzi csatamezőről szálltak fel.

A míg a monarchiát ilyen veszedelmek fenyegették, addig itthon is nehézségei voltak a kormánynak. A megyék, hivatkozva arra, hogy nincsen ujonctörvény, megtagadják az ujonczozást. Ekkor, július 7-én, egy császári kiáltvány jelenik meg, a mely arra szólítja fel a loyális magyar nemzetet, hogy önként jelentkezék a zászló alá. Ez azonban majdnem egészen sikertelen maradt. Látva a zavart, Deák siet fel Bécsbe és ott Belcredivel akarja megértetni, hogy sürgősen nevezzék ki a magyar miniszteriumot, mert az ország veszedelemben van s így kétszeres kötelesség az alkotmányosság visszaállítása. Hiába. Ekkor Deák — mint 1848-ban tette — visszavonult a közszerapléstól s pusztaszentlászlói birtokára utazik. A háború befejezte után a császár hivatja és Szegedy viszi neki a levelet, melyben Majláth cancellár a felség óhaját közli vele. Deák azonnal eleget tesz a felhívásnak s Bécsbe siet, hol nem a belvárosban, hanem a meidlingi külváros egy kis szállójában

száll meg s onnan megy a nemzet történetében annyira fontos kihallgatásra a Burgba, mikor azt a kijelentést tette, hogy Magyarország Königrätz után sem kíván többet, mint a mennyit Königrätz előtt követelt. A felség erre őt akarja megnyerni miniszterelnöknek, de ő elhárítja magától ezt s Andrássy Gyula grófot ajánlja, a ki aztán ki is lett nevezve.

A mig azonban ez bekövetkezett, sok megalázásban volt része Ausztriának és a dynastiának egyaránt. A prágai béke, mely augusztus 23-án a háborúnak véget vetett, (magát a békekötést véglegesen Bécsben szövegezték meg október 3-án), rendkívül súlyos feltételeket rótt Ausztriára. Először is ki kellett lépnie a német államok szövetségéből, a mi által elismerte azt, hogy nincsen hivatva a németiség vezetésére. Azután elismerte Poroszországnak azt a jogát, hogy az egy új német szövetséget alapítson. Schleswig-Holsteinről végkép lemondott. Fizet Poroszországnak 30 millió forint hadikárpótlást. De ez az anyagi veszteségnek még csak egy része volt. A saját alattvalóit ért károk megtérítése 21 milliót, a hadi költségek 164 milliót emésztettek fel. A háború halottjainak a száma osztrák részen 10.404, sebesülteie 30.300 és eltűntjeie 6200. Látható tehát, hogy eredményeiben megdöbbentő volt a hadjárat Ausztriára nézve.

A keserűség a két ország közt a béke megkötése által nem enyhült. Vilmos királynak nem tudták elfelejteni azt a választ, melyet a brünni polgármester beszédére mondott, a ki odavaló bevonulásakor a lakosságot az ő jóindulatába ajánlotta. „A háborúra az önök császára kényserített engem“, felelte Vilmos s folytatta útját Bécs felé, honnan a császári család akkor már Budára távozott s ki volt dolgozva akkor már az a terv is, hogy a nemzeti bank érzékésletét és a császári kincstárt hajókon a komáromi várba szállítják. Vilmos király kiáltványt bocsát ki a cseh nemzethez, melyben kijelenti, hogy tisztelettel van annak történeti jogai iránt s ha győz, nemzeti óhajtaikat épp úgy teljesíteni fogja, mint a magyarok hasonló követeléseit is. Ezek erős szavak voltak, nem csoda, ha Bécsben az elfojtott düh érzetét keltették fel. A főherczegek lemondtak porosz ezredeik tulajdonosi minőségéről, viszont azok az osztrák ezredek, a melyeknek tulajdonosai a porosz dynastia tagjai voltak, új nevet kaptak. Az olasz trónörökös, Umberto részére szerették volna megnyerni Albrecht főherczeg leányának, Matildnak a kezét, de a főherczeg tudni sem akart minderről. Mindenütt nagy volt a lehangoltság. Csak Bécs mulatott. A könnyelmű, a „gemütlich“ Bécs, melyhez a

dynastiát a szeretetnek olyan vastag szálai fűzték. Friedjung beszéli „Harcz a német hegemoniáért” című munkájában, hogy Bécsben a könniggrätzi csata estéjén nagy velencei estét rendeztek s különben is színház és hangverseny váltotta fel akkor egymást a császárvárosban.

Hanem a hadjáratnak megvoltak vezetésbeli áldozatai is és ezek közt elsősorban Benedek, kinek visszavonulását fentebb már érintettük. Különös volt egyébként az a sors is, melyben Tegethoff tengernagy részesült, a kit felmentettek a flotta parancsnokságától s csak 1867 július 1-én lépett ismét előtérbe, a midőn azt a megbízást kapta, hogy a szerencsétlen véget ért Miksa mexikói császár hamvait szállítsa haza. Visszatérte után a haditengerészet vezetőjévé nevezték ki a közös hadügyminiszteriumban, önálló hatáskörrel.

Azonban térjünk vissza a magyarországi állapotokra. A háború befejeztével nemcsak Deák kapott meghívást a császárhoz, hanem szeptember végén Ischlben kihallgatáson volt nála Andrássy is. Ott volt akkor már Beust báró is, a kit október 30-án a felmentett Esterházy helyébe külügyminiszterré nevez ki a felség. A kiegyezés munkájának a befejezése, az osztrák részről, leginkább az ő nevéhez fűződik. Közben azonban még egy alkotmányválságon kellett a nemzetnek keresztülmennie. Az év végén octroy útján léptetik életbe az általános véderőkötelezettséget. Ez nagy keserűséget szül. Tisza Kálmán szerint az országgyűlés csak köpönyeg az absolutismus ténykedéseinek elfedésére. Fel is ír az országgyűlés Deák indítványára s a felség kegyesen fogadja ezt a feliratot és február 18-án, mikor a kiegyezési javaslat már készen volt, az octroyált véderőtörvényt felfüggesztették s annak törvényjavaslat formájában leendő tárgyalását rendelték el. Ennek eredménye az 1868-iki véderőtörvény. De jellemző arra a dynastikus felfogásra, mely a katonai intézményt mindig lehetőleg ki akarta vonni az alkotmányosan intézett állami feladatok köréből, az, hogy még az országgyűlés tartama alatt, *Könniggrätz után is, küzdelembe került a katonai szolgálat alapelveinek törvényhozási úton való szabályozását kieszközölni.*

A közös ügyek tárgyalására, illetőleg a törvényjavaslat kidolgozására kiküldött 15-ös albizottság Deák javaslatát fogadta el, a melyet azonban Bécsben sokaltak, hol azt óhajtották, hogy a hadügy a vonatkozó véderőtörvény létesítése után legyen egészen közös ügygyé (tehát nem úgy, mint a hogyan később meg lett valósítva, hogy t. i. a hadügyi hatáskör jelentékeny része a magyar törvény-

hozásnál maradt), azután legyen még közös ügy a külügy, a kereskedelmi, a vám-, a posta-, a táviró-, a vasútügyek és a közvetett adók. A 15-ös albizottság 1867. február 6-án fejezte be tanácskozásait, mire a 67-es bizottság is magáévá tette a javaslatot. A mi túlnyomó részt Andrássy leleményességének tulajdonítható, a ki viszont ezzel szemben garantiát vállalt arra, hogy a felségnél kieszközli azt, hogy a magyar ministerium előbb neveztesse ki, mint a hogyan a javaslatot az országgyűlés plenuma tárgyalni kezdi, tehát hogy az már mint a felelős kormány javaslata kerüljön a ház asztalára. A február 18-iki képviselőházi ülésen aztán felolvasásra került az a leirat, a mely az alkotmány visszaállítását s a ministerium kinevezését hírül adta, illetőleg megbizta Andrássyt a kabinetalakítással. A ministerium márczius 13-án tette le az esküt s legelső javaslatai a kiegyezésen kívül az ujoncz- és adójavaslato, továbbá a 48-as sajtótörvény és a megyei önkormányzat visszaállításáról szólók voltak, azonban mindez csak a kormánynyal szemben adott felhatalmazás alakjában. A kiegyezési javaslat vitája a képviselőházban márczius 30-án ért véget, mikor 257 szóval 110 ellenében a javaslatot általánosságban, majd május 29-én részleteiben is elfogadták. Éppúgy simán ment az keresztül a főrendiházban is. Minden elő volt tehát készítve a koronázásra, mely június 8-án végbe is ment.

A míg azonban a dualismus gépezete kifogástalanul kezdett működni, nem egy nehézséget kellett leküzdeni. Benn az országban is volt némi ellenérzés tapasztalható. Így Tisza és Ghyczy vármegyéi, Bihar és Komárom, protestáltak ellene, Kossuth pedig manifestumot küldött, melyben Magyarország függetlenségének és a dynastia uralmának az incompatibilitását hirdette, melyet aztán a Magyar Ujság leközölt s ezt e miatt lefoglalták, szerkesztőjét, Böszörményi László országgyűlési képviselőt perbe fogták, Heves vármegyéje pedig királyi biztost küldött a kormány a törvényes rend helyreállítására. Katonai részről is antipathiával fogadják a dualismust. Liechtenstein herczeg magyarországi katonai parancsnok napi parancsában kijelenti, hogy az újonnan felállított honvédelmi ministerium csak formalitás, mely az ő parancsnokló tábornoki jogait a legkevésbbé sem érinti. Erre interpellatiót intéznek a képviselőházban Andrássyhoz, mint honvédelmi ministerhez, a ki maró gúnnyal azt feleli, hogy az ő hatáskörét a törvény írja körül, a melyen mit sem változtathat egy tábornok privát véleménye. Azonban még a sajtó is kételkedve fogadta a honvédség új alakban történt feltámasztását s a Hon „belügyéreknak“ csufolta a

honvédeket, mert a törvény ezt az intézményt elsősorban az ország belső rendjének a szolgálatára rendelte. Mikor az 1865-iki országgyűlés hároméves mandátuma lejárt, a kiegyezés munkájának sok kiválóságát ki is buktatták a parlamentből, így nem kapott mandátumot Lónyay, Trefort, Csengerly, Somssich; azonban a Deák-pártnak még mindig volt 80—90 főnyi többsége s minthogy alkotásokra hivatkozhatott már, érthető, hogy helyzete megszilárdult.

Más képet mutatnak az ausztriai állapotok. És ez az egész dualistikus műnek a kényesebbik oldala, mert ha belepillantunk abba a felfogásba, a hogyan odaát a dualismust akkor és ma megítélték, lehetetlen abbeli meggyőződésünket elhallgatnunk, hogy igazán őszintén csak a magyar közvélemény fogadta a dualismust, míg Ausztriában mindig csak provisoriumnak tekintették azt. A centralisták örömmel fogadják a delegatió intézményét, mert azt remélik, hogy Centralparlament fog abból kifejlődni. A szabadelvű német pártok ki is fejezik ezt a reményüket akkor ausseei gyűlésükön. Plener miniszter bevallja, hogy a dualismust csak kísérletnek kell tekinteni s meggyőződése, hogy a delegatióból birodalmi parlament fog kifejlődni. Másrészről gáncsolják a delegatió intézményét. Carneri osztrák képviselő a siketnémák gyűlekezetének nevezi azt, Plener hallgatókamarának. Egy modern osztrák politikai író, Charmatz Rudolf, a personalis uniót jobbnak tartja a dualismusnál, sőt a ma Ausztriában uralmon lévő keresztényszocialisták az 1880-as évek elején, mikor vezérük, Lueger, még kicsiny ember volt, a personalis unióban látta Ausztria fejlődésének biztosítékát. Mi tehát mindennek az oka? Az, hogy *Ausztriában nem vált be a dualistikus kapcsolat alapelve: a németiség vezetőszerepe*. Mikor a porosz háború befejeztével Bismarck azt mondta, hogy ez a hadjárat a német óra járását egy századra megigazította, akkor Ausztriának határoznia kellett affelől, hogy meg akar-e maradni német államnak, vagy, kibukván a német szövetségből, átadva a vezetést Poroszországnak, foederalistikus állammá alakuljon-e át? Ausztria még mindig remélte, hogy a szerencse feléje fog mosolyogni s a német hegemoniát visszakeríti. Ezért nevezték ki Beustot külügyministerré, majd cancellári czímet adtak neki, melyet elődjei közül a külügyministeri székben csupán Kaunitz és Metternich élvezett. Beustra nézve eltérők a felfogások. Az udvar kétségkívül erős diplomatának tekintette s ez magyarázza meg azt, hogy szász államszolgálatból (előzőleg Szászország miniszterelnöke volt) Ausztriába hívták, rábízván a külügyministeri (később a közös külügyministeri)

méltóságot éppúgy, mint a miniszerelnököt, Belcredi bukása után. Ha meggondoljuk, hogy Beust nemcsak külföldi, hanem még protestáns is volt, akkor nem fojthatjuk el csodálatunkat az udvar bizalmának ily eclatans bizonyítéka láttára. *Ausztriában azonban akkor Beustot tartották Bismarck legkiválóbb ellenfelének s meg voltak róla győződve, hogy az ő esze majd megint vissza fogja igazítani a német órának a járását.* A dynastia megrendült külpolitikai helyzetét akarta mindenek előtt rendezni. Egy bécsi nagy lap írta akkor, midőn Beust elfoglalta hivatalát, hogy a birodalom a teljes anyagi kimerültség és levertség állapotában van, hadserege megverve, tekintélye tönkretéve; oly idők voltak azok, midőn már komoly emberek is a monarchia közel jövőben elkövetkező feloszlásáról beszéltek. Ekkor állítja a császár a külügyek élére Beustot. Kétségtelen tehát, hogy óriási sokat vártak tőle. *A dynastia politikájának legkényesebb és legféltebb kincsét, külpolitikai prestigét, kellett visszaállítani. Ezt elégtelen nemzetekkel nem lehetett elérni. Ezért volt Beust a magyarok kibékítésének a barátja.* Tévedés azt hinni, hogy ő a dualismus munkájában tevékeny részt vett volna, nem is ismerte jól helyzetünket, de azt látta, hogy azt a feladatot, a melyre vállalkozott, csakis akkor tudja megoldani, ha a monarchiában békét teremt. *Ezért helyeselte a dualismust s ezért bírta rá a felséget is a dualistikus javaslatok támogatására és elfogadására.* 1866 október 30-án kapta meg külügyministeri kinevezését és már november 19-én az akkor újra megnyíló magyar országgyűlésen felolvasásra kerül az a királyi leirat, mely a dualismus javaslatát (a Deák-féle elaboratumot) a további tárgyalás alapjául elfogadja s felelős ministeriumot ígér, de jelzi egyúttal, hogy Ausztriában is alkotmányos aera fog következni. Lehetetlen tehát nem látni az összefüggést Beust külpolitikai felfogása s a magyar javaslatok sorsának jobbra fordulása közt. Reánk nézvé azonban mindez még egy szempontból tanulságos, azért t. i., hogy az 1865-ben összeült magyar országgyűlés alkotmányos munkájának eredményességét nemcsak a közben lejátszódott s a dynastiára kedvezőtlen porosz háború befolyásolta, hanem egyúttal a külpolitikai tekintély visszaszerzésének a dynastiánál érzett szüksége is. *A végső lökést ez adta meg.* A dualismus megszületésének rejtett rugója nem ennek az alkotmányformának, mint leghelyesebbnek a szeretete volt, hanem az a felfogás, hogy a dynastia a monarchia külpolitikai tekintélyét csakis erős és megalégedett lakossággal érheti el s ennek elérésére a dualistikus államforma ígérkezett a legczélyszerűbbnek. *A dua-*

lismus nem önczél volt, hanem csak eszköz a külpolitikai s így közvetve a dynastikus tekintély visszaszerzésére.

Nem is fogadták szívesen a dualismust azok, a kik benne foederalistikus terveik meghiusulását látták. Az osztrák parlament választásait Belcredi vezette, de nem tudva ezzel az ellenáramlattal megbirkózni, lemondott s ekkor — 1867 február 7-én — Beust a miniszterelnökséget is elnyeri. Ebből is látható, hogy a külpolitikai érdekeknek a belpolitika miként való alakulásától függő helyzetét nagyon is felismerték az udvarnál. Márczius 18-án aztán összehívja a császár az alkotmányos Reichsratot, melynek programjául a magyar kiegyezés miatt beállott alkotmányváltozás miatt szükséges intézkedéseket, a felelős ministerium szervezését, a véderőrendszer megváltoztatását s a tartományok autonómiájának a szabályozását tűzte ki. A cseh, a morva és a krajnai tartománygyűlések azonban elhatározzák, hogy képviselőiket (akkor még a tartománygyűlések delegáltak tagjaikból a Reichsratot) nem küldik el egy oly rendes birodalmi gyűlésre, melynek ez volna a hivatása, illetve mely a dualismus alapjára helyezkednék. Ezért ezeket a tartománygyűléseket feloszlatták, új választásokat rendeltek el s ezek az új tartománygyűlések aztán delegáltak a képviselőket. Az osztrák parlament 1867 május 22-én ült össze, tehát oly időben, mikor a magyar országgyűlés általánosságban már elfogadta a kiegyezési javaslatot. Beust kijelenti a parlamentben, hogy ő a parlamentáris felfogásnak hódolva, többségi miniszteriumot óhajt, azonban a nemzeti-ségi ellentétek igen élesek. A cseh, a morva és a krajnai elégedetlenkedőkhöz csatlakoznak a lengyelek is, kik Galiczia önállóságát követelik. Végre is sikerül azonban békét teremteni s július 3-án a Reichsrat megválasztja a közös költségek aránya tárgyában működő bizottságot, az első quota-deputatiót. Az első quotamegállapítás aztán ugyanazon év végén történik meg, miután közvetlen karácsony előtt kinevezi a felség az első közös minisztereket: Beust külügy-minisztert, báró John hadügyminisztert és Becke pénzügy-minisztert. Jellemző, hogy a kinevezési okirat birodalmi minisztereknek nevezi őket. Ehhez képest mai helyzetünk, a közjogi terminológia javulása, kétségbevonhatatlan, mert ma már nem csak ezt a közjogi helyzetünkkel meg nem egyező elnevezést nem használják velünk szemben, hanem a magyar delegatio legutóbbi tárgyalásain Zichy Tivadar gróf elnök azt a kifejezést is kiküszöbölte, hogy közös *kormányról* beszéljenek, mert csak közös *ministerek* vannak. Viszont arra, hogy Ausztriában nem tudnak és nem akarnak

a birodalmi eszmével szakítani, igen jellemző az, hogy ott a közös ministeriumokat még ma is „birodalmi“ jelzővel látják el s pl. a közös hadügyministerium a magyar hatóságokkal való érintkezésében közönségesnek mondja magát, míg az osztrák hatóságokkal szemben „Reichskriegsministerium“-nak. Épp így tesz a közös pénzügyministerium is. A közös külügyministeriumnak pedig még a magyar kormányok által is hivatalosan használt s a magyar hivatalos lapban számtalanszor olvasható elnevezése: „a császári és királyi ház és a külügyek császári és királyi ministeriuma“, a mi közjogunk szempontjából kétségkívül helytelen elnevezés.

A 67-iki kiegyezés arra a basisra helyezkedett, hogy Ausztriában a németiségé, Magyarországon a magyarságé legyen a hegemonia. Nálunk ez az alapelv be is vált és évezredek alkotmányfejlődésünknek megfelelőleg ma is a magyar nemzeti jelleg basisán áll a magyar állam épülete. Minden oly törekvés tehát, a mely ennek eltüntetésére irányul, nemcsak alkotmányunk régi elveinek, hanem a dualismushoz is a tagadása. Nem így Ausztriában. Ott a németiség már régen eljátszotta hegemoniáját s különösen az általános választói jog behozatala a német supremáciát egészen megtörte. 1867-ben egy liberális német többség fogadta el odaát a dualismust. Egy Kaiserfeld, egy Giskra, egy Herbst a német szabadelvűségnek voltak oszlopai. Ma ez a párt nem létezik már, illetőleg teljesen háttérbe szorult. Ma minden uralkodó párt a foederalismus felé hajlik. Ezért nincs már évek hosszú sora óta békekesség Ausztriával s talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy Ausztriában ma már csak a császár ragaszkodik igazán a dualismushoz.

A másik ok, a mi a dualismus helyzetét megnehezítette, a gazdasági kérdések problémája volt. Már az első quotamegállapításnál differentiák merültek fel. Megállapítást nyert, hogy az utolsó tíz esztendő összes kiadásaihoz a magyar korona országai 28%-kal járultak hozzá. Azonban Skene, az osztrák quotadeputatio kisebbségi véleményének előadója szerint, ámbár a 28% dacára 30%-kal lett az első quota a mi terhünkre törvényileg megállapítva, még ez is Ausztria kárát jelentette, mert a közös államadósságból, helyesebben szólva, annak évi 165 millió forint kamatából még sem vállaltuk el a 30% fizetését, hanem csak 32½ millió forintot. Az osztrák tehát megkárosítottnak tekintette magát s ez kitünő anyag volt a politikai izgatásra. Hozzájárul ehhez az az osztrák felfogás, hogy a nagyobb quota csak addig volt megokolt, míg Magyar-

ország Ausztriának úgyszólván ipari gyarmata volt. Mikor egyik nagy osztrák obstructióban Lecher képviselő 13 órás beszédét mondotta, kiemelte, hogy az 1870-től 1890-ig terjedő húsz év alatt Magyarország lakossága 12%-kal növekedett, ellenben az itt iparral foglalkozók száma 41%-kal, a kereskedelemmel foglalkozóké pedig 31%-kal. Ebből ő azt a következtetést vonta le, hogy mi nem vagyunk többé az a versenymentes vásárló terület Ausztria számára, a mi azelőtt voltunk, így tehát nincs jogunk arra, hogy a közös költségekhez kevesebbel járjunk hozzá, mint ők. Szóval itt ismét a régi osztrák politika domborodott ki. Magyarország csak gyarmat lehet s ennek fejében ők kegyesen hajlandók nagyobb quótát fizetni, de a mint mi fejlődünk s gazdaságilag megerősödünk, akkor a legridegebb ellenállást tapasztaljuk Ausztria részéről, mely a quotadeputációk által alapul vett vagyonszági basist el nem fogadja, nem törődik azzal, hogy mennyi a mi adójóvedelmünk s mennyi az övék, a mint nem törődik egyéb, e téren számba veendő körülménnyel sem, a minő a közös intézmények németisége stb., hanem a legridegebb számítással követeli tőlünk az erőnket messze meghaladó áldozatot. Ugyanez a helyzet a bankközösséggel is. Mikor 1877-ben az osztrák-magyar bank létrejött s illetőleg a régi osztrák nemzeti bank a dualismusként megfelelőleg átalakult, ezt megelőzőleg, 1876 novemberében, Auersperg osztrák ministeriuma teljes vérséget szenvedett ez iránt benyújtott javaslatával a Reichsratban, mert ott perhorreszkálták azt az eszmét, hogy egy osztrák tőkével alapított intézmény dualistikus szervezetet nyerjen. Sőt első ízben még maga a bank vezetősége is visszautasította ezt a javaslatot. Charmatz Richárd „Deutsch-österreichische Politik“ című művében nyíltan megmondja az osztrák politikusok nézetét. „Midőn negyven évvel ezelőtt — úgy mond — a dualismus létrejött, megvolt a létjogosultsága. A teher nagyobb részét Ausztriára hárította, de ennek fejében részére versenymentes, biztos vevőközöniséget nyújtott Magyarországon, a közös ügyekre Magyarországnak egyenlő befolyást adott, de ennek ellenszolgáltatása volt Németausztria számára a német szellemtől áthátott hadsereg. Hanem most? Szegény Faust, én nem ismerlek meg többé! Az egész kiegyezésnek ma nincsen értelme, mert szellemében és hatásaiban meg van hamisítva. Mindazok a feltételek, a melyeken nyugodott, meg vannak ingatva, az értelem értelmetlenségévé lett, a jótéteményi csapássá. Mindazok a hátrányok, a melyek benne Ausztria terhére találhatók, megvannak, sőt a birodalom két felének egyen-

lőtlen fejlődése által még kiélesedtek, de mindazok a viszontszolgálatok, a melyeket adott, egészen eltűntek, vagy illusoriusokká váltak.“ A hadsereg sem oly német már, panaszkodik Charmatz, mint a milyen volt, *jobb tehát, ha a teljes personalis unióra térünk át*, akkor majd a szükség arra bírja a feleket, hogy egymással szerződjenek.

Az 1867-iki osztrák liberalismus alkotta meg a fontos állami alaptörvények egész sorát. Az új iskolatörvény ellen, mint a melyben a concordatum megsértését látta, tiltakozott is a pápa s ezt Crivelli gróf vaticani nagykövet közölte is a felséggel, de Beust — mint egy, az ő munkásságát feldolgozó, 1870-ben névtelenül megjelent munka: „Die österreichisch-ungarische Monarchie und die Politik des Grafen Beust“, megírja — kétséggkívül legfelsőbb meghagyásra. kijelenti, hogy bár a császár jó katolikus, de az igazságosnak vélt reformok keresztülvitelétől ez őt vissza nem riasztja, annál kevésbbé, mert Franciaország és Belgium hasonló törvényeihez a pápa már hozzájárult. Erre Monsignore Falcinelli nuntius 1868 márczius 26-án ünnepléses óvást nyújt át Beustnak, melyben az új osztrák egyházpolitikai törvények a pápa suverain jogai megsértésének lettek declarálva s ellenük az isteni törvényre hivatkozott a pápa. Mit sem használt. Az 1867-iki állami alaptörvényeknek azonban még inkább két másik czikke az, mely minket érdekel s ez a közös ügyek intézéséről és az állampolgárok jogegyenlőségéről intézkedik. Jobban érdekel bennünket ez a két törvény azért, mert világot vet egyrészt a dualismusnak nem őszinte értelmezésére, másrészt pedig a ma már igen éles alakban körvonalozott osztrák nemzetiségi politikára. Az elsővel gyorsan végezhetünk. Szinte közismeretű, hogy az az osztrák állami alaptörvény, mely a mi 1867-iki 12. törvénycikkünknek conformis törvénye kellene, hogy legyen, nem az. Már a czime is helytelen, mert „*az osztrák monarchia minden tartományát illető közös ügyekről s azok kezelési módjáról*“ szól. Ennek megfelelő a tartalma is. Messze vezetne s különben is egy önálló tanulmányra érdemes, hogy rámutassunk a magyar és az osztrák kiegyezési törvény ellentétességére, mely temérdek bajnak volt már eddig is a kútforrása s lesz még ezentúl is. Ők még a dualismust is, a birodalmi politika szemüvegén át nézik s *még mi az állami önállóság basisán állunk, addig ők a birodalmi egy-ségből tett engedménynek tüntetik fel a dualismust. Természetes tehát, hogy mi a kiegyezési törvényt megszorítólag még ők kiterjesztőleg magyarázzák.* Ehhez járulnak a szöveg-

ben, különösen a katonai kérdésekre vonatkozólag tapasztalható lényeges eltérések. Hatásaiban még fontosabb azonban ennél a törvénynél az állampolgárok egyenjogúságáról szóló osztrák alaptörvény, mert ez a mai osztrák nemzeti-ségi politikának az alapja. Érdeklünkben áll, hogy egy pillantást vessünk reá.

Az 1867 december 21-én szentesített, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és tartományok állampolgárainak általános jogairól szóló törvény 19. §-a kimondja, hogy minden néptörzs egyenlő jogú s igénye van nemzeti-ségének és nyelvének megőrzésére és ápolására, továbbá *elismeri az állam részéről az államban használatos nyelveknek az iskolában, a hivatalokban és a közéletben való egyenlőjogúságát.* Ez a törvény a mai osztrák chaotikus állapotoknak a szülő oka. Erre alapítják törekvéseiket a csehek, a lengyelek, a szlovének éppügy, mint az olaszok s újabb időben a rutének is. A mai osztrák belpolitikai helyzet nem áll egyébből, mint a különféle nemzetiségi pártok kiegyenlítésének a munkájából. A kormányok egyszer az egyik, másszor a másik párttal vagy blokkal kénytelenek szövetkezni, hogy egy-egy javaslatuknak a sorsát biztosítsák. Nincsen állandó többség s nem teremtette ezt meg a bűvös panaceaként várt általános választójog sem, sőt ez utóbbi azért, hogy ma a német mandátumok száma aránylag kisebb, mint a régi rendszerben volt, egyenesen a foederalismus felé tereli az állam hajóját. A régi választási törvény szerint ugyanis 425 mandátum volt, ma pedig 516 van. De a régi kerületekből 205 mandátum volt a németeké, ma pedig az újakból csak 233. Tehát az arányszám rosszabbodott. A szlávság abszolút többségre jutott. Ha aztán ennek a hatását érezni lehet a parlamenti életben, mennyire fokozottabban érezhető a tartományok igazgatásában. Galiczia ma egy majdnem teljesen lengyel ország, a hol a lengyeleknek nemzeti és nyelvi szempontból hasonlíthatatlanul sokkal jobb dolguk van, mint Porosz- és Oroszországba bekebelezett testvéreiknek, mert Galiciában a tartományi törvényhozás nyelve a lengyel, a közigazgatás lengyel, az iskolák, sőt az egyetemek tanítási nyelve szintén lengyel. Az osztrák kormányok már 1848 óta szerették a lengyel nemességet a liberális osztrák-német polgári elemmel szemben ütökártyául kijátszani s így aztán érthető az is, hogy nyelvi engedményeket tettek nekik lépten-nyomon. 1867-ben aztán annyira el voltak már telve a lengyelek a saját egyedüli alkalmasságuk által, hogy a lengyel tartománygyűlés tiltakozott akkor

a dualismus ellen és saját magának épp olyan hatáskört követelt, mint a magyar parlamentnek volt. Épp ily fokozatos fejlődést, a nemzeti önérzetnek erőteljes megnyilatkozását látjuk a csehek küzdelmeiben is. E sorok írójának 1908 őszén e téren egy közvetlen tapasztalatban volt része, mely e tekintetben igen sokat mond. Prágában, az ottani német jogászegyesületben, felolvasást tartott oly időben, mikor a németek elleni cseh tüntetések az egész várost izgalomba hozták, sőt az ostromállapotot is kihírdették már. Óriási katonai erő volt akkor Prágában összpontosítva a német-ség védelmére. A kávéházban néhány német egyetemi tanárral üldögélve, csodálkozását fejezte ki affelett, hogy Prágában, mely a világ legrégebbi német egyetemének a székhelye, a németet ma már annyira gyűlölik, hogy még a nyelvét sem türik meg. Egy öreg professzor, előkelő társadalmi állású, az osztrák urakházának a tagja, először megkérte e sorok íróját, hogy véleményét igen csendesen mondja el, mert a csehek részéről különben inzultusoknak lehet kitéve, aztán kifejtette, hogy ez a természetes fejlődés következménye. A mely nemzet megerősödik culturában és gazdaságilag, az érvényesülni akar. A csehek műveltek és vagyonosak, tehát nem csoda, ha diktálnak.

Íme, így vélekednek a *saját* nemzetiségeikről az osztrák *németek*. Teljesen feladták a küzdelmet. Egyáltalában nem is remélik, hogy a németiséget meg tudják védeni, *arról pedig, hogy övék legyen a hegemonia, rég lemondtak*. Összes törekvésük odairányul, hogy a meglévő nyelvhatárokat, annyira, a mennyire lehet, megőrizték, de a szlávság folytonos terjeszkedése ebbeli igyekezetüket is illusoriussá teszi. A Taaffe és a Badeni-féle nyelvrendeletek csak a szükség folyományai voltak. Akkora volt már akkor a nemzetiségi nyomás; hogy a kormány, melyet folyton az 1867-iki nyelvtörvénnyel szorítottak sarokba, nem tudott többé ellenállani, tehát engedett. De evés közben jön meg az étvágy. S a mire néhány évvel ezelőtt még gondolni sem mertek, azt ma hangosan követelik az osztrák nemzetiségek. És e tekintetben minden népfajnál csak a faji öntudat emelkedését láthatjuk a némettel szemben. A laibachi község tanács például kimondja, hogy az utczaablák csak szlovének lehetnek, jöllehet a lakosság egy jelentékeny része német. A prágai polgármester visszaküldi a postaigazgatóság, tehát egy állami hatóság németnyelvű átiratát, követelve a cseh átiratot. Csehország területén a császári bíróságok és közigazgatási hatóságok nemcsak azért túlnyomó részt csehek, mert alkalmazottjaik e népfajból valók, hanem azért is, mert a tárgya-

lasi nyelvük a cseh és csehül hozzák határozataikat s csehül adják ki írásbeli kiadványaikat. Az olaszok nem nyugszanak addig, míg egy olasz egyetemet, vagy legalább facultast nem kapnak s mikor ezt a Beck-miniszterium Bécsben hajlandó volt felállítani, a legkeserűbb támadást intézték ellene, mert ők az olaszság főfészkeiben, Trientben, óhajtják főiskolájukat létesíteni. A lengyelek nemzetiségi politikájára már fentebb rámutattunk, újabban pedig a rutének követelik mind hangosabban nyelvi jogaikat. *Ebben a chaosban Ausztria azt látja, hogy csak egy organismusa van, a mely még megőrizte németiségét jelvényeiben és nyelvében egyaránt s ez a hadsereg.* Azért ez az ő kényes oldala s ezért nem acceptál a hadsereg terén semmi jogos kívánságot, olyat, mely a dualismusra támaszkodik. Szerinte a németiségnek ezt az utolsó mentsvárát nem szabad feladni. S hiába érvelünk akármivel, még a legfelvilágosultabb osztrák politikusból sem hiányzik valami összmonarchikus tendentia, a mely a magyar államiság teljes kiépítését a monarchia megdöntésével vélné egyenlő értelműnek. *S így az osztrák nemzetiségi politika egyrészt a mi állami önállóságunk fejlesztésének az akadályja, másrészt pedig a foederalismus felé haladásnak s így a dualismus kikerülésével az összmonarchikus tendenciáknak a melegágya.* Ezért kell sajnosan constatálnunk, hogy a dualismus politikai háttere Ausztriában ma sokkal gyengébb, mint 1867-ben volt, mert hiányzik a németiségnek az a vezetőszerpe, mely az egész intézménynek alapelve. Nemzetiségileg teljesen egyenlőjogú fajokat, olyanokat, melyek közül az egyik a másiknak az elsőségét semmi körülmények közt el nem ismeri, lehetetlenség egységes államalakulatba beleszorítani s velük egységes állami politikát folytatni. Azért látjuk, hogy a nemzetiségi politika mostani irányzata Ausztriában a foederalismusnak oly kétségbevonhatatlan tüneteit tárja elénk, hogy ebből egy hatalmas és egységes Ausztria képét, mely a jövő *dualismusát* megvalósítani volna hivatva, kiemelkedni nem látjuk. Nálunk becsülettel akarják a dualismus igaz hívei ennek a követelményeit teljesíteni, nemcsak a kérdésben hanem az adásban is, mert nem zárkoznak el a monarchia szükségletei elől. De odaát megszűnt már az a felfogás, mely az állami raisont követte s helyét átadta a faji gyűlölködésnek és a gazdasági kapzsiságnak. A jövő majd eldönti, alapos-e aggodalmunk? Ma csak egy tényt szögezhetünk le s ez az, hogy Magyarországon őszintén fogták és fogják fel a dualismust, minden járulékával, de nem így Ausztriában, hol negyven évvel ezelőtt is igen sokan ideiglenes megol-

dásnak tekintették csak azt, míg az állam majd ismét erőre kap, ma meg már haraggal nézik nehéz működését, mert faji törekvéseik akadályát látják benne. Nem szabad ugyanis sohasem szem elől téveszteni azt a történelmiényt, hogy Ausztria nemzetiségei soha sem forrottak össze egy állammá, hanem csupán erős központi hatalom által igazgatott, de egymástól elütő, önálló politikai individuumok voltak. Ezen alapult az októberi diploma terve is, azé az octroyált alkotmányé, *melynek szelleme még ma is kísért a Lajtán túl.*

Az 1848-iki szabadságharc leverése után lefolyt ama közel két évtized, melyet röviden az absolutismus korának szoknak nevezni, történelmünknek egyik legértékesebb, mert legtöbb tanulságot magában rejtő korszaka. Nemzetünk súlyos megpróbáltatást volt kénytelen akkor elszenvedni. Hosszú időn át el volt fojtva nálunk a nemzeti gondolat s a legkisebb gyanu, melylyel valaki nemzeti érzését elárulta, elég volt az ő zaklatására. És a nemzet ezekben a nehéz időkben jellembelileg megacézósodott. A szenvedés nem törte meg erejét, a központosító törekvések nem vették el régi alkotmányába vetett rendületlen hitét. Az a 18 esztendő, mely a szabadságharc szomorú vége és a kiegyezés létrejötté közé esik, nemzeti politikánknak külső látszatra fehéren maradt, beiratlan lapja, melyet legfeljebb a ránk mért nyomor és szenvedés daemona árnyékol be. De a ki a történelemből tanulni akar és tud, a ki a politika helyes rendszerét akként építi meg, hogy a multak tapasztalataiból a jövőre a helyes utat próbálja benne megtalálni; — a ki a históriából tanulságokat von le s minden fontosabb mozzanat lélektani rugóit keresi: annak az 1849—1867-ig terjedő korszak, minden szomorú emléke daczára, értékes és nagyjelentőségű kor, mert tapasztalataink tárházát nagy kincsekkel gazdagította. Bevilágítottunk e kor dynastikus politikájának a kárpitja mögé s igyekeztünk leszögezni azokat a tényeket, melyek a dynastiának nemzetünk sorsára kiható, sőt azt irányító cselekményeit okozták. Láthattuk, hogy *a dynastia és a nemzet egymásra utaltsága sokkal élénkebben lépett előtérbe a monarchiát érintő nagy megrázkódtatások idején, mint a külpolitika szerencsés alakulatai közepette.* És ebből levonhatjuk azt a logikus következtetést, hogy nemzeti önállóságunk követelményeinek a kivására *nem minden idő egyformán alkalmas.* A nélkül, hogy szabadságunk és függetlenségünk örökös szeretetét, mely mint a forró tűz hevít bennünket, elaludni engednők, anélkül, hogy jogos követeléseinkről lemondanánk, azok valóra váltásának időpontját kénytelenek vagyunk nem egyedül a

magunk akaratától tenni függővé. Dynastiáknak legféltebb és évszázadok szerencsés eseményei által megszilárdított hite az ő külpolitikai jelentőségének megtartása, illetőleg ennek szükségessége. Vizsgáljuk meg a Habsburgok világpolitikai ténykedésének bármelyik mozzanatát, ezt a jelleget, ezt a belső rugót mindenütt megtaláljuk. Ez mozgatta József császár nagyratörő szellemét, ez adta meg 1849-ben az orosz beavatkozás eszméjét, sőt ez játszotta a legnagyobb szerepet a bécsi congressus s az azt követő absolutismus korában is. *A mi alkotmányosságunk ennek a külpolitikai constellationnak alávetett kormányzati elv volt csupán.* Ha a külpolitikában a sikerek állandóságát tapasztalhatják a centralisatio révén, nem is engedtek abból egy jöttát sem, a mint ezt Metternich és kora igazolja. Midőn azonban az elnyomatás elernyedést, a nagy külpolitikához elengedhetlenül szükséges nemzeti energia teljes kipusztulását eredményezte, — mutatja Beust és kora — az alkotmányosság elvének visszaállítása volt a leghelyesebb eszköz a nagy és eredményes külpolitikai működés elérhetéséhez.

Igy hullámzott a dynastikus politika, folytonos kölcsönhatásban a világpolitika nagy mozzanataival. A második francia császárság megalapítása éppoly hatalmas előmozdítója volt nálunk 1851 végén a végleges polgári absolutismusnak, mint a hogyan 1866-ban a porosz háború s a német hegemonia elvesztése a kiegyezés felé való gravitatio végleges elhatározásának. Ezek a nagy tanulságok. A történelemből csak az nem tanul, a ki annak a bölcselete iránt nem érdeklődik, a ki események halmazatát látja abban az organikus lények, a nemzetek, természetszerű fejlődési vagy visszafejlődési processusa helyett. Bízunk benne, hogy mi magyarok a historiánkat gondolkozva olvassuk s adott esetben valljuk is a régi igazságot, hogy *historia est magistra vitae.*

Forrásmunkák.

Azoknak a hazai és külföldi műveknek a teljes jegyzékét összeállítani, a melyek az 1848—1867-ig terjedő korszak történelmével foglalkoznak, szinte lehetetlen, mert akkor minden idevágó történelmi munkát vagy kézikönyvet fel kellene sorolnom. Épp azért az alábbiakban csak azoknak a műveknek a lajstromos összefoglalására szorítkozom, a melyek tanulmányomnak főforrásait alkották.

Ezek a következők:

Die österreichisch-ungarische Monarchie und die Politik des Grafen Beust. Von einem Engländer. Leipzig, 1870.

Deutsch-österreichische Politik. Von Richard Charmatz. Leipzig, 1907.

Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. Von Paul v. Somssich. Wien, 1850.

Das Verhältnis Ungarns zu Österreich. Von Alfred Freiherrn v. Offermann. Wien, 1902.

Denkschrift über Österreichs innere Zustände. Sonderabdruck aus der Allg. Zeitung. München, 1901.

Meine Erlebnisse. Von Ludwig v. Wirkner. Pressburg, 1879.

Ungarn und die Monarchie. Von Dr. Moritz Herczeghy. Wien, 1865.

Das österreichische Staatsproblem und seine Lösung. Von Otto Lang. Wien, 1905.

Die Bedeutung der Deutschen in Österreich. Von Dr. Heinrich Rauberg. Dresden, 1908.

Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1867. Von Richard Charmatz. Leipzig, 1909.

Die Wandlungen der österr.-ungarischen Reichsidee. Von Dr. Friedrich Tezner. Wien, 1905.

Revision des ungarischen Ausgleichs. Von Jos. Alex. Freiherrn v. Helfert. Wien, 1876.

A modern Magyarország. Irták Márki Sándor és Beksics Gusztáv. Szilágyi millennárius történetének X. kötetében. Budapest, 1898.

Geschichte der österr. Revolution. 1848—49. Von Jos. Alex. Freiherrn v. Helfert. Wien, 1909. 2. Band.

Handschriftlicher Nachlass des Freiherrn v. Pillersdorf. Wien, 1863.

- Grundlagen und Entwicklungsziele der österr.-ungarischen Monarchie.*
Von Rudolf Springer. Wien, 1906.
- Harcz a német hegemoniáért* (1859—1866). Irta Friedjung Henrik.
Budapest, 1902. 3 kötet.
- Österreich von Világos bis zur Gegenwart.* Von Walter Rogge. Wien
1872. 3 kötet.
- Geschichte der österr. Gesamtstaatsidee.* Von Dr. H. J. Bidermann.
Innsbruck, 1889.
- Der österr.-ungarische Ausgleich.* Von J. H. Schwicker. (Österr.-ung.
Revue. Band XX.)
- Der Ausgleich mit Ungarn.* Von Heinrich Friedjung. Leipzig, 1877.
- Erzsébet királyné kiséretében.* Irta Sztáray Irma grófnő. Budapest, 1909.
- Österreich von 1848 bis 1860.* Von Heinrich Friedjung. Stuttgart, 1908.
- Der Kaiser.* Von Dr. Friedrich Tezner. Wien, 1909.
- Das österreichische Sprachenrecht.* Von Dr. Alfred Fischel. Brünn, 1901.
- Der Kampf der österr. Nationen um den Staat.* Von Rudolf Springer.
Leipzig, 1902.
- Der Rassenkampf.* Von Ludwig Gumplowicz. Innsbruck, 1909.
- Deutsche Rassepolitik.* Von Eberhard Meinhold. München, 1908.
- Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht in polyglotten Staaten.*
Von Dr. Wenzel Frind. Wien, 1899.
- Ungarns gutes Recht.* Von einem Magyaren. Luzern, 1861.
- Die Rechtsverhältnisse Ungarns zu den übrigen Ländern der österr.
Monarchie als Entgegnung auf Deáks Adress-Antrag.* Von
Dr. Franz Schmitt. Wien, 1861.
- Im Wiener konstituierenden Reichstag Juli—Oktober 1848.* Von Frei-
herrn v. Helfert. Wien, 1904.
- Fünf Jahre Andrásyscher Staatskunst.* (Geschrieben im Juni 1876.)
München, 1876.
- Die Lage der Deutschen in Böhmen.* Von A. Hedinger. Göppingen, 1891.
- Die politischen Parteien und ihre Tätigkeit.* (Staatsbürger-Bibliothek.)
Gladbach, 1907.
- Der österr.-ungarische Ausgleich.* Von Friedrich Gaertner. Gautsch,
1908.
- Österreich und Ungarn.* (Anonym.) Leipzig, 1843.
- Der österreichische Völkerfriedensbund.* Von Otto Lang. Wien, 1907.
- Der Ausgleich mit Ungarn.* Von Leopold Grafen Auersperg. Wien,
1907.
- Die Nationalitätenfrage und die ungarische Reichsidee.* Von Mercator.
Budapest, 1908.
- Appell an den Kaiser.* Von Graf Adalbert Sternberg. Berlin, 1907.
- Die Krise zwischen Österreich und Ungarn.* Von Philipp Westphal.
Wien, 1906.
- Der Ausgleich mit Ungarn.* (Extrabeilage der Neuen Freien Presse.)
Wien, 1867.

- Der Zerfall Österreichs.* Von einem Gross-Österreicher. Leipzig, 1867.
- Felix Austria.* Von Quidam. Wien, 1907.
- Österreich-Ungarn* (betrachtet aus unparteiischem Standpunkte). Leipzig, 1873.
- Die Sprachenfrage in der öst.-ung. Monarchie.* Von S. v. Weisskirchen. Leipzig, 1886.
- Österreich und das Nationalitätenrecht.* Von einem Altösterreicher. Stuttgart, 1870.
- Die Behandlung der nationalen Minderheiten.* Von Heinrich Prade. München, 1896.
- Patriotische Wünsche eines Ungarn für Gesamt-Österreich.* Nördlingen, 1860.
- Die österreichischen Deutschen und die Wahlreform.* Von SC. Wien, 1906.
- Der Dualismus und die österr. Armee.* Von einem deutschen Österreicher. Leipzig, 1867.
- Zur Lösung der Nationalitätenfrage.* (Anonym.) Wien, 1861.
- Die ungarischen Armeeforderungen und die Machtstellung Österreich-Ungarns.* Denkschrift eines Patrioten. Berlin, 1906.
- Életem és korom.* Irta Pulszky Ferencz. 2 kötet. Budapest, 1884.
- Gedanken und Erinnerungen.* Von Otto Fürst v. Bismarck. 2 kötet. Stuttgart, 1905.
- Adalék a magyar közjoghoz.* Irta Deák Ferencz. Pest, 1865.
- Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns.* (Anonym.) Wien, 1857.
- Ein Blick auf den anonymen Rückblick.* Von einem Ungarn. London, 1859.
- Gyűjteménye a Magyarországnak számára kibocsátott legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak.* Buda, 1849.
- Irataim az emigrációból.* Irta Kossuth Lajos. 10 köt. Budapest. 1880.
- Az 1867-iki kiegyezésről.* Irta gróf Andrássy Gyula. Budapest, 1896.
- A dualizmus.* Irta Beksics Gusztáv. Budapest, 1892.
- Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik.* Von Dr. Friedr. Tezner. Wien, 1907.
- Das ungarisch-österreichische Staatsrecht.* Von Dr. W. Lustkandl. Wien, 1863.
- Magyarország függetlenségi harczának története.* Irta Horváth Mihály. Genf, 1865. 3 kötet.
- Az októberi diplomától a koronázásig.* Irta dr. Horváth János. Budapest, 1903.
- Beust és Andrássy 1870—1871-ben.* Irta Kónyi Manó. Budapest, 1890.
- A magyar emigratio mozgalmái 1859—1862.* Kossuth emlékiratai nyomán. Budapest, 1883.
- A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.* Irta Beöthy Ákos. 3 kötet. Budapest, 1906.
- Deák Ferencz beszédei.* Összegyűjt. Kónyi Manó. 6 köt. Budapest, 1882.

6*

